

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

ЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРЪДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ В. Д. СТОЯНОВЪ.

Умъ царува,
Умъ робува,

.

Нар. пословица.

КНИЖКА V.

СРЪДЕЦЪ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1883.

СЪДЪРЖАНИЕ.

	Стр.
I. Народнооститѣ въ источната часть на княжеството. М. К. Сарафовъ. .	1
II. За звука „ѣ“ въ новобългарския езикъ. А. Теодоровъ.	19
III. Генералъ Снобелевъ. А. К. Людскановъ.	45
IV. Улжтване за събиране географически и архиологически материали. Д-ръ К. Иречекъ.	82
V. Бѣлѣжна върху намѣннитѣ вѣглища въ сѣверна България. Г. Н. Златарски.	105
VI. Стихотворения: а) <i>Отъ живота и за живота; На паметъ М-ву; Споменъ въ години млади; Проданъ; Свѣтътъ;</i> и VI. В. Поповичъ. . .	108
б) <i>Не е сега врьме, дръмка да се дръме; Ясно слънце изгрѣва.</i> Ц. Гинчовъ.	113
VII. Народна приказка. <i>Приказка за тѣй, што цицал дваесе и пет години.</i> Е. Карановъ.	116
VIII. Книжнина: а) Рецензия. <i>География и История.</i> За учение въ III и IV отдѣление. Допълнение на Бащинъ езикъ. Отъ Д. В. Манчовъ. Книжка прѣпорѣчана отъ областний училищенъ свѣтъ. 1883, стр. 153. . .	124
— <i>Учебникъ по зоологията</i> съставилъ А. Я. Гердъ, превелъ на български и надалъ З. Бояджиевъ. Часть първа, кн. I. съ 86 фигури. Руссе 1883, in 8-о, стр. XV + 109. Г. Н. Златарски.	126
б) Кратки вѣсти отъ научний и книжовний свѣтъ. — <i>Софийскитѣ Старини.</i>	130
IX. Благодарность къмъ сръдецкото градско общинско управление отъ Бъл. Кн. Дружество	133
X. Книгописъ.	134

ПРИТУРКА.

XI. „Падението на Цариградъ“. Драма въ петъ дѣйствия. Отъ С. Н. Миларова.	33—91
---	-------

НАРОДНОСТИТЕ ВЪ ИСТОЧНАТА ЧАСТЪ НА КНЯЖЕСТВОТО.

ОТЪ М. Н. САРАФОВА.

„Свърши ли се обработването материяла отъ преброяването народа? Колко Турци има въ сѣверна България?“ Такива питання почти сѣки день и отъ много приятели постоянно ми се даватъ. Като че ни единъ други резултатъ да не интересува токозъ българската интелигенция, оцкото точното познаване броя на разнитѣ народности въ Княжеството. Това нѣщо е до нѣгдѣ и съвсѣмъ приодно. Преди сичко ний трѣба да познаваме бройнитѣ отпшения на нашитѣ съграждани по народностъ, а че тозъ разнитѣ свойства които произлизатъ ту отъ етнографическата, ту отъ вѣрската разлика. Само чрезъ тако-то всестранно изучаване ще можемъ да дадемъ добра посока не само на нашата бжднина, на нашата обща историческа задача, но и на вътрѣшната си политика, на самото организуване страната. Не щж да се впускамъ тука и разправямъ до колко познаването на народноститѣ, които съставляватъ населението на извѣстенъ предѣлъ, е необходимо за да може съ успѣхъ да се употреби тая или ая административна мѣрка, да се приспособи тоя или я законъ: това сж познати работи и не имъ е тука истото за разглеждане. Щж споменж само, че ржководъ отъ подобна мисль и за да запознаж по-скоро ли-та, които се интересуватъ или трѣбаше да се интересватъ отъ тия нѣща, азъ захванжхъ обработването на-

шето преброяване съ источнитѣ окръжи и направихъ да се публикуватъ получаванитѣ резултати въ „Държ. Вѣстникъ“ щомъ се тѣ свършихъ. Но, струва ми се, че на тия публикации или не се е обърнало потрѣбното внимание, или пъкъ, като разпръснати, не сж се сгруппирали и така не се е постигнѣла моята накана. Ето защо се рѣшихъ да съберѣ въ тѣзи си студия нѣ-едно сичко до сега познато и да дамъ общъ прегледъ върху нашето население въ источната частъ на Княжеството. Причината пъкъ гдѣто захващамъ отъ изтокъ е, че тамъ нашето население, като по-размѣсено, представлява по-голямъ интересъ, до като въ западната частъ то е по-едноставно — има по-малко чужди елементи. Колкото за сравнение даннитѣ отъ нашата статистика обработихъ се материялитѣ и за три най-западни окръжи именно за Кюстендилскій, за Трънскій и за Софійскій; резултата на Врачанскія окръгъ е на свършване а съжалявамъ че не съмъ успѣлъ йоще да имамъ положителни броеве и отъ нѣкои сръдни окръжи напр. Плевенскій и Ловчанскій.

Въ самото захващане трѣба да споменѣ че, като говорѣхъ за разнитѣ окръжи, азъ разумѣвамъ административното раздѣление на Княжеството каквото бѣше на 1 януарий 1881, а не онова което стана минѣлата година. До колко сполучливо сж потѣгнати границитѣ на новитѣ окръжи не съмъ можилъ йоще лично да се увѣрѣхъ, а постояннитѣ промѣненія, които се правѣтъ въ това административно раздѣление, доказватъ че новитѣ окръжи всега немогѣтъ да се земѣтъ йоще като основание за сериозно изучаване.

Съ името „источна частъ на Княжеството“ азъ разбирамъ страната измежду Дунава, политическата ни граница къмъ Добруджа, Черното море, Балкана (политическата граница къмъ южна България) и р. Янтра. Въ това пространство влизѣтъ окръжитѣ: Варненскій, Провадийскій.

Шуменский, Силистренский, Ески-Джумайский, Разградский, Руссенский и части отъ Търновский и Севлиево. Има още точни карти за сѣки окръгъ, а пъкъ лично не съмъ много пътувалъ, за това и не знамъ ли има села на дѣсния брѣгъ на Янтра които да сж изани въ Свищовския окръгъ; отъ друга пъкъ страна изучаването сѣмо ония села отъ Търновския и Севлиево окръгъ, които лѣжжтъ на дѣсния брѣгъ на Янтра, сквало би много време, та затова и рѣкохъ да считамъ това си изучаване сичкитѣ деветъ горѣспоменжти окръга да сжставляватъ „источната частъ на Княжеството“. Въ окръзи живѣе малко по-вече отъ половината на цѣлото население въ Княжеството, което население е распредѣлено разнитѣ окръзи както слѣдва:

Въ окръга:	Мжжѣ	Жени	Сичко
Варна	57 012	48 927	105 939
Провадия	32 536	30 627	63 163
Шуменъ	56 909	52 978	109 887
Силистра	52 032	49 110	101 142
Ески-Джумая . . .	37 402	36 547	73 949
Разградъ	62 796	59 565	122 361
Руссе	68 596	63 412	132 008
Търново	108 003	109 518	217 521
Севлиево	45 813	45 939	91 752
Сичко	521 099	496 623	1.017 722

Търновския окръгъ е билъ най-голямъ по населението и ималъ малко по-вече отъ $\frac{1}{5}$ часть на населението въ шитѣ окръзи, или $\frac{1}{10}$ отъ населението въ цѣлото Княво. Послѣ него, споредъ голѣмината на жителитѣ си, идатъ се въ источната частъ на Княжеството окръга: Руссенский, Разградский, Шуменский, Варненский, стренский, Севлиево, Ески-Джумайский и Провадия.

Гѣй като за сега е познатъ точния брой на население въ три западни окръзи, които, заедно съ источнитѣ,

съставляватъ почти третѣ четвъртини отъ цѣлото население въ Княжеството, то неще бжде, мислѣжъ, излишно да се покажѣтъ нѣкои общи данни и отъ тѣхъ за да бжде възможно да се направѣтъ нѣкои поучителни сравнения. Населението въ тия западни окрѣзи е:

Въ окрѣга:	Мжжѣ	Жени	Сичко
Кюстендилъ	73 349	69 675	143 024
Трънъ	32 562	32 100	64 662
София	83 493	76 087	159 580
Сичко	189 404	177 862	367 266

Така щото, въ 12-тѣхъ означени окрѣзи, живѣѣли сѣ сичко 1 384 988 души, който брой се различава отъ при-близителнитѣ три четвъртини на нашето население съ около 115 000 души.

Внимателното преглеждане броеветѣ въ горнитѣ два стълбца показва, че въ 10 окрѣга ни имаме по-много мжжѣ отъ колкото жени а въ два окрѣга броеветѣ на женитѣ надминаватъ ония на мжжѣтѣ. Ако за сѣки окрѣгъ от-дѣлно пресмѣтнемъ на 1 000 души мжжѣ по колко жени дохаждатъ получаваме слѣдующето.

На 1 000 мжжѣ дохаждатъ:

Въ окрѣга:	жени	Въ окрѣга:	жени
Варна	858	Руссе	923
Провадия	941	Търново	1014
Шуменъ	930	Севлиево	1003
Силистра	944	Кюстендилъ	949
Ески-Джумая	977	Трънъ	986
Разградъ	948	София	911

Забѣлѣжително е че окрѣзитѣ, гдѣто има голѣми градо-ве въ които сѣ събрани много мжжѣ по търговия, по служба, гарнизони и др., отличаватъ се съ малкото си жени, а окрѣ-зитѣ изъ които населението се изселява (напр. търновскіи) имѣтъ наопаки по-вече мжжѣ отъ жени. Като се земѣтъ първитѣ деветъ окрѣзи скупомъ — источната частъ на кня-жеството — намира се че въ тѣхъ на 1000 мжжѣ има 953

ни. Любопитно ще бжде да се покаже какъ е това нѣщо при различнитѣ народности които съставляватъ цѣлото селение. Отъ подобно сравнение се вижда, че въ дѣтѣхъ источни окръзи отношението на женитѣ къмъ жьетѣ, за двѣтѣ най-голѣми народности, е почти сжто: на 1000 Българи падатъ се 958.0 жени Българки на 1000 Турци дохаждатъ 957.0 Туркини. Колкото за тѣтѣ народности, въ источнитѣ окръзи, броеветѣ имъ твърдѣ малки за да можтъ да се изваджтъ отъ тѣхъ ни заключения.

Преди да захванѣмъ сжщественната частъ на студията неще бжде, мислѣмъ, излишно да покажѣмъ и нѣкои други ересни данни. Отъ тѣхъ ще може до нѣгдѣ и да се видо колко нашата Статистика въобще заслужва довѣрие. Гова искамъ да изложѣмъ броеветѣ за женидбенното отенне и за направата по врѣстъ на населението а другѣ данни преминавамъ за да не разширявамъ много мета си.

На мѣсто да давамъ броеветѣ за неомженванитѣ, ожетѣ и т. н. въ сѣки окръгъ отдѣлно, които броеве, сами себе си, сж непрактични за сравнение, азъ ще покажѣмъ процентитѣ. Така

На 100 души жители въ сѣки окръгъ отдѣлно сж:

окръга	Неомженвани	Оженени	Удовѣли	Напуснати
а	56.2	38.3	5.5	0.0
адия	54.9	40.7	4.3	0.1
нево	54.1	40.2	5.7	0.0
юво	53.9	40.7	5.3	0.1
ия	53.9	40.3	5.7	0.0
гъ	53.9	40.4	5.7	0.0
ендилъ . . .	53.2	41.1	5.6	0.1
стра	53.2	42.7	4.1	0.0
адъ	52.9	42.7	4.4	0.0
енъ	52.7	42.2	5.0	0.1
дзжумая . .	52.7	42.2	5.1	0.0
е	52.5	42.3	5.1	0.1

Тия броеве сж доста краснорѣчиви. Тѣ показватъ общото правило и неговитѣ малки измѣненія по мѣстни обстоятелства. Въ дванайсетъ-тѣхъ окрѣга, на 1000 жители отъ сѣки окр., 525—562 д. сж неомженвани, 383—427 души сж оженени, 41—57 сж удовѣли а напуснѣти или нѣма или дохажда сѣмо по 1 лице на 1000. Нѣй-голѣмата разлика, слѣдователно, е 37 души на 1000 за неомженванитѣ, 45 д. за ожененитѣ и 16 души за удовѣлитѣ. Като се премине на отдѣлни окрѣзи разликата почти изчезава. Така напр. окрѣзитѣ Трънѣ, София и Търново; Ески-Джумая, Шуменѣ и Разградѣ иматѣ проценти почти сѣвсѣмъ еднакви. Измежду проц. на окрѣзитѣ Севлиево и Търново разликата не е по-голѣма отъ 0.5 т. е. на 1000-та 5 души. Окрѣзитѣ, тѣй както сж наредени споредѣ процентитѣ за неомженванитѣ, отговарѣтъ до негдѣ и на географическото си положение. Важно е, че преминаванѣето отъ окр. Търново на окр. София става сѣ твърдѣ малки разлики. Сравнението на горнитѣ броеве сѣ броеветѣ за четирѣ-тѣхъ нѣй-голѣми наши градове (ср. Период. Спис. кн. III стр. 39) ще бѣде много любопитно, защото чрезѣ него ще се види до колко градоветѣ влияѣтъ на общитѣ отношения въ окрѣга, и до колко заключенията които тамѣ направихѣ сж вѣрни. А сега неж поразгледаме и връста на населението.

Обикновенно при показванѣето годинитѣ правѣтъ се голѣми погрѣшки. Разумѣва се че това е било и у насѣ. Но излѣганѣ би билѣ челѣкъ ако мисли, че заради това нашето преброяванѣ не заслужа довѣрие. Не искамѣ да утвърждавамѣ че нашитѣ данни сж абсолютно точни, но мислѣ, че отклоненията отъ истинната не сж голѣми и четия отклонения почти се изгубватѣ когато отдѣлитѣ случаи се сгруппирѣтъ и ни имаме работа сѣ голѣми броеве. А за да се увѣри челѣкъ въ това, доста е да разгледа внимателно слѣдующитѣ броеве, които се отнасятѣ върху источнитѣ и нѣкои западни наши окрѣзи. Голѣмината на

процентитѣ за нѣкоя връстъ може да произлиза или отъ отѣмо приниждане или отъ малко измиране. За това и нѣя проценти би могли да даждѣтъ интересни нѣща върху математическитѣ, социалнитѣ и други условия на страната; отръбно е само тия разгледания да бждѣтъ винжги одкренени съ данни за ражданията и умираията. Но отъ нѣя послѣдни данни ни се йоще лишаваме, та затова се и задържамъ да правѣж присилени, може би, заключения а юсто излагамъ броеветѣ.

На 100 души жители въ сѣки окръгъ сж по връстъ:

въ окръга:	На 0 до 20 год.	На 21 до 30 год.	На 31 до 40 год.	На 41 до 50 год.	На 51 до 60 год.	На по-мно- го отъ 60 г.	Съ непо- знати год.
рпа . . .	49·4	17·7	13·6	8·7	5·2	5·4	0·0
рвадия . .	52·5	14·3	13·1	9·0	4·9	6·2	0·0
уменъ . .	49·6	15·3	13·1	9·2	5·9	6·9	0·0
лестра . .	50·6	14·4	13·8	9·0	5·5	6·7	0·0
ки-Джумая	50·2	14·1	14·0	9·4	5·6	6·6	0·1
вградъ . .	50·7	15·6	13·8	8·9	5·5	5·5	0·0
есе . . .	49·1	16·3	14·5	8·8	5·3	6·0	0·0
рново . .	51·7	14·9	13·7	8·7	5·1	5·9	0·0
линево . .	51·8	14·0	13·7	8·3	5·0	7·2	0·0
ния . . .	48·7	14·9	13·5	9·3	5·3	8·2	0·1
ыгъ . . .	50·5	14·0	12·8	8·7	5·3	8·7	0·0
стендиль.	49·2	14·6	13·3	9·3	5·6	8·0	0·0

И тука се вижда, че отношенията въ разнитѣ окръзи сж ги еднакви. Най-голѣмата разлика измежду броеветѣ на вния стълбецъ е 3·5 (Провадия 52·5 и София 48·7) т. е. на 10 души има въ Провадийския окръгъ 35 души на 0 до 20 по-вече отъ колкото има въ Софийския окръгъ за сжщя връстъ. За втория стълбецъ най-голѣмата разлика е 3·7 на 17·7, Севлиево 14·0) което дава на 1000 души 37. Не-ба да забравяме че въ тая връстъ влизѣтъ войницитѣ, та ва и окръжитѣ гдѣто има сравнително голѣмички гар-ни имѣтъ и по-голѣми проценти. За другитѣ стълбци иквата измежду окръжитѣ е йоще по-малка и тая се ика смалява колкото годинитѣ ставатъ по-много, съ и думи, колкото лицата които влизѣтъ въ връста сж

по-малко. Западните окръзи представляват за най-голямата връст и най-големи проценти, което би значило че въ тях хората по-лесно достигат дълбока старост. Но струва ми се, че това заключение не би тръбало да се приема безъ една по-строга критика. Важно е йоще да се спомене че процентитъ за нѣкои окръзи почти се съвсѣмъ съгласяватъ. Така напр. процентитъ за Търново и Севлиево, София и Кюстендилъ, Ески-Джумая и Силистра различаватъ се съ по-малко отъ 0·5. Тия обстоятелства показватъ, мислиж, достаточна каква е степенята за достоверността на нашитъ статистически данни.

Често пжтя у насъ вѣрата се замѣнява съ народността. Това доахжда вѣроятнo отъ обстоятелството че по насъ народността е тѣсно свързана съ вѣрата. Немислимо бѣше, напр. щото побѣдителя Турчинъ да приеме християнската вѣра, а ренегатитъ пъкъ отъ Православната Вѣра прекъсвахъ обикновенно и сичкитъ сношения съ сънародниците си, така щото тѣ съ вѣрата си отказвахъ се и отъ народността. За това и кога се говори за народността необходимо потрѣбно е да се спомене и вѣрата. По религия нашето население вижда се много едноставно раздѣлено. Православнитъ и Мохамеданцитъ сж главнитъ съставни части. Разумѣва се че, по вѣра както и по народность, населението въ источнитъ окръзи е по-разнообразно отъ колкото въ западнитъ. Така, напримѣръ, за жителитъ въ Софийския, Трънския и Кюстендилския окръгъ процентитъ на православнитъ сж: 93·6, 99·8 и 95·9 а остатъка до 100 остава за другитъ вѣри. Колкото за источната частъ на Княжеството ни имаме слѣдующитъ броеве.

На 100 души жители въ сѣки окръгъ отдѣлно сж по вѣри:

Въ окръга	Правосл.	Мохамедан.	Израелити	Григориянци	Други вѣри
Варна	52·5	44·9	0·7	1·6	0·0
Провадия . .	37·2	62·3	0·5	0·0	0·0
Шуменъ . . .	30·6	67·9	0·7	0·7	0·1
Силистра. . .	28·2	71·1	0·3	0·4	0·0

Въ окръга	Правосл.	Мохамедан.	Израелити	Григориянци	Други вѣри
Ески-Джумая .	18·0	82·0	0·0	0·0	0·0
Разградъ . . .	31·0	68·7	0·2	0·0	0·1
Руссе	44·8	52·4	1·6	0·6	0·0
Търново	80·6	19·4	0·0	0·0	0·0
Севлиево	82·3	17·6	—	—	0·1

Отъ тѣка се вижда, че измежду источнитѣ окръжи най-много Мохамедани има въ Ески-Джумайския а най-малко въ севлевския. Ако наредимъ окръжитѣ по процентитѣ на Мохамеданитѣ въ сѣки отъ тѣхъ добиваме този редъ: Е.-Джум.-Я. Силистра, Разградъ, Шуменъ, Провадия, Руссе, Варна, Търново и Севлиево, така щото въ срѣдата на источната частъ на Княжеството намира се срѣдицето и на мохамеданитѣ вѣра. Само въ два окръга (Варна и Руссе) православни и мохамеданитѣ си държатъ почти равновѣсие, а въ останалитѣ окръжи едната вѣра значително надминава другата.

Само въ руссенския и варненския окръгъ процентитѣ другитѣ вѣри (освенъ Православна и Мохамеданска) надхвърлятъ процента 2. Въ другитѣ окръжи тоя процентъ имъ достига 1, а въ търновския и севлевския той е малкъ и отъ 0·1. За Израелититѣ има най-голямъ процентъ въ руссенския окръгъ а за Григориянцитѣ въ — севлевския. До колко вѣрата по насъ е свързана съ националността ще видимъ малко по-долу.

За да може по-ясно да се види и отношението измежду вѣстѣ и женитѣ ще дамъ броеветѣ на двѣтѣ наши най-важни народности раздѣлени по родъ, а за другитѣ — общитѣ броеве и отъ двата рода заедно. Разумѣва се тѣка като мѣрка за народността азъ земамъ записанъ матеренъ езикъ.

Окръга:	Българи				Турци			
	Мажъе	Жени	Сичко	% отъ нас. въ окр.	Мажъе	Жени	Сичко	% отъ нас. въ окр.
Ески-Джумая . . .	23 209	17 687	40 896	38·6	24 039	22 266	46 305	43·7
Разградъ	12 181	11 057	23 238	36·8	18 568	17 939	36 507	57·8
Руссе	17 090	15 391	32 481	29·6	36 502	34 611	71 113	64·7
Търново	13 898	12 258	26 156	25·9	32 991	32 101	65 092	64·4
Севлиево	6 677	6 331	13 018	17·6	29 546	29 138	58 684	79·3
Варна	18 767	17 836	36 603	29·9	42 298	40 261	82 559	67·5

Въ окръга:	Българи				Турци			
	Мажъе	Жени	Сичко	% отъ нас. въ окр.	Мажъе	Жени	Сичко	% отъ нас. въ окр.
Руссе	28 707	26 032	54 739	41·5	33 997	31 982	65 979	50·0
Търново . . .	85 866	88 832	174 698	80·3	20 927	19 646	40 573	18·7
Севлиево . . .	37 566	37 737	75 303	82·1	7 779	7 758	15 537	16·9
	<u>243 371</u>	<u>233 161</u>	<u>477 132</u>		<u>246 647</u>	<u>235 702</u>	<u>482 349</u>	

Процентитѣ по матеренъ езикъ растжтъ или падатъ почти по сжщата мѣрка както и процентитѣ по вѣра, съ тѣзи само разлика че растенъето и паданъето за Мохамеданцитѣ е по бързо, защото отъ тѣзи вѣра сж и Татари и Цигани които немогжтъ да се земжтъ по матеренъ езикъ за Турци. Като се сбержтъ горнитѣ два процента и сброя имъ извади отъ 100, то остатъка представлява процента на другитѣ народности. Такива, вижда се, че има най-много въ варненския и най-малко въ севлиевокия окръгъ. Четирь-тѣхъ окръга: Силистра, Шуменъ, Е.-Джумая и Разградъ ѣдката на жителитѣ съставлява се отъ турското наше население, което постепенно спада като се отива на западъ или на истокъ отъ тия окръжи. Но и въ самитѣ тия окръжи турското население не е еднакво разпредѣлено. За да може да се земжтъ йоще по-малки единици, азъ пресмѣтнхъ за сѣрка административна (бивша) околия на 100 души по колко се падатъ отъ едната и другата народность. Ето тия броеве:

На 100 души, въ сѣрка околия отдѣлно, сж по матеренъ езикъ:

Въ околията:	Българи	Турци
Балчикъ	50·2	40·0
Варна	38·8	37·7
Х. О. Пазарджикъ (Добричъ)	31·1	55·3
Ново-Село	24·0	71·4
Провадия	41·4	52·8
Новий-Пазаръ	26·1	66·7
Преславъ	40·0	55·8
Шуменъ	24·3	69·5
Базауртъ	14·0	75·2
Силистра	55·8	33·1
Хасъ-Кьой	8·6	83·9

Въ околията:	Българи	Турци
Османъ-Пазаръ	12·5	85·1
Ески-Джумая	23·1	73·0
Кокарджа	17·9	78·5
Попово	31·5	66·1
Разградъ	35·5	62·2
Балбунаръ	17·8	78·7
Бѣла	54·6	42·6
Руссе	59·0	29·3
Тутраканъ	23·4	61·4
Елена	73·0	26·3
Кесарево	59·1	39·7
Куцина	81·9	15·9
Сухиндолъ	71·0	27·5
Тръвна	96·3	3·4
Търново	92·3	7·0
Габрово	99·6	0·1
Севлиево	73·4	25·2

Споредъ окръжитъ най-големия процентъ за Турцитъ не 79·3 а споредъ околитъ сжщия процентъ възлиза на 1. Отъ тия броеве се види, че измежду населението въ околиитъ Османъ-Пазарска и Хасъ-Кьойска имало най-много ци. Но че и въ самитъ тия околии турското население не въ сичкитъ мѣста по-многобройното слѣдува отъ обстоятелството, гдѣто въ първата (селата Върбица, Конакъ, Тича) и втората (селата Гавранъ, Ходжа-Кьой, Попина) има нѣколко мѣста въ които българското население надминава турското. Такива села, въ които Българитъ или сж единственонародност или баремъ имжтъ по-много отъ полвина на населението, намиращъ се и въ другитъ околии, въ които турското население прави по-вече отъ 70 процента. Въ околията Ново-село селата: Голица, Ново-село и т. н.; въ околията Базауртъ сс.: Армутлий, Кайракъ, Кюмюрджюк, Ахметлеръ, Богданлий, Енидже-Хайдаръ, Каралий, Карапеллий, Кара-Пелитъ, Конакъ, Дели-Юсуфъ; въ око-

лията Ески-Джумая с. с.: Вардунъ, Ашиково, Джлагъ. Алваново, Явашъ-къой; въ околията Кокарджа с. с.: Гюзелдже-Аланъ, Дикили-Ташъ, Кара-Арнаутъ, Хърсово; въ околията Балбунаръ с. с.: Писанецъ, Сърнж-бей, Тетово, Черешово. Въ сичкитѣ тия села българския елементъ надделява турския. Не щж да се впускамъ тука въ тъкности и да изброявамъ какво е отношението на Българетѣ и Турцитѣ въ сѣко село; такова нѣщо уголѣмилъ би само изучаванъето ми а мжчно би се изложило, както трѣба, въ тѣснитѣ страници на списанието. Ще споменж само че въ нѣкои отъ источнитѣ околии напр. Шуменската, Ески-Джумайската, Османъ-Пазарската повечето отъ половината на сичкитѣ българи въ околията живѣе въ централнитѣ градове; нѣщо подобно отъ онова що се намира въ западнитѣ окржзи за Турцитѣ.

Изъ горнитѣ броеве вижда се, че въ 15 околии турското население е имало по-вече отъ половината население. а въ 12 околии сжщото отношение е било за Българитѣ: въ варненския пжкъ окржгъ Турцитѣ и Българитѣ сж почти въ равенъ брой и нито една народностъ не надминава половината на населението. Най-много Българи имало въ око-

Ето броеветѣ за тия народ-

Въ окржга	Цигани		Татари		Гърци	
	души	%	души	%	души	%
Варна	2 283	2.2	4 079	3.9	9 219	8.8
Провадия	2 068	3.3	747	1.2	152	0.2
Шуменъ	2 533	2.3	1 262	1.1	182	0.2
Силистра	3 425	3.4	3 434	3.4	278	0.3
Ески-Джумая	2 038	2.7	31	0.0	13	0.0
Разградъ	2 368	1.9	287	0.2	62	0.0
Руссе	2 699	2.0	764	0.6	395	0.3
Търново	1 602	0.7	4	0.0	29	0.0
Севлиево	705	0.8	1	0.0	3	0.0
	19 721		10 609		10 333	

нистѣ Търново, Тръвна и Габрово. Въ двѣтѣ първи око-
ли има твърдѣ малко села гдѣто турското население да
ъставлява повече отъ половината. Тия села сж: Балванъ
Пово-Село въ Търновската околия, а Ялари, Каяджикъ
Чокъ-Бунаръ въ Тръвненската околия. Около града Се-
шево пъкъ образованъ е вѣнецъ отъ села, въ които тур-
ското население надмива българското и като продължение
и тоя вѣнецъ може да се земжтъ споменжтитѣ двѣ села
въ Търновската околия. Такива села сж напр.: Бара, Кор-
неско, Акжиджиларъ, Дамяново, Хжрсово, Сжръ-Бегли,
Шлево, Малкочово (1640 д. Турци) Добромилка (2029 д.
турци). Въ града Търново имало е 1362 души Турци а
Севлиево 1541 ч. Първия брой показва колко изселява-
ето на Турцитѣ е смалило населението въ нашата стара
околина, гдѣто преди освобождението трѣба да ги е имало
околу шестъ пѣти повече.

Измежду другитѣ народности въ источната частъ на
княжеството има осемъ такива, най-малкия брой на които
ъставлява баремъ приблизително единъ процентъ отъ
околотото население. Тия народности сж Цигани, Татари,
Евреи, Власи, Евреи (Спаньолски), Арменци, Русси и Нѣмци.
Ети по разнитѣ окрѣжи:

Власи		Евреи (Сп.)		Арменци		Русси		Нѣмци		Други и съ непо- зната народностъ	
пи	%	души	%	души	%	души	%	души	%	души	%
360	0.3	680	0.6	1 505	1.4	123	0.1	156	0.1	333	0.3
71	0.1	293	0.5	3	0.0	18	0.0	9	0.0	57	0.1
96	0.4	777	0.7	922	0.9	48	0.0	32	0.0	141	0.1
29	1.6	318	0.3	357	0.3	296	0.3	30	0.0	127	0.1
22	0.2	7	0.0	2	0.0	20	0.0	—	—	14	0.0
15	0.1	237	0.2	46	0.0	35	0.0	2	0.0	47	0.0
03	2.6	1 963	1.5	863	0.6	177	0.1	493	0.3	533	0.4
09	0.2	19	0.0	12	0.0	44	0.0	4	0.0	127	0.1
48	0.1	—	—	1	0.0	15	0.0	4	0.0	35	0.0
53		4 294		3 711		776		730		1 414	

Циганитѣ сж разпрѣснжти почти по сичкитѣ окрѣжи еднакво. Въ търновския и севалиевския окрѣжѣ има ги сравнително най-малко, а въ силистренския окрѣжѣ най-много. Въ срѣденъ брой тѣ иматъ 2 процента отъ населението на сѣки окрѣжѣ. До колкото може за сега да се заключава, чини ми се, че процентитѣ на Циганитѣ въ двата послѣдни окрѣжи ще струватъ и за западнитѣ окрѣжи. Циганитѣ не сж събрани нигдѣ на купѣ, тѣ не съставляватъ компактно население а разредени сж по селата и градоветѣ, гдѣто живѣжтъ съ Българи или Турци заедно.

Татаритѣ сж заселени значително само въ четири окрѣга. Споредъ таблицитѣ за родното мѣсто на населението повечето отъ тия Татари сж родени въ Русия, което доказва първо, че тия Татари сж преселени изъ Кримъ и второ, че тѣхното преселяванье не е станжало отдавна, защото първата преселена генерация йоще не е съвсѣмъ измрѣла. Най-много ги има въ варненския и силистренския окрѣжѣ. Татаритѣ не съставляватъ компактна масса а разпрѣснжти сж най-много по селата, които се намиржтъ въ най-источната часть на Княжеството, именно измежду правата чѣрта Тутраканъ-Балчикъ и границата къмъ Добружа безъ да досѣгатъ морския брѣжѣ. Цѣли села въ които Татарското население да има абсолютно болшинство има малко. Такива сж на пр. въ Варненския окрѣжѣ: Веисъ-Кьой, Момчилъ, Мурфачъ и Матажмово а въ силистренския: Татаръ-Атмаджа, Юртлукъ, Бей-Пунаръ и Егирдже. Въ двата тия окрѣжи Татаритѣ сж разпрѣснжти почти въ сичкитѣ села. Въ провадийския окрѣжѣ има ги най-много въ селата: Тюркъ-Арнаутларъ, Елесъ-Факъ, Хакъ-Коюкъ, Къвжлджиларъ и въ гр. Провадия. Въ шуменския окрѣжѣ Татаритѣ сж сичкитѣ почти въ г. Шуменъ, въ с. Вели-Бей (прѣславска окол.) и въ с. с. Ендже, Буланжкъ, Суютли, Абоба и Текеръ въ новоназарската околия. Въ разградския окрѣжѣ има ги въ с. с. Айнединъ, Ада, Дурача, Калово; а въ руссенския

ръ Руссе, Щръклево, Балабанларъ, Копривецъ, Бей-Аланъ, Тетово, Тетово и Юрюклеръ.

Почти 90 процента отъ сичкитѣ Гърци, въ источната частъ на Княжеството, намиратъ се въ Варненския окръгъ. Въ тоя окръгъ Гърцитѣ заселени сж по край бръга на Черно Море отъ Бѣла до Гяуръ-Суютчюкъ. Ето какви сж пбавнитѣ имъ броеве въ разни мѣста: Бѣла 1409 д., Куру-кьой 100 д., Фенджкли 230 д., Варна 5367 д., Козлуджа 205 д., Ра-Хюсеинъ 562 д., Джаферъ 103 д., Ени-Кьой 163 д., Керичъ 419 д., Ени-Махале 523 д., Добричъ 79 д., Михалъ 13 д., Каварна 51, д., Гяуръ-Суютчюкъ 32 д.; оста-тъ още 111 души разпръснати по другитѣ населени-та на окръга. Като пишахъ тия редове сътихъ се на-ѣмня шумъ който подигнахъ сега скоро Гърцитѣ за-какви си училища. Особенно претенциитѣ за г. Каварна-датъ се много смѣшни. 51 челѣкъ искатъ да иматъ-пазия или богъ-знай какво училище! Та и сичкитѣ 100 д. Гърци въ състояние ли ще бждатъ да напра-ва доста ученици за едно пълно даже срѣднѣо училище!-сва ми се, работата е повече за да се чуе по вънъ-ди-къдѣ си има еди-какво си училище а заедно съ това-е правятъ голѣми въображения за броя на гръцкото-ление, отъ колкото за истинското образование на мла-и. Броеветѣ на Гърцитѣ въ другитѣ 8 окръга сж твърдѣ-и и гръцкото население въ тѣхъ намира се по-вечето-олѣмитѣ централни градове.

Най-много Власи има въ Руссенския и Силистренския-тъ. Въ първия сѣмо града Тутраканъ има 2804 души-и и гр. Руссе 291, а другитѣ сж разпръснати по-а като Касъмларъ, Салиларъ, Косуй-Български, Ко-ицъ, Вѣтрово, Юрюклеръ и други. Въ града Сили-има 768 д. Власи, останжалитѣ пъкъ се намиратъ по-дунава като въ селата Айдемиръ, Вѣтренъ и Гавранъ-по-навѣтрѣ въ селата Хаскьой, Сараларъ, Алфатаръ

и други. Власитѣ въ Шуменския окръгъ живѣяли сж само въ три села: Сакаръ Тепе (163 д.), Хърсово (100 души). Златаръ (66 д.) и въ гр. Шуменъ (39 д.). Първитѣ двѣ села сж въ Новопазарската околия а третото въ Преславската. Въ Ески-Джумайското село Махмудъ-къой има 116 души Власи, а отъ 115-тѣхъ д. въ Разградския окръгъ 65 д. сж биле въ с. Гюзелдже-Аланъ и 26 въ с. Кара-Коджаларъ. Въ Търновския окръгъ Власитѣ сж повечето по селата: Сейди-къой, Върбовка, Лефеджни. Горско Косово, Лисичери. Дичинъ, Кадж-къой и др. Най-послѣ въ Севлиевскитѣ села Душево съ душевскитѣ колиби и въ с. Асанѣджиларъ имало е 139 души Власи.

Забѣлѣжително е, че въ сичкитѣ 9 источни окръжи скупомъ има почти толкозъ Евреи колкото ги има само въ столицата — София (4146 д.). Въ единъ окръгъ (Севлиевски) нѣма нищо Евреи а въ два други (Ески-Джумая и Търново) има ги съвсѣмъ незначителни броеве. Почти сичкитѣ Евреи намиратъ се въ градоветѣ а въ селата се явяватъ само тукъ-тамъ и то само отдѣлни личности, повечето мжжѣе.

Тѣй сжщо и Арменцитѣ сж намиратъ повечето въ градоветѣ. Отъ тѣхъ има напр. въ Варна 1181 д., въ Добричъ 289 д., въ Силистра 328, въ Шуменъ 902, въ Руссе 841, въ Тутраканъ 12. По единъ, два, три Арменцитѣ срѣщатъ се въ много села но въ пѣ-источнитѣ окръжи.

Руситѣ се намиратъ пѣ-вечето въ градоветѣ. Само въ Силистренския окръгъ въ селото Татарница измежду 322 жители има 264 души Руси. Сичкитѣ жители на това село записани сж като родени въ Княжеството, така щогъ види се, че селото не е тѣй скоро заселено съ Руси, както Татаритѣ за които споменяхъ на друго мѣсто.

Въ послѣдния стълбецъ влизатъ броеветѣ за 16 различни народности, отъ които пѣ-важнитѣ сж:

	души		души
Арнаути	268	Черкези	57
Сърбо-Хървати .	215	Словенци	57
Талиенци	211	Поляци	53
Маджари	108	Персийци	45
Арапи	84	Англичани	40
Французи	81	Чехи	27

За да може йоще по-ясно да се състави картината за народноститѣ въ источнитѣ наши окръжи, потрѣбно е да види измежду 100 души по колко се падатѣ на сѣка по-главнитѣ народности, защото абсолютнитѣ броеве огѣтъ тѣй лесно да се сравняватѣ. Ето тия проценти едени споредѣ голѣмината си:

Въ 9-тѣхъ источни окръжи измежду 100 жители сѣ народность:

Турци	47·39
Българи	46·88
Цигани	1·93
Татари	1·04
Гърци	1·01
Власи	0·65
Евреи (Спаньолски)	0·42
Арменци	0·36
Руси	0·07
Нѣмци	0·07
Други народности и непознати	0·18

Въ други думи на 10000 жители, въ источната часть княжеството, 4739 д. сѣ Турци а само 4688 д. — Бъл-

Ни една отѣ тия народности не стига половината на ението, но Турцитѣ заедно съ Циганитѣ и Татаритѣ въ 50 процента отѣ цѣлото.

Най-послѣ ще дамъ и броеветѣ отѣ които може да се какъ сѣ разпредѣлени по разнитѣ окръжи 5-тѣхъ погобройни народности.

На 100 души, отъ съвка народностъ отдѣлно, падатъ се:

Въ окръга:	Турци	Българи	Цигани	Татари	Гърци
Варна	9·6	8·6	11·6	38·5	89·2
Провадия	7·6	4·8	10·5	7·0	1·5
Шуменъ	14·7	6·8	12·8	11·9	1·8
Силистра	13·5	5·5	17·4	32·4	2·7
Ески-Джумая . . .	12·2	2·7	10·3	0·3	0·1
Разградъ	17·1	7·7	12·0	2·7	0·6
Руссе	13·7	11·5	13·7	7·2	3·8
Търново	8·4	36·6	8·1	0·0	0·3
Севлиево	3·2	15·8	3·6	0·0	0·0
	<u>100·0</u>	<u>100·0</u>	<u>100·0</u>	<u>100·0</u>	<u>100·0</u>

Така щото разградския окръгъ има сравнително най-голяма частъ отъ цѣлото турско население въ источнитѣ окръзи а търновския окръгъ — най-много отъ Българитѣ. Петъ-тъхъ срѣдни окръзи имать 71·2 процента отъ сичкитѣ Турци, а третѣ послѣдни 63·9 процента отъ Българитѣ. Процентитѣ за циганитѣ въ 7-тъхъ първи окръзи съ исключение на силистренския, малко се различаватъ единъ отъ други, двата пъкъ задни окръзи имать сравнително малки части отъ циганското население, макаръ търновския и да е най-големия окръгъ. Почти третѣ четвъртини отъ сичкитѣ Татари отпада на Варненския и Силистренския окръгъ. Колкото за Гърцитѣ и по-напредъ сѣмънахъ че 9-тъхъ имъ десетини живѣхтъ въ варненския окръгъ.

ЗА ЗВУКА «Ъ» ВЪ НОВОБЪЛГАРСКИЯ ЕЗИКЪ.

НАПИСАЛЪ А. ТЕОДОРОВЪ.

(Продължение отъ IV кн.)

б. „Ъ“ въ трупиннитѣ срички.

1. По-напрѣжъ познахме новобългарската гласна ъ въ ва, които по формата си прѣдставятъ мжжки имена отъ и трупини съ пригуденъ къмъ тѣхъ надлежни членъ ед. ч. Както изобщо всѣка падежна приставка се при-и къмъ словната трупина за да образува отъ неж из-гна частъ на рѣчта, способна да изражава отношенията ду мисленитѣ прѣдмети, така особито пристѣпя въ бъл-кия езикъ опрѣдѣлителния мѣстоименънъ членъ непо-ствено къмъ именит. падежъ на името и образува знай-casus generalis,¹⁾ съ който послѣ се означаватъ вза-итѣ положения на различни понятия при помощта на ии още прѣдлози: даденитѣ слова *кон'* и *сол'*, ако има спѣлняватъ своята задача въ прѣдложението, длѣжно е оемжтъ върху си форма на оня всеобщи падежъ, и то накъ, освѣнъ като приемжтъ подирѣ си членоветѣ -*т(з)* а, инди *кон'-т*, *сол'-та*. Ала вмѣсто исканото *кон'т* по-*сол'та* намираме *конът*, *пжтът*, *овчарът*, *сзздателът* итд., мѣ съ извѣстна гласна между двоитѣ части на фор-га композиция (име+членъ); сжщото стая при имената

¹⁾ Форма, която е способна да изражава всѣко падежно отношение изобщо, вържа смисъла на рѣчта или сама или съ изискуемъ нѣкой прѣдлогъ от-си.

отъ твърди мъжки трупини, дѣто ролята на съединителна гласна извършува твърдиятъ звукъ з. Питанъето е сега, откъдѣ се е взело онова меко ъ (срѣщу з) и за какво трѣба да се смятъ?

Въ нарѣчията на българския езикъ, които днеска не-
знахъ вече меки съгласни въ засловието, както напр. въ
околията на говора отъ граматиката на братя Цанкови
(Свищовско), и изговарятъ *kon, ogün, püt, ovčer*, при случаи на
пригужданье къмъ такива имена отъ меки трупини члена
-t все допускатъ тука правилно и послѣдователно да се
появява полугласната è (ь), при всичко че вмѣсто нежъ би
могли досущъ добръ да си иматъ само ѝ (з): покрай *gar-
vanüt, prütüt, dvorüt* итн. срѣщатъ се тамъ исключително *ko-
nèt, ogünèt, pütèt, ovčerèt* итн., които тепърва сж владѣещи
форми въ нарѣчията съ упазена, па нѣкога и изразително
напрегнжата мекостъ на съгласнитѣ, както въ побалкан-
ското *пѣк', стук' (студ')* итп. Видно е, че въ реченитѣ слу-
чай езикътъ съзнателно или механически се държи о нѣ
какви отколѣшни закони, що истичатъ отъ свойщината на
отдѣлни трупини, които тукъ безъ бъркотия въстановява
въ принадлежната имъ сила и разнообразно ги измѣнява
споредъ по-новитѣ си правила. Причината, поради която
споредъ В. Ягича, Arch. f. Slav. Philol. IV. 488, говорещи-
ятъ никога не се полѣгва да обърне коренното ъ на сло-
вото *дѣнь* въ о или а (*дон, дан*), безъ съмнѣние ще да
дѣйствувала и при мъжкитѣ а-, *ia*-¹⁾ и и- трупини за да
може се намѣсти у нихъ прѣдъ члена трупинното з на
ь, а не а или 'а, тъй като до извѣстно врѣме (а нѣидѣ
до нинѣ) достатъчно се е чувствуваала разлика между по-
нитѣ самогласни и полугласнитѣ, както и между тия по-
дирнитѣ взаимно. Отъ по-старитѣ вѣкове на свещени
словѣнски езикъ имаме примѣри *позоро-сь, родо-с, оуѣмни*

¹⁾ Сирѣчь, които по своето засловно ъ и ѧ (ѧ) въ им. п. ед. ч. на стб. езикъ
(*рак-ъ, кой-ѧ*) съответствуватъ на подобни форми съ първоначално а и ѧ отъ ст-
ритѣ индоевропейски езици.

рабо-т, дънесъ, дене-тъ, дене-т, въ които самогласната прѣдъиздателното мѣстоимение тѣсно съвиси съ трупинния ѝ („окончаніе“) на името,¹⁾ дору тя самѧ е той окрай, подъ различни видове, причинени отъ фонологически оятелства;²⁾ отъ вѣковетъ пѣкъ на новобългарския ъ ни се показватъ еднакви форми *csljako-t* сббг. 110. *-т, царе-тъ* стар. VI. 45. *дене-т, дне-съ, ноше-съ* безс. I. дѣто *о* и *е* сжщо немогжтъ би нѣщо друго, освѣнтъ ѣшши замѣни на трупиннитъ *з* и *ь* въ *ѣljakъ-t, грѣхъ-т, т, день-т*, както въ *рабъ-тъ, родъ-съ, пѣтъ-съ (пѣто-съ)*.³⁾ Възъ основа на това смѣемъ да сждимъ за *з* и *ь* тъ мжжкия членъ ед. ч. въ им. п. на сжществител-имена въ българския езикъ като за упазени въ срѣвнето трупинни гласни, заедно съ Безсонова, попр. съ Миклошича (за *з*), Vergl. Gram. III. 179; I. 367., въ В. Ягича, Archiv f. Slav. Philol. IV. 487., който ра *dolz-t, bož-t* „gleich einem odabрати oder отобратъ (сж-акто сѣрб. одабрати, рус. отобратъ, сир. съ *вложени* есение на изговора *а* и *о*)“ и несъглежда въ тѣхъ Continuität des ursprünglichen thematischen Auslautes (несвано битіе на първоначалното трупинно засловие).“ тройнитъ словни форми *рабъ-тъ, дньсъ*, които нѣкога-иствително вече сж звучѣли безъ засловнитъ полу-къто *рабъ-т, днь-с*, и послѣ *рабо-т, дне-с*, исторически танжали за новобългарския езикъ постоянни образци натамошни подобни репродукции, които въ полето нкой диалектъ сж прѣкарали по нѣколко органиче-ромѣни. Едничкиятъ и въ писменността владѣжщи ъ за пригуждание членъ къмъ именит. падежъ на-ното сжществително въ ед. ч. стая винжги въ при-го на трупиннитъ полугласни *з* и *ь*, които въ срѣ-

¹⁾ Грв. Dr. L. Geitler, Starobulharská Fonologie. V Praze 1873. §§. 9. 2; 12. 1.

²⁾ Вж. А. Leskien, „Die vocale ѣ und ѧ итн.“ стр. 122—123.

³⁾ Миклошича, Vergl. Gram. II. 80 и у L. Geitlera, Starob. Fonolog. § 19. 2.

дата на затворена сричка лесно прѣминуватъ диалектически въ *o* и *'e* (*e*), а въ отворена сричка срѣдословна се измѣтатъ по правило,¹⁾ и то съ оставена по себе дѣря отъ нѣкогашно сжществуване или безъ неж: *град-градѣт*, *градѣт*; *човѣк* — *човѣкѣт*, *човѣкот*; *прѣстѣол* — *прѣстѣолѣт*, *престѣолот*; *кон'*, *кон* бср. — *кѣнѣт*, *конѣт* цанк.; *цар'*, *цар* бср.; — *цѣрѣт*. *царѣтѣ* чол. 390. *сарѣт* цанк. *цѣренунѣ*, т. е. *цѣрѣ-н он*, чол. 330. *монастѣренѣ* чол. 325. *лѣкѣт'* — *лѣкѣтѣт*, *лѣкѣтѣт* цанк., *крѣстунѣкѣт* пс. I. 7—8, 107.; *мѣжѣ* — *мѣжѣт*, *мѣжѣт* цанк.; *сол'*, *solj* винг. *сол* бср. — *солѣтѣ*, *soljѣтѣ* винг. *солѣтѣ* бср.; *пролѣт'*, *пролѣт* бср. *пролѣтѣтѣ* безс. I. 131., *prolečta* (чети: *пролѣкѣтѣ*) винг. *пролетѣтѣ* бср. *jesenjta* винг. итн.;²⁾ сгѣдѣ това тукъ-тамъ настая униформация (изравнение) на мѣжкитѣ форми, на която резултатъ сж *konjst*, *mžžjot* Миклошичъ, Vergl. Gram. ²I. 367.; *конѣт*, *кѣрѣтѣт*, *кѣлѣтѣт*: *цѣрѣтѣ*, *цѣрѣтѣт* мѣл. 29. *каменѣтѣ* мѣл. 68. По мѣжкитѣ членѣ *т(ѣ)* често отпада (подобно на *т* въ неопрѣдѣленитѣ наклонения: *вѣдѣтѣ* — *вѣдѣтѣ'*, „не е *вѣдѣтѣ*“, *вѣдѣтѣ*, „*вѣдѣтѣ*-щѣмъ“ могж *вѣдѣтѣ*“ въ наст. врѣме 3 л. ед. ч.: *ходѣтѣ* — *хѣдѣтѣ*, *ходѣтѣ* — *хѣдѣтѣ*; или въ 3 л. мн. ч. у македонскитѣ Българѣ *ходѣтѣ* — *хѣдѣтѣ*, *пѣжѣтѣ* — *пѣдѣтѣ*; срв. рус. *молчѣ* вм. *молчатѣ* *говорѣ*, *вѣрѣтѣ*. Русскій Филологическій Вѣстникъ. Варшава 1879. I. 195; тогава осталитѣ въ засловнето трупинни *ѣ* и *ѣ* (вопр. 113; Vergl. Gram. ²III. 179), покрай *o* и *'o* (отъ *'e*, *e*) въ *пѣно*, *овчѣрѣ*, *стѣло*. *пѣто* верк. 13. *дѣнѣ* *вѣгенѣ* верк. 25. подчиняватъ се на аналогизуещето дѣйствиѣ на вин. пад. съ крайнитѣ *a* и *'a*, които въ неж полога и темно се изговарятъ и по гласежа си като *á* и твѣрдѣ се доближаватъ до *ѣ* и *ѣ*; и сетѣ получваме не пѣли, само по смисълъ членувани (снабдени съ членѣ форми *brátù*, *cárè*, *gradù*, *nóžè*, които чрѣзъ днешния бѣлгар

¹⁾ Вж. А. Leskien, н. у. м. 54. Бесоновъ, вопр. 88.

²⁾ Подобно се измѣтатъ прѣдъ члена *та*, *то*, *тѣ* и пѣлнитѣ гласѣ *a*, *o*. . . *наш-та*, *ваш-тѣ* бср. *моѣ-та* цанк. 50. *майчинѣта* стар. VI. 31. *чет-му* пс. II. 1. *оце илѣ*, *коѣнѣ* винг. *прѣл-ѣ* пс. II. 1, 175.

и правописъ неизбежно трѣба да бжджтъ писани *брата* и *свекръ* пс. I. 3, 112), *царя* (*царі* ж вин. п. пс. I. 3, 110. и им. п. стар. VI. 37.), *градъ*, *ножа* (*язика* твоі, им. п. р. VI. 33. *едина* мн. 166), понеже *ж* и *ь*, писани въ *я* на словата, не се четжтъ гласни, и по тоя начинъ фактически приетиятъ въ именителна функция винителъ падежъ се е слѣлъ съ първия и по форма, ако и въ кетно нарѣчие нахождаме тукъ за общи окрай чисто варяно *а* и *'а*: *вола*, *господя*, *стола*, *цара* верк. 59. *коя*. *дени* безс. II. 78. Отъ тамъ, чрѣзъ по-далечно приение се е достигнжло пакъ до членувани форми *кума-тъ* стар. VI. 34. *господарят*, *царятъ* мн. 156. *тъ* чол. 290. *язик'а-тъ* стар. IX. 162. *свѣтъм*, *годѣжат*, *цслиакот* сббг. 110. *krakót*, *mùžjót*, *studjót* цанк. 12. *зб. omz* мн. 409. *соборот* пс. I. 29—10. 95, въ именителъ и винителенъ падежъ.

Групиинното *ь* въ ед. ч. прѣдъ члена *т(з)* се появява татъкъ у сжществителнитъ на *і* (сегашното *й*), у приелнитъ отъ пълна форма и у притежателнитъ мѣстоия: писанитъ слова *присой-тъ*, *брой-тъ*, *първий-тъ*, *свой-тъ* говора на Българетъ гласжтъ *присойтъ* (мн. 369 *приз*. *бройтъ*, *първийтъ*, *свойтъ*, както *спокойн* отъ *спокойнъ*. попр. 88. Краткото *й* (*ь*), което се крие въ крайната *я* на старобългарскитъ имена *кран*, *бон*, *виноуръпни* (вм. *боиъ*, *виноуръпниъ*; срв. *ловчий*, цанк. *loščijъ*, стб. *ловчунн*; *срабија*, стб. *врални*) и прѣзъ цѣлото склонение дѣйво видъ на органически звукъ, съ опора о формитъ *днѣст*, могло е досущъ надлежно да се покаже въ еския езикъ въ *крайтъ*, *бойтъ*, *обычайтъ*, *роітъ* цанк. , покрай *конътъ*, *орачътъ*, *митарътъ*, *сѣтъ* мн. 271, а сжщо *тъ*. цанк. *tojût*, *našêt*, *vašêt* итн. Що се досѣга до приелнитъ имена, които днесъ вече сами за себе не се тъ подъ видъ на пълни форми, найсамо въ усѣчени, иматъ члена *-т(з)* всѣкогажъ бидейки снабдени съ

мѣстоимението *н*, което въ сръдословието се обръща въ *й*: *младийѣтъ*, *старийѣтъ*, *простиийѣтъ*, *веселиийѣтъ* и аналогичнитѣ *нашиийѣтъ*, *вашиийѣтъ* цанк. *našijūt*, *vašijūt*; *неговийѣтъ*, *самийѣтъ*. По-новитѣ форми за ж. и ср. р. ед. ч. и за мн. ч. *млада*, *младото*, *младите* (безъ мѣстоименна спонка) непротиворѣчятъ на нашето тълкуванье на старинното *младийѣтъ* съ упазено ъ въ мѣстоимението *н*, защото назвукътъ на диалектическитѣ *младѣ(та)*, *младѣ(то)*, *младѣ(те)* и винганскитѣ *mladajta*, *drugajta*, *zlojtu*, *dubrojtu*, *postarijite* (вм. *mladaja-ta*, *zloje-to*, *po-stariji-te*) съ измѣтнжти *а*, *е*, *и* (срв. *мойта*, *мойто*, *моите*) положително свѣдожатъ въ тоя случай за по-стари сложни прилагателни имена, които въ м. р. ед. ч. искатъ форма *младѣи* (нинѣ *младѣи*), съ членъ *младийѣтъ*; а че *младѣи* произхожда отъ *младѣи* (*младѣ-и*), то подкрѣпятъ архаизмитѣ като *онѣи* човек (срв. *тѣи* = така), *овѣи* пс. I. 11-12, 171. покрай *онѣи*, сетнѣ *онѣи* *н* — *онѣи* *й* — *онѣи* *а* — *онѣи* (човек; срв. *такѣтъ*, *такѣтъ* *й* — *такѣтъ* човек) итн. Инди имаме членуванни прилагателни имена въ пълненъ окрай съ полугласна ъ и въ познатитѣ у сжществителнитѣ видове: *простиийѣтъ* безс. I. 13 = *простиѣтъ*, *трекиѣтъ* пс. I. 11-12, 167. *добриѣтъ* пс. I. 5-6, 205. *десетѣиѣтъ* пс. II. 2, 162; *белиѣтъ* чол. 294. *горкиѣтъ* доз. 85. *петковѣиѣтъ* чол. 293. *четвартѣиѣтъ* стар. VI. 45. *клетѣиѣтъ* чол. 296. *вторѣиѣтъ*, *третѣиѣтъ* мил. 166. *горѣиѣтъ*, *долѣиѣтъ* стар. VI. 45; *kraniot* сббг. 109. *tenztijiot* (тенѣкиот) вст. 112. *марѣиѣтъ* чол. 330. *моѣи* верк. 14, 145. *трекѣиѣтъ* чол. 342. *друѣиѣтъ* пс. I. 11-12, 176. *сѣѣиѣтъ* (*кѣсѣиѣтъ*) чол. 257; и сжществителнитѣ *краѣиѣтъ* вин. п. пс. I. 4, 75. *райѣиѣтъ* мил. 266.

2. Незначително е мѣстото на новобългарската замѣна за ъ другадѣ въ трупиннитѣ срички, тъй като сръдословната полога и характерътъ на крайната гласна не са останали безъ влияние върху нейния първоначални изговоръ и звуковна сжщина. Приставката на твор. падежъ ед. ч. *-мѣ*, на колкото още се е удържала у насъ въ нѣкои нарѣчия (adverbia), завардила е прѣдъ себе си трупинно

съ *деньи*, безс. *деніам* I, 71. = *деньмъ*, *денѣмъ* I. 13. зб. 5. 71. зб. 9. (срв. *deněvnić* винг.), но въ *именемъ* безс. I. аналогично съ *увчяремъ* чол. 324, го е пуснѣла да прѣ-
 те въ *е*; сетнѣ, промѣнило се е и въ *денемъ*, *нощемъ* безс. 30, па споредъ *крѣстомъ* чол. 293. *каномъ* верк. 207. *ом* пс. I. 11-12, 155. *чудум* доз. 136, прѣкрачило къмъ *пѣомъ*=*пѣто'м*, *деном* и *нощом* доз. 136, *дено* верк. 11 и . Приставката -*ба* е направила възможно да се измѣтне тѣдъ което е настанѣла и твърдостъ на прѣдходната гласна: *мол'ба* стар. IX. 166, *рож'ба* вст. 164. *весел'ба* вст. *молѣба* мил. 96. *дельба* вст. 280. *жалѣба* безс. II. 106. менувамъ тука и за *сжг* пс. I. 11-12, 171. (*сжзикана* доз. *сжгѣ* бср. което безъ друго е станѣло споредъ *тжг* I. 11-12, 175, *тжга*(-*ва* бср. *tagagi* винг.), но формитѣ и *сигѣ* по всичко вѣроятіе сж произшли отъ срѣд-
 между тѣхъ и *сжг* — *сжг-а*, когато нейната съгласна е брѣдѣла. Най-сетнѣ въ цѣлата тази категория слова гласната ъ не твърдѣ се срѣща; дия отъ неж имаме прилагателнитѣ *вельо* (*чудо*) мил. 289. *песѣи* вст. 50.

III. ъ въ коренни срички.

Малката достовѣрностъ на паметниците отъ новия *арски* езикъ откъмъ тѣчното прѣдаване на отдѣлнитѣ *ове* прави извънредно мжчно доказването на гласната *кореннитѣ* срички на словата. Както вече бѣхме *за-*
жили, нѣкои отъ тѣхъ твърдѣ много сж угаждали *бикаква*-си етимология, като сж писали наврѣмени ъ и *дѣто* никакъ не трѣба да се очаква, други пъкъ, *ярема* на обикновения погрѣшни начинъ на писмото, *али* сж се принуждени да търсѣтъ за особнитѣ *звукѣ*
завѣтъ подъ сродни букви; но има напokonъ и трети, *не* се водѣтъ поне до нейдѣ отъ никакви традиции *омски* прѣдписания, и споредъ тѣхъ длъжно е да се *тае*, че чиститѣ меки полугласни коренни въ българ-

ския езикъ сж явления прѣзмѣрно рѣдки, ако не вече незнайни. Обаче скромното количество на изнесенія така езиковни материалъ отъ полето на единъ диалектъ не е въ състояние още да изключи всѣка възможность на подобенъ фактъ и за туй конечното рѣшение за коренното ъ принадлежи по право на бъдѣщи врѣмена. Тука щж се опитамъ за сега да посочж неговата битность въ нѣкои корени и да се поспрж надъ извѣстни резултати отъ неговото дѣйствие, различни отъ онова на твърдата полугласна ъ.

1. Старобългарскиятъ глаголъ **мѣжати** живѣе нинѣ като *мижѣ*, повел. накл. *меж* (бср. и *жумѣ*, повел. накл. *жомѣ*; на глагола **помѣжарити** отговаря *мижѣри*, **съсьць** = *сѣси* доз. 78 (*цѣци* бср. *сѣси* цанк., **опѣнѣкъ** = *опѣнѣкъ*, *опѣнци*, **мѣнини** = *мѣничко* стар. VI. 32. **оуѣтовати** = *učitivaš* винг. Да бѣше замѣната за ъ въ българския езикъ чиста гласна е, която диалектически безъ назвукъ гласи и, нѣмаше да можемъ да разберемъ назвученитѣ и отъ уведениитѣ слова, и не можемъ сжщо да смятаме много неотечени съ назвукъ и за прѣми наследници на е вмѣсто старото ъ. Въ нашитѣ примѣри би било допростено навѣрно да се утвърждава само това, че въ повелителното *меж* стои вече безъ съмнѣние е, когато въ остатнитѣ форми и води къмъ полугласната ъ, която подъ назвукъ въ изговора на-дали ще да се отличава рѣзко отъ и, ако и многожъ прѣминува въ е. Мѣстоимението **чето** (**ѣто**) стар. VI. 39. откъмъ гласежа на самогласната въ първата сричка не е далеко отъ *чѣтѣ* стар. IX. 163, прѣко инаквото правоисно означение, а сжщо така не ще да е далечно и *мѣничак* чол. 265. отъ *мѣничко* стар. VI. 32, къмъ които се придружаватъ чол. *мѣника* 263. *тъната* 340. *тънану* 265. *тъвницѣ* 296. Въз основа на това можемъ сжди изобщо за втора полугласна покрай ъ наравно въ коренитѣ и не ще бжде несжщественно да ѣ припишемъ гласовна разлика и за по-ново врѣме.

то се признава за по-старо време.¹⁾ Но въ неж полага се е удържала въ голѣмъ брой, тъй като въ примѣ-
гѣ нахождаме на нейно мѣсто по-вечето вторични гласни,
по-късно потекло: за *тънка*, *тъвна* срѣщаме *тенко* безс.
51 чол. 95. *тенки* верк. 20. *темен* пс. I. 11-12, 153.
нж чол. 296. *темничара* верк. 223. *темница* чол. 340.
ищ верк. 289; *тиговна* сир. *т'ювна* чол. 321. *тъонка-на*
и *лионена* чол. 323. *тонки* мил. 16. *товна* чол. 326.;
ка бер. *tânka* винг. *т.жнжж* 298. *танка* пс. I. 11-12, 147;
бно *утишьлз* чол. 293. *дошьлз* 263. *осъмни* (отъ *оскънѣти*
зъни) 338. *ошелз си* 101. *отишелз* верк. 11. *дошелз* чол.
тесз, *теща* мил. 120. *лекичко* чол. 271. *дошиоалз* сир.
озл вст. 323. *утишьолз* 328. *дошьолз* 306. *дошолз* 312.;
ишл пс. I. 11-12, 151. *опънци* вст. 128. *мзгла* чол. 310.
ж (отъ *цвънѣти*) доз. 22. *дошжлз* чол. 280. мил. 188.
и мил. 232. *неосжмнж* чол. 272. *pâra* (*пърка*) винг. *та-*
рапје (*пънь*), *čatnić* (*чѣтъникъ*), *čatilište* вст. *магли* верк.
разцавтѣ (*раз-цвътъти*) доз. 23. *осамни* верк. 5.; *весь* (день)
335. *ваздаденз* верк. 119. *в'са* верк. 104. 131. 197; —
ъ е отмѣнявано отъ гласнитѣ ('e) e, ('o) o, ('z) z, á (ж), а.
2. Полугласната ъ при л и р между съгласни, ако и
въ стария български езикъ е била всждѣ закрѣпена
въ слѣдъ плавнитѣ гласни (вм. *сѣмъртъ-сѣмъртъ*), а не-
о и прѣдъ нихъ, появява се въ диалектитѣ на новия
арски езикъ подъ различни замѣни самогласни, които
иматъ особения нейнъ характеръ въ отношение къмъ ъ
ицето мѣсто. Промѣната на гърленитѣ съгласни въ
ото на групитѣ consonans + vocalis + л или р + consonans
иъ отъ у-ъ-р-кенъ, литевски *k-i-r-mis*) въ общесловѣнския
идѣ достатъчно е изобразила откъмъ тая страна как-
ва на слѣдишната самогласна, която обаче по-сетнѣ
аробългарския езикъ, като е завзела поюга подиръ
иснитѣ л и р, подчинила се е на тѣхното дѣйствие

и прѣминжала въ твърдо **ъ**; ала днешниятъ български езикъ, като обича въ своитѣ нарѣчия да поставя полугласнитѣ ту прѣдъ (цанк. *ž-è-l-č*), ту подиръ **л** и **р** (бср. *з-л-ѣ-чка*) отъ речената група, въ първия случай е билъ въ съзнание за нѣкакво чутие за **ъ**, като не е допустилъ на самого него или на неговитѣ замѣни винжги и напълно да се слѣжтъ съ **з** и неговитѣ замѣстници. Това явление слѣдъ небнитѣ шипящи **ж**, **ч**, **ш** нѣма въ себе такъва необорима сила на доказателство както слѣдъ остатнитѣ съгласни, защото собствената небна мекостъ на ония¹⁾ подпълно се спогажда и съ всѣка слѣдишна самогласна твърда; поради него, при оглеждане на дѣлото съ меко **ъ** ще трѣба да заминемъ реченото обстоятелство и да се спремъ при **-ъ** и **-ър** верѣдъ по-простички условия.

Българското население отъ крайната Ахж-Челеби въ западна Тракия употребя въ говора си извѣстни самогласни продължени (двоегласни?), които въ замѣнъ за **ъ** (**ж**) на други диалекти сж бѣлѣзани на писмо съ *оа*, за **ь** (и **е** отъ **я**) съ *иоа*, *ьо*,²⁾ и се изговарятъ, чини ми се, като *о^а* и *о^ь*. Споредъ тоя говоръ доевидната полугласна при плавнитѣ **л** и **р** между съгласни, безъ да се гледа вече на множество продукти отъ послѣшна аналогия, прѣдстави се въ примѣри както слѣдва: чол. *коарпа* 324. *чиорна* 321. *коарвава* 325. *вѡршіе* наук. 560. *воалъчетини* потеб. *префьорка* наук. 560. *моаркнало* чол. 322. *дмога* потеб. итн.; тукъ **ь** спроти **з** врѣхѣе въ смекчената прѣдходна съгласна, която послѣ може да затвърдѣе и да прѣдизвика подиръ си **з** (*о^а*: *поарво* чол. 323. *привоарза* 324; *расоардила*, *поарст* потеб. : инди разликата между гласнитѣ за **ъ** и **ь** е на видѣло. Но

¹⁾ Знаино е, че съгласнитѣ **ж**, **ч**, **ш** въ българския езикъ не се изговарятъ така (твърдо), както на пр. у Руситѣ (срв. това въ думитѣ рус. и бѣлг. *жаба*, *чанѣ*, *душа*); у насъ тѣ сж сами по себе меки небни съгласни, слѣдъ които твърдитѣ съгласни нѣматъ потрѣба отъ никакви смекчителни знакове, както неосѣщатъ такава нужда и всичкитѣ меки самогласни. Инди погрѣшно е *душѣ* = *душ'а* итн.

²⁾ Вижъ Чолаковъ, Бѣлг. Нар. Сборникъ, стр. 321—330. Срв. П. Славейковъ. Народни пѣсни отъ Широка-Лѣка, въ „Наука“, Период. списание, год. II. Пловдивъ. 1883. стр. 559; А. Потебня, въ исторіи звуковъ русскаго языка, стр. 106.

и 'о', съ констатируваната у тѣхъ разлика, покрай редъсти и по-близни замѣни за з и ъ въ отдѣлни съседни по-далечни диалекти, не се показватъ да сж първи брѣнки на двойната верига на досѣжнитѣ гласни и въ самия челебийски говоръ, защото и тука още нахождаме за ъ въ извѣтъ групата *cons. + voc. + ъ*, *p + cons.* сжитиѣ разни замѣстници, които до сега неведнѣжъ сме срѣщали въ българския езикъ изобщо; обаче тъкмо тия появи сподобиха въ нашия въпросъ за обяснение звуковетѣ прѣдъ *p* наравно и другагѣ въ народния езикъ. При замѣна за ъ на трупинскитѣ приставки биде на примѣри по-малко, че дождѣ полугласната з се мѣни въ о, по истина съ върви ъ дору къмъ меко 'о' (и по-нататъкъ), което въ Челебийци си има мѣсто и при *л* и *p* между съседни; а щомъ при тия плавни гласни въ дадената група доиде изъ полето на цѣлия български езикъ срѣднитѣ пени на проведената промѣна отъ 'о' надолу къмъ ъ, щемъ принудени да склонимъ на такъво тълкуване, че въ з и ъ, различавайки се взаимно откъмъ гласежа си, сж поводъ и за различни помежду си замѣни. Вече казано е за алѣгалъ за меко ъ прѣдъ *л* и *p* въ думитѣ *л*, *сърце* (вж. чол. *сърце* 263. *сърчице* 297.), при все че въ зения споредъ А. Потенбня старовѣрѣмски остатъкъ е смятанъ нѣкакъ за чиста огласка¹⁾ по влиянието на прѣдъ-ната шипяща; неговото свидѣтелство въ основата му потвърждаватъ нѣкои мѣста отъ домашнитѣ паметници: у чол. 326. *первата* мил. 389. *типура* верк. 165. (тъпръвъ, прва чол. 230.): у е могло да се развие само като по-мощна замѣна на мека полугласна, не твърда, и оправданъ чрѣзъ себе буквата ъ, която у Чолакова може да е, пра се, и само етимологическа (срв. *първо* чол. 261. *пър-*

¹⁾ Прѣобрѣщанье на една самогласна въ друга, причинено отъ нѣкоя мека (сънаговоръ) съгласна (или сричка) — прѣходна (*прѣдговѣщна огласка*) или слѣдствена (*задговѣщна огласка*). По руски се казва *переголоска* (*прогрессивная и регрессивная*), по нѣмски *Umlaut*, по чешки *přehláská* (*postupná a zpátečná*).

внѣо ми.л. 56), но съ това още не се отблъснѹва съвѣтъ възможността да бжде и бѣлѣгъ фонетически, който прѣминува въ е; подобни случаи прѣдставя сѣщо *ябулка* верк. 202. (*яболка* ми.л. 42), литевски *obelis*, отъ *ябълка*, *яболки* итн. За ъ гласуватъ по-нататѣкъ формитѣ *фърла* чол. 294. *фърли* верк. 12. *исъфрѣли* стар. VI. 32; *вършатъ* чол. 318. *довършила* верк. 5. *четвъртъ* чол. 297. *четвертагодишна* чол. 286. *четвертокъ* безс. II. 94. *повърни* чол. 261. *оберна* верк. 23. *пърсъ* верк. 9. *дърво* чол. 264. *дерво*, *дѣрво*, *дрѣво* стар. IX. 168; сетнѣ *жълто*, *дълго* наук. 559. *жълтица* чол. 271. *жълти* вст. 262. *жѣлѣ* цанк. *жялти* *жялтици* чол. 301. *желти* бер. *чървенугъ* чол. 263. *чърковни* вст. 300. *църни* вст. 287. *черна* 263. *черница* стар. IX. 142. *червено* чол. 273. *църква* вст. 297. *църковъ* 300. *черкова* стар. IX. 142; а споредъ послѣдши промѣни се срѣщатъ *вжрвели* чол. 264. *вжрша* вст. 300. *варяла* 322. *своартатъ*, *фоарляй* чол. 322. *поарстене* вст. *кълне* верк. 29. *проколната* вст. 14. *воархъ* чол. 323. *царвено* вст. 109. *czetvarti* сббг. 109. *бжлсна* ми.л. 10 *взрѣи* чол. 261. *жълта* верк. 42. *дрво* безс. II. 15. *срдите* стар. IX. 162. Ала длъженъ съмъ да обадиж, че сжщинскиятъ звукъ прѣдъ л и р, „скорѣе близкій къ е чѣмъ къ ѡ“, както каже Безсоновъ (вопр. 76), се нуждае още отъ по-достоверно доказаніе отъ самия езикъ, тъй като при неустановенитѣ условия на досегашната графика не е възможно безъ догадки да се издебжтъ гарантувани вѣсти за ъ: нѣкогашното негово сжществуваніе и сетнѣшно дѣйствие безусловно се забѣлѣзватъ въ мекостъта на сричкитѣ, особито при замѣната ѡ, която въ Ахж-Челеби получава къмъ себе самогласния пазвукъ на слѣдишнитѣ л и р¹⁾ въ видъ на ѡ, сжщо както стая и съ носния пазвукъ при замѣнитѣ ѡ стб. ж и л: *едноа* вин. п. чол. 323. *зб.* = *едно* за *кѣмж*, *яди*

¹⁾ Именно въ тоя пазвукъ лежи причината, дѣто днесъ у Сърбо-Хърватитѣ Словинцитѣ, Чеситѣ и Словацитѣ (а кавватъ че и у насъ) л и р биватъ *самозвучни* и способни да образуватъ съ други съгласни сричка.

въ вст. 327. *сиоадналъ* 322. = *с'о'дналъ* за *сѣднѣлъ*, *глиодаше* 7: но да ли го има нѣйдѣ като дѣйствително изговарено ъ, то не е напълно разрѣшено, ако и може да се вържда. Инакъ стоп работата съ полугласнитѣ подирѣ авнитѣ: тамъ редомъ нахождаме з и негови замѣни (о, безъ никакъвъ пазвукъ, и само по рѣдко исклучение ѣмѣтнѣто е (за ъ прѣдъ л и р): *brûkam* цанк. *брѣкнѣ* бер. *кна* чол. 309. *врѣвѣла* 291. *слѣзи* 292. *прѣчкѣ* цанк. *прѣчѣ* бер. *črûn, črûven* (пкр. *čèrn, čèrven*) цанк. 4. *престѣние* с. II. 44; чол. *брѣкнѣ* 278. *црѣнѣ* 334. *прѣчица* 263. *слѣзи* 293. *прѣгърна* 293. остоятъ посемъ-сега безъ подкрѣпление.

В. Собствено ъ новобългарско.

І. Въ засловието.

Причината за пораждане въ българския езикъ на полугласната ъ, която не е никакво отражение на старобългарското ѡ, лежи въ мекостѣта на срички съ самогласна ѣ (крѣпко, тъмно а) и съ замѣни за ж и л; тука небнитѣ входни съгласни произвеждатъ прѣдзвучно огласуване, на което резултатътъ е единъ и сѣщи звукъ съ еднакъвъ гласежъ и равенъ на спознатия по-горѣ ѡ. Той се явява въ засловието на падежни форми на съществителни отъ меки трупини и въ ж на глаголни форми отъ г. врѣме 1 л. ед. ч.

1. Отъ синтаксиса на днешния български езикъ положително може се доказа, какъ старитѣ вин. падежи на имена изобщо прѣминуваха въ именителна функция и ние днес имаме и отдѣлни диалекти, които извѣнъ нѣкои изключения вече досуцъ незнайтъ за женскитѣ а-трупини¹⁾ ед. ч. други край освѣнъ винителното ж, което откъмъ гласежъ се различава отъ всѣко тъмно а, ср. ѡ.²⁾

¹⁾ Който за индоевропейскитѣ езици първоначално сѣ се завършували на ѡ (а).

²⁾ Така говорѣтъ на пр. жителитѣ на бесарабския градецъ Болградъ отъ малко наречена „*тукамска*“. Срв. чол. 307. аб. 1.

Но съ приравнение на вин. п. пакъ къмъ именит. (на —ж къмъ —á, —а), или наопаки, другадѣ въ народната рѣчь пораждатъ се общи за тѣхъ окраи, които нинѣ характеризуватъ отъ една страна македонското нарѣчие, а отъ друга онова отъ граматиката на братя Цанкови: у тия послѣднитѣ, и въ писменния езикъ, нахождаме въ речения слѣчай *godenícù, góstènkù, kosù, lèchù* (спроти много назвучени а: *zorá, glistijá, baštá, meždiná*), сетнѣ *zemè, nedèlè, Marijù* 27. *vlachinè* 31. *pušè* (пкр. *tètè* род. п. *na tètè, ratakinja*), дѣто въ твърдитѣ трупини засловна гласна е *ž = z*, собствено *á*.¹⁾ правописно *a*, а пѣкъ въ мекитѣ трупини *è = v*, правописно *я* (*'a*). Старобългарското *ж* инди въ вин. п. ед. ч. на женскитѣ имена има насрѣща си въ новия български езикъ *ж*, което послѣ проникнува въ имен. п. (*главж, сланинж, колж* бср.), или *з* (ахж-челебийско *о*), що се е слѣло наврѣмени съ неясното *a* въ именително и наравно винително *á* (*ženù* цанк. *главоа-на* им. чол. 324. *гуроа-на* вин. вст. 323. *пзрвескинка* пс. I. 2, 106), или съвсѣмъ чисто *a* за двата падежа (*желъка* мил. 23. *нѣва* верк. 47); споредъ това и отъ сжщата приставка, което вече отъ давни исторически врѣмена бива застѣпано отъ огласката *ж*,²⁾ неизбѣжно иска насрѣща си огласувани замѣни за *'ж, 'з ('o'), 'á* (цанк. *jù*) и *'a*, ала къмъ тѣхъ прѣзъ живота на езика може би и не се е достигало напълно, понеже въ нинѣшнитѣ примѣри ги нахождаме до извѣстна стѣпенъ завѣсени пакъ съ по-прѣдишни звукове: *душж* им. чол. 265. *сабиж* вил. пс. I. 3, 111. *ж* вин. чол. 263. 336. *ракиж* вин. пс. II. 1. 171. *zemète* вин. винг. *trùgovijù* цанк. *земъ-на* чол. 324. *неделя* мил. 58. верк. 133. *я* вин. пс. II. 3, 177. *га* стар. VI. 32. *сабѣ*, сир. *саб'а*, пс. II. 1, 170. покрай *душè* им. пс. I. 7—8, 112. вин. 110. = *dušè* цанк. = *душъ. бурè* цанк. *сабъ*

¹⁾ М. Дриновъ, Archiv f. Slav. Philol. V. 370. 372.

²⁾ A. Leskien, „Bemerkungen über den Vocalismus der mittelbulgarischen Denkmäler“, Archiv f. Slav. Philol. II. 269—288.

пс. I. 7—8, 112. *пръваскинъ* I. 2, 106. *зиме* (земля) I. 106. *тенака* (тѣ—) верк. 233. *ѣ* вин. ѡ пс. I. 11—12, 149. вст. II. 3, 17. наук. 560. Гласнитѣ *е*, *е(ѣ)* отъ втория ѣ на уведенитѣ слова сж произишли безъ съмнѣние въ а за ѡ, дождѣ *ѣ*, *ѣ* = ѣ происхождатъ отъ 'я за ѡ чрѣвъ прѣдство на онова ѡ, за което можемъ се домисля, че въ ѣжния вѣкъ не се е изговаряло като *је*,¹⁾ най като *йъ*: то *је* отъ първоначално ѡ подъ назвукъ никога негласи а, както показва *dušè* (*душè*), сирѣчь *йъ*, а безъ назвукъ се да прѣмине само въ *и*, или просто да се подложи промѣнитѣ на първоначалното *е(ѣ)*, безъ да се спира-напрѣжъ при *йъ*, както въ *búrè* и под.; освѣнъ това ж: ѡ = ѡ: ѡ *е*, *рѣжа*: *рѣжа*: *рока* = *пръваскинъ*: *пръваскинъ*: *прѣжне*; ала и тука много неположителни и досега неиздигнати страни на българскитѣ паметници прѣдпазватъ още опрѣдѣлена рѣшителна дума, че ѡ отъ ѡ се е изговорило *йъ*, а сжщо и мощното дѣйствие на аналогията въ а недопуска да се отрича нѣкакво уподобение откъмъ ѡ за ѡ и з отъ ж (сир. *іе* да се аналогизува верѣдъ отъ словни форми къмъ з на подобни мѣста и да стане *ѣ*), ако и *búrè*, досущъ не е *búr'z*, *búr'a*, както *lonâtiŕja* нито *bur'e*, *bure*, както *kŭre* итн. Отъ наша страна е то това, че у женскитѣ *ја* — трупини въ им. и вин. п. е ѡ (пер. 'а), което диалектически се заамѣня отъ гласъ *е*, *о*, *з*, *ж*, *а*, — меки, и сетнѣ твърди: *gúšè*, *vrâtnè*, *цанъ*. *сабе* сир. *сабіе* мил. 142. мойно *сабѣ* наук. 565. вст. *сабѣ* вин. наук. 561. *демишкѣнъ* чол. 290. *робѣнъ* доз. 82. *сабля* мил. 86. *сабѣ* вст. 142. *кошудѣ* верк. 9. *ѣ* вст. 169. *нидѣля* и *нидѣла* чол. 327. *дамашкѣнъ* чол. бана мил. 399. *потерѣ* и *потера* чол. 284. *дещерѣ* мил. *доащерѣ* чол. 323. *змя* вст. 346. *змя* доз. 128. *затнѣ* *земѣ* (земля) пс. I. 29—10, 100. мил. 413. *сабіа* мил. Тукъ спадатъ смекченитѣ отъ влиянието на прѣд-

¹⁾ Archiv für Slavische Philologie, II. 284.

ходната сричка *a* — трупинни имена: ¹⁾ *девойке* вин. п. чол. 288. *девойкя* мил. 139. *майкъа* пс. II. 2, 162. *майкя* мил. 138. чол. 331. 100. *войскя* чол. 297. *Ян'т'я* = *Ян'кя* безс. II. 105. *милкя* (отъ *милк'я*) чол. 325. и *сенкя* (отъ *сен'кя*) чол. 280. Сжщото е видѣтъ во вин. падежи на мекитѣ мжжкн трупини: *шурье* пс. II. 1, 169. *чиче* пс. 7—8, 107. *краж* пс. I. 4, 75. *татж* чол. 303. *дзвиздуброж* вст. 303. *конъа* мил. 172. пс. I. ²⁹—10, 96. *клоніа* безс. II. 55. *пжтіа* вст. I. 168. *райа* мил. 266. *пжтя* чол. 265. *коня* мил. 28. *огня* чол. 282. *вигругоня* вст. 303. *мжжя* 265. *уйкя* 335. *пжт-а* мил. 19.; подобно си тълкувамъ формитѣ на дв. ч. *гроше* пс. I. 7—8, 107. *пжтые* вст. 108, *deset pùtè* цанк. 51. Други слова отъ този видъ сж: *нощж* (*ноштниж*) и *денж* чол. 261. *деніе* мил. 15. *денж* верк. 112. *третж* чол. 295. *sinè* пкр. *sinè* цанк. *божè*, *нажè* вст. *нашя* чол. 321. *твжрдж* отъ *твжрдѣ* (срв. *копринжжж* чол. 303.) пс. I. 5—6, 208. *ю* отъ *ж* чол. 162. *тжзю* вин. доз. 142.; за *щж* (*щоа* чол. 323. *ща* 324.) — *ше* пс. II. 2, 165. *кю* доз. 142. *ке* и *кя* пс. I. 11—12, 159. зб. 6. 7. *къе* вст. 171.; отъ *ма*, *та*, *са* — *ме*, *те*, *се* — *мъ*, *тъ*, *съ* чол. 278. *ся* 86.; *мж* пс. II. 1, 172. *тж*, *сж* бср. *сж* мил. 139.; *ма*. *та* чол. 161. наук. 561. *са* чол. 253; *флазжж* = *флазж* вм. *флаз'а* пс. I. 7—3, 115. *утгужарье* пс. I. 2, 106. пкр. *пруговарья* вст. II. 2, 162. *изговара* I. ²⁹—10. 170.

2. Глаголитѣ отъ IV спрежение въ 1 л. ед. ч. наст. вр. се завършуватъ както много остатни на *ж*, което споредъ горѣизложеното би трѣбало да даде за българския езикъ *й* и то на мѣстото на огласката *ж*: *grìžè sù*, *grežè. virè*, *borè sù*, *merè*, *brulè*, *delè*, *brusè*, *nosè*, *cedè*, *gadè*, *plevè*, *krojì* сир. *krojè* цанк. За гласната *è* на тия форми произнесе проф. А. Лескинъ свой възгледъ, че тя е въ тѣхъ, наравно съ *è (jù)* за надлежно е вм. *а* въ *krojùt* стб. *кромтъ*, аналогически приравнена къмъ замѣната на форми съ *ж* въ 3 л. мн. ч. (на пр. *несжтъ* итн.) и че по тоя начинъ е произи-

¹⁾ Срв. Русскій филологическій вѣстник. I. 197.

на непосредствено отъ *ie* за **ѡ** на срѣднѣо-българскитѣ паметници въ замѣнъ за огласуваното старобългарско **ѡ**, никакъ не по пѣтъ **ѡ** — *iz* — *e*, както сѣди Миклошичъ въ „*Formenlehre in Paradigmen*“, Wien 1874. стр. XXIII; правилни прѣемникъ на стб. **ѡ** **ѡ**, срб. **ѡ** споредъ него избѣжно е нб. *fale*, както **ѡ** — *теле*, и не е видѣтъ, каже, einen Grund, warum in der Sankof'schen Grammatik das *e* in *fale* mit *è* und warum es von Miklosich mit *ь* bezeichnet wird (никаква основа защо въ граматиката на Цанкови *e*-то въ *fale* се означава съ *è* и защо Миклошичъ го пише *ь*).“¹⁾ И все това *è* = *ь* въ 1 л. ед. ч. може да бѣде етимологички оправданъ звукъ за **ѡ** прѣзъ **ѡ**, понеже за изговора тоя послѣдний правописътъ на досѣжнитѣ паметници ни подава яки доказателства да е билъ напълно разнъ на *ie*; по-скоро наопаки бива да се мисли, че въ него навѣрталъ нѣкакъвъ притѣмненъ гласежъ отъ рода на *а* (ата полугласна, защото често бѣжда означаванъ чрѣзъ *ъ*) и се гужда вмѣсто *ь*, ако да застъпя и сѣщинското което нѣкога се подразумѣва и подъ знака **ѡ** (**ѡ**).²⁾ Новобългарскитѣ западни диалекти, особито македонскитѣ, го въ 3 л. мн. ч. токо-речи правилно се държи о чие за **ѡ**, въ 1 л. ед. ч. далече нарѣдко, дору надали ога ни прѣвѣрятъ съ форми съ *ie* за **ѡ** отъ **ѡ**, освѣнъ *а* (*а*) отъ **ѡ** — **ѡ**, покрай аналогически прокараното *ам*, стуй неможе сѣщо да се каже, че формата *fale* = *ѡ* да е произишла наистина така, както дѣйствително употребата *fale* по поводъ на глаголитѣ въ 3 л. мн. ч. съ на **ѡ**; на-сетнѣ, срѣщаме-ли сегисъ-тогисъ въ примѣри источнитѣ диалекти *e* въ 1 л. ед. ч., съглеждаме въ или послѣдица отъ недостатъчната точностъ на пракса, или възможни прѣходъ на *ь* въ *е*, *e*, който на за-смаъ не е всеобщо явление. Уведенитѣ доводи сти-

¹⁾ Archiv итн. II. 285.

²⁾ Вж. Vergl. Gram. на Миклошича, т. I. 88. 90; Archiv итн. II. 270—279. 288.

гатъ за сега да смѣемъ слѣди тука крайното ъ като фoнологическа замѣна прѣмо за ѡ (ако ще би и чрѣвъ ѡ), пoтъ него становище пo-нататѣкъ да тѣлкуваме особнoститѣ, които има да се срѣщатъ: *бавѣѣ*, *гадѣѣ* чол. 262 = *bavè, gadè* цанк. *ходѣ* бср. *носѣѣ* чол. 308; *ранѣѣ* чол. 296. *чудѣѣ* 303. *просѣѣ* 304. *дѣрѣѣ* (дѣрѣѣ) 306. *изводѣѣ* (извождѣѣ) 307.; *сзбудиѣѣ* пс. II. 1, 171. = *сзбудиѣѣ*, *милеѣѣ* вст. 170.; *рудѣѣ* пс. I. 4, 79. *будѣѣ* доз. 142. *направѣѣ* пс. I. 4, 79.; *помнѣѣ* чол. 287. стар. VI. 37. *фѣрлѣѣ* чол. 294. *любѣѣ* верк. 200.; *напустѣѣ* пс. II. 2, 167 (= *напустѣѣ* бср.? цанк. —è?). *нѣжѣѣ* пс. I. 7—8, 111. *зѣлибѣѣ* вст. 112. *пумольѣѣ* 113.; *зѣложѣѣ* пс. I. 7—8, 107. *прикажѣѣ* вст. 109. *лижѣѣ* 110. *устореѣѣ* доз. 124. *земѣѣ* верк. 138. Сжѣща гласна ъ, вѣвъ бѣлгарска почва oтъ ѡ развита, сѣдѣржатъ глаголитѣ oтъ спрежение III. 1., V. 2., нѣкоп oтъ 1. и 4., и на oтворенитѣ корени oтъ I спрежение:¹⁾ *зрѣѣ* цанк. 134. *отрѣжѣѣ* чол. 263. *маѣѣ* вст. 303. *видаѣѣ* 336: *излѣѣѣ* чол. 317. *растѣѣѣ* вст. 314. *повѣѣѣ* верк. 3. *пунѣѣѣ* пс. I. 7—9, 111. Кѣмъ V. 1. сѣ прѣминѣли: *прифакѣѣѣ* пс. I. 29—10, 98. *наближѣѣѣ*, *виѣѣѣ* чол. 323. *грабѣѣѣ* мнл. 152. *моляѣѣѣ* вст. 155. *сторѣѣѣ* 152. *проводѣѣѣ* чол. 325. *посѣѣѣѣ* вст. 327. *плачѣѣѣ* 322. *знѣѣѣѣ* 323. *потопѣѣѣ* 334, и така най-паче у западнитѣ Бѣлгаре.

II. ъ въ некоренни срички.

а. Флективни.

1. Кѣмъ глаголитѣ форми на (i)ѡ за ѡ въ 1 л. ед. ч. пристѣпятъ oткѣмъ меката полугласна и формитѣ сѣ огласка за ѡтѣ въ 3 л. мн. ч. *govejùt, kolet, pišet, čujùt* цанк. *биѣѣѣ* бср. *знаѣѣѣѣ* чол. 276. *смѣѣѣѣ* вст. 265. *лаѣѣѣѣ* 296.

¹⁾ Кѣмъ I спрежение се oтнѣсятъ глаголи, които въ минѣло вѣѣме пригѣждатъ приставката ва 1 л. ед. ч. -ѣѣ, до глаголната трупина (корень) или посредствена спонка o (ѣ), ако трупината е вѣтворена, или непосредствено, щомъ е тя oтворена: *чет-ѣ-ѣѣ*, *пи-ѣѣ*; сѣ накѣрнѣло неопрѣд. накл. (могѣѣѣ) *че* (вм. *чет*), нм. Вѣвъ тѣя oсновѣ кѣмъ II спрежение спада *па-ѣ-нѣѣ-ѣѣ*, (могѣѣѣ) *па-ѣ-нѣѣ*. Кѣмъ III: *ум-ѣѣ-ѣѣ* (могѣѣѣ *ум-ѣѣ*), а споредъ наст. вѣѣме *ум-ѣѣ-ѣѣ* е — 1. oбразецъ; *тѣрп-ѣѣ-ѣѣ* (*тѣрп-ѣѣ*), наст. вр. *тѣрп-ѣѣ* — 2. oбр. IV: *ход-ѣѣ-ѣѣ* (*ход-ѣѣ*). V. 1 oбр. *коп-ѣѣ-ѣѣ* (*коп-ѣѣ*), *коп-ѣѣ-ѣѣ*; 2. *пис-ѣѣ-ѣѣ* (*пис-ѣѣ*), *пиш-ѣѣ* (oтъ *пис-ѣѣ-ѣѣ*); 3. *бр-ѣѣ-ѣѣ* (*бр-ѣѣ*), *бер-ѣѣ*; 4. *зѣѣѣ-ѣѣ* (*зѣѣѣ*), *зѣѣѣ*.

гъварѣтъ пс. I. 3, 111. *пубилеят* пс. I. 4, 79. *приварѣтъ* чол. 305. *миятъ* вст. 134. *седлаатъ* пс. I. 9—10, 101. *утварѣтъ* пс. II. 2, 164. *надвиетъ* доз. 133. чол. 317. *дуетъ* доз. 34. Както въ засловната полога на уведенитѣ по-горѣ римѣри, подобно и тука въ сръдословието се появява за-
 като новобългарска замѣна ъ, чийто надлежни гласежъ и развѣщавагъ различнитѣ буквени съчетания *ѣе*, *ж*, които рещъ или приблизително най-много се равнягъ на *ѣ* (или *ѣанк.*, бср. *ѣ*; отъ тамъ започватъ по-нататъшнитѣ про-
 бни на полугласната въ посока къмъ 'е, 'о; 'ж, 'а, — при-
 ето мекиягъ изговоръ на сричката диалектически много-
 атно се вдига или изново се намѣща; еднакъвъ, но по-
 аква постъпненостъ извършенъ прѣходъ на замѣнитѣ
 асни една въ друга се съглежда още въ глаголитѣ отъ
 I. спрежение и III. 2., на които 3 л. мн. ч. отъ наст.
 ѣме формално се е уподобило къмъ ония на *ѣтъ* отъ
 угн спрежения, и поради това спадатъ тукъ: *vùrtèt*, *gùt-*
vesèt *ѣанк.* *мразътъ*, *гърмътъ* бср. *гугучтъ* пс. I. 4, 74. *нж-*
ръмътъ пс. I. 7—8, 112. *чугътъ* вст. 2, 106. *чудетъ* доз.
 3. *кжнетъ* вст. 134. *нараметъ* 127. *отворетъ* чол. 312. *тър-*
вътъ вст. 314. *вършетъ* 318. *ѣоарлетъ* 327. *кичетъ* верк. 31.
ѣетъ 97. отъ II спрежение *пуснетъ* верк. 3. *пиѣтъ* чол.
 I. *угодѣтъ* 107. *тъѣтъ*, *сѣдѣтъ*, *жнѣтъ* наук. 559.; *улу-*
тъ пс. I. 3, 111. *перѣтъ* вст. 4, 74. *хвалѣтъ*, *захвърлѣтъ*
 —10, 167. *робѣтъ* 7—8, 111. *уловѣтъ* чол. 301. *ходѣтъ*,
жтъ пс. I. 9—10, 167. *повнѣтъ* чол. 276, *лежѣтъ*, *горѣтъ*,
ѣѣтъ вст. 296. *женѣтъ* пс. II. 3. 177. *делѣтъ* мн. 25.
ѣѣтъ чол. 299. *вършатъ* вст. 318. *лазѣтъ* мн. 66. *вен-*
тъ пс. II. 3, 182. Отъ надлежното -*етъ* за старобългар-
 го *ѣтъ* по дѣйствиe на аналогията е станжло -*ѣтъ*, на
 го изговорѣтъ е причинилъ мекостъ на прѣходнитѣ
 асни и по-натамъ е рѣшавалъ за отдѣлни явления;
 достатъчно е опрѣдѣлилъ за сръднѣобългарския пери-
 В. Ягичъ, обсеждайки *ѣтъ* отъ Люблянския ржкописъ,

дѣто то е писвано и за (†)жѣ въ 3 л. мн. ч.: на стр. 327. отъ Archiv für Slavische Philologie III. сѣди за него, че „auch hier wie *jät* gelautet haben kann, d. h. nicht ganz rein wie *ja* und auch nicht ganz wie *je*, sondern etwas getrübt, mehr nach *e* als nach *a* klingend (и тука ще да е гласѣло като *jät*, сир. не съвсѣмъ чисто като *ja*, нито пъкъ съвсѣмъ като *je*, а най нѣкакъ мѣтно звучещицъ, по-вече кѣмъ *e* нежели кѣмъ *a*)“, въ кратѣ, гласѣло е като (i)ъ. Срв. *познааѣ* стар. VI. 97. и вопр. 69—70, дѣто Безсоновъ „по колебанію звуковъ“ приема рѣшение по-добрѣ всѣду да пише *м*.

2. Въ отдѣла на глаголитѣ отъ IV спрежение се е развило собствено новобългарско ъ още въ минѣлото страдателно причастие. Вече при трупинската приставка *мѣ* биде споменѣто, че тя по своята конфигурация и синтактическо значение е проявила уподобително влияние, между друго, върху глаголитѣ прилагателни форми съ флективна приставка *е-мѣ*; въ тоя случай *e* прѣдѣ самогласната на трупината отъ неопрѣдѣлено наклонение *и*, която се изгабя въ измѣнената прѣдходна съгласна, бидейки въ мека сричка, твърдѣ лесно отслабнува въ ъ, колчимъ надъ него нѣма назвукъ: успоредно съ правилнитѣ *рождена* (отъ *родн-е-на*) мил. 478. *позлащена* вст. 290. 332. *позлакена* (по-златн-е-на) пс. II. 3, 185. *киченъ* вм. *кищенъ* (*кытн-е-мѣ*) бер. *хранѣна*=*хранѣна* верк. 17. *хранѣниче*=*хранѣниче* вст. 187. имаме *храняну* чол. 274. 276. 316. *хранѣану* пс. I. 7-8. 112. *женѣно*=*женѣно* чол. 344. *брояно* верк. 57; *хранено* чол. 316. *хранену* пс. II. 1, 169. *кытенъ* чол. 290. сж. липсени вече отъ мекостѣта на съгласнитѣ *и* и *т*, което изобщо бива да се смята за прокарано дѣло въ пѣснитѣ отъ втория дѣлъ на сборника на Безсонова, прѣко неговитѣ правописни усилия за етимологическа точностъ. Подаденитѣ примѣри непоказватъ на гледъ никоя гласна такава, отъ която веднага да може се извади изговорѣтъ на ъ; ала и ние незнаемъ добрѣ, какъ трѣба въ сѣщностъ да разбираме бу-

вѣтъ *я* и *ѣ* у Чолакова, понеже самото имъ мѣсто въ *мнѣнѣ* и *женѣ*но е не малко трудно за начина на писмото и неговитѣ събирачи. Но да ги вземемъ както до нинѣ бѣлѣзи на вѣрно означени звукове, и възъ основа на отъ формитѣ *гѣзѣ*, *негѣдѣ*ни бср. и др. т. все ще ги обясниме като по-натамошни промѣни тѣкмо на нежъ полужасна, чрѣзъ която само се може достигнѣ въ българския ѣкъ отъ 'е къмъ 'а. Обаче нетрѣба при това да се мисли, *ѣ* вмѣсто *е* ще да е могло право и непосредствено да вмѣкне или отъ страдателнитѣ причастия минѣли на спрежение 2. образецъ, или пѣкъ отъ трупинската приставка *-ѣнѣ*, тѣй като на подобно тѣкуванѣ би противочили слова като *брюнѣ* отъ македонското нарѣчие, дѣ *ѣ* правилно е установено като чисто *е* (вопр. 150) и то *ѣ* и *ѣ* прѣминуваѣ, освѣнѣ въ *е* и *о*, сѣщо въ 'а и *а*.

3. Другадѣ въ флективнитѣ приставки има прилежъ се образува звукъ *ѣ* у *иѣ* въ мн. ч. на *и*-трупинни на, които въ стария български езикъ често се завърватъ тамъ на *-ѣѣ*, па сѣщо и въ трупинското *-иѣ* на осящи се тукъ откъмъ тия вънкашни признаци събиелни имена и прилагателни съ други сѣществителни. Сѣвъ случай наистина се явява въ думата *pladnѣ* цанк. . отъ синтактическото съединение на *полѣ дѣнѣ* въ *пладѣ*. . ала той въ нашитѣ паметници стои досущъ самѣтенѣтъ и токо-речи нийдѣ не се повтаря нито на подобни та. Въ четобройни примѣри се забѣлѣжватъ само по-амошни послѣдици отъ започета промѣна на *-иѣ*, и *-иѣ*, е ще бжде тука неумѣстно поне да споменемъ за тѣхъ като въ извѣстно отношение сѣвисѣжѣтъ съ явленията дѣйствието на крайното *ѣ*. Самогласната *и* на формитѣ *иѣ* чол. 329. *конѣ*=*конѣѣ* вст. 340. *братѣ* 327. *увѣяѣ* *билѣ* пс. II. 3, 182. *иманѣ* чол. 330. *иѣстѣ*, *нитѣ* стар. 142. (остро) *сѣбѣ* чол. 295. *заходѣ* вст. 326. *загорѣ-то*. *оружѣ* 285. пс. II. 3, 184. *прѣлазѣ* чол. 346. *вдувичѣ*

прилаг. вст. 328., като се е съкращавала по-лека дору до небно *i*, прѣминжала е въ смекчената съгласна на думитѣ *каменѣ* чол. 335 = *камен'іе*. *камънѣ* пс. I. 4, 74. *sgargieto* сббг. 121. *конъи* мил. 21. пс. I. 9-10, 101. *кунѣ* вст. 104. *дрѣновчанѣ* чол. 336. *иманѣ* вст. 330. *иманъи* пс. I. 7-8, 115. *люгіе* мил. 63. = *люг'іе*. *ligieto* сббг. 109. *бракіе* мил. 68. *цвекѣ* пс. I. 9-10, 99. *вогіе* мил. 326. *грозіе* вст. 21 = *гроз'іе*. *дюлле* отъ *дюл'іе* чол. 299. *братъя* мил. 145., *сетнѣ бракъ* = *брак'а* мил. 69. *божя* вст. 71. *древя* 35. *раски* (= *хвѣраст'и*) 12. *лискя* 17. *ливагя* пс. I. 11-12, 166. *пракѣ* (*прѣтнѣ*), *колѣ* чол. 346. *періе* безс. II. 32. *билѣ* доз. 65. *свинѣ* верк. 192. *полѣ* вст. 20. = *полѣ* 304. *трѣвѣ-то* доз. 47. *цалуванѣ* чол. 348, и напоконѣ е напълно исчѣзнжала въ *госте* пс. I. 11-12, 151. *камани* (ситно) чол. 276. *коне* вст. 287. *быле* 290. *цѣѣте* 275. *грамаде* 283. *ореше* 280. (равното) *ливади* 274. *галсне*, *зимае* 324. *пране*, *мазане* 265. *ходени*, *гледани* 262. Стѣпенитѣ на послѣдователната промѣна *-іе*, *-іа* въ *-іе*, *-іа*, *-е*, *-а*, *е*, *а* неоставятъ въ реда си промеждина за срѣдословно меко *ь*; но да се случѣше нѣкога все пакъ да се срѣщне, ще ни се падне да го обясняваме чрѣзъ ослабение отъ *и*. Така си тѣлкувамъ полугласната *ь* въ *зѣмля* доз. 16. = *зѣм'а* (срв. *болѣнъ* вст. 40. вм. *болъи*) — *зѣм'-іа*, дѣто е произишла отъ *зъм'-іа* за *зми-іа* чол. 323., както *ь* въ *седъм* отъ *седмѣ*, въ *пѣсъи* отъ *пѣснѣ*; а *зѣм'-іа* (мн. ч. затвѣрдѣло *зѣмйи-те* = *зѣм'іите* доз. 17), *зѣм'-а* (затвѣрдѣло *зѣмъ* = *зѣм'а* чол. 292) е породило *зѣм'а*, затвѣрдѣло *зѣмъ* чол. 303. както *свужъна* сббг. 114. 136. отъ *свин'а*, *свиниіа*, *лоѣза* пс. I. 11-12, 125 отъ *лоз'а*, *лозиіа*, *гройзе* пс. I. 11-12, 126. вм. *гроз'іе*, *гроз'е*, *свиіе* за *свтіе* сббг. 120, които откъмъ образуваното прѣдѣ мекитѣ съгласни помощно *i* приличатъ на споменжитѣ вече *коіи'*, *деіи'* итн.

б. въ трупинскитѣ приставки и прѣдъ нѣкъ.

1. Мекитѣ звуковни елементи въ приставкитѣ *-инъ*, *-ѣнъ*, *-іанъ* въ безназвучнитѣ срички сж виновници на

наквa огласка, на която послѣдица бива ъ; къмъ него
 чѣтъ слѣднитѣ слова: (деветъ) *стѣтинъ*, (—) *гѣдинъ* чол.
 8. *стѣтън*, *гѣдън* бср., -*стѣтенъ* чол. 315. *гѣденъ* чол. 319.
ѣтънъ вст. 305. *гѣдънъ* 304. пкр. *стѣтини* 320. *гѣдини*
 р.; *мѣмъну*, *сѣстръну* бср. *Їѣнъкънъ* пс. I. 5-6. 202. *сѣстрено*
 л. 319; *ѣганън* бср. *тѣрченъ* чол. 274. *султѣнено* зв. п.
 л. 320; *булѣрин* 304. *грѣничѣрън* бср. *Енѣчеренъ* чол. 298;
ѣтна стар. IX. 142. *дѣрънѣ* бср. *копринъкънъ* чол. 303.
ѣны вст. 277. *сѣренъна* доз. 114. *тѣстѣна* вст. *срѣбрано*
 л. *ленена* верк. 50. *жилезенъ* чол. 310. *сѣмурен* пс. I. 4,
сѣрѣнени мл. 339. *мишѣнени* чол. 310. Прѣходѣтъ на
 ъ ъ може се показва и въ трупини: *ѣтър-ѣтър-vitir*
 пс. *видѣлъж=видѣла* вл. *видѣла* пс. I. 5-6, 207. (*видѣлу*
 л. 7-8, 111, чол. 322); срв. *сѣршило-сѣршило-сѣршило* чол.
 л. *кисѣл-кисѣл* бср. — *кисѣлъ* чол. 293. *kisil* цанк. *вѣсѣлъ*
 л. *вѣселъ*, Безсоновъ, вопр. 48. Що се относи до -*ѣнъ*,
 явамъ се на мѣстното име (на село) *Струймънци* пс. I.
 12. 126 = *сѣрѣймънци*, което произходи споредъ спозна-
 начинъ отъ *сѣрѣймънци-сѣрѣмѣнци*, жители при рѣка
 ума; аналогия къмъ него чинѣтъ *Гѣйрѣнци* отъ *Ага*-
ѣнѣ (*Дорѣанѣнѣ-Доѣранѣнѣ*), *Гѣйновѣнѣ-Гѣнѣовѣнѣ*, *Бѣйловѣнѣ*,
ѣовѣнѣ пс. I. 11-12, 129. Срв. *конѣари-койнари* верк. 95,
 о погрѣшно се тѣкува като „турчин македонски по-
 номъ изъ Конѣхъ у Азѣн“ вст. 368.

2. Отъ словнитѣ форми *огън* бср. пс. I. 11-12, 165.
ѣ-тъ стар. IX. 169. *огънъ* чол. 343. *вогънъ* верк. 25.
 чол. 267. безе. I. 198. *огънъ* чол. 282. 310. *огънъ* доз.
пѣсън бср. *пѣсънъ* чол. 277. *пѣсенъ* пс. I. 7-8, 111. *pésenj*
 л. *пѣсенъ* пс. I. 3, 112. *пѣсен* доз. 42. *пѣсенъ* мл. 133.
ѣнта пс. I. 3, 176 зб. *мисѣл* бср. *miselj* винг. „*плѣсън*,
плѣзън“ излиза на явѣ, че прѣдъ приставката за -*нъ* се
 изхожда гласна, на която всички видове водѣтъ къмъ
 основно ъ; то се е образувало отъ меката джшна
 ция между двѣ съгласни, по причини и обстоятелства,

при които се поражда „помощното“ *i*: смекчената отъ изчезлото *ь* засловна съгласна, на която изговорътъ по-вече се затруднява и отъ меко афектуваната прѣдходна съгласна; за своето произнасяне и двѣтѣ поиматъ на гласната извѣстна частъ дѣшни материалъ, отъ който сетнѣ посредъ обата звука естествено се учленява мека гласна *ь*. Отъ таково происхождение е *ь* въ *черън* бср. отъ чърн, *čern* цанк. (срв. Archiv итн. IV. 487), *е* вм. (*i*) *ь* въ *евдовица* верк. 99. 325. отъ *въдовица*, па нѣкакъ и *ь* въ *нѣмън* бср. Слѣдъ извършеното образуване на полугласната съгласнитѣ по диалекти затвърдѣватъ, а слѣдъ тѣхъ се обръща и *ь* въ *з*, *ж* итн.

III. *ь* въ коренни срички.

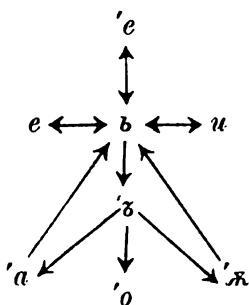
1. Отъ пълни гласни въ нѣкои коренни срички имаме развито *ь* само въ малкъ брой слова: *четыре* чол. 308. както се види отъ зб. 2. вст., се изговаря безъ всѣко съмнѣние като *четыри*, защото буквата *и* означава звукъ, „что стои между *и* и *ж*“; въ Котленско се казва *йзык'* (*йозик* по I. 11—12, *йезикъ* по II. 2, 165), съ което сравнявамъ *жтарви* (сир. *йтарви*, стб. *итры*) мил. 97., и изобщо забѣлявамъ, че и *е* за *ж* и *е* съ мека съгласна отпрѣдъ си прѣхождатъ въ коренитѣ намѣсти въ (*i*) *ь*, което различно се проявява въ диалектически замѣни: *деветъ* безс. I. 249. *деветъ* мил. 145. *дѣветъ* чол. 321. зб. *девятъ* безс. I. 78. *девятъ* чол. 304. *девят* по I. 29—10, 103. мил. 145. *петдесетъ* чол. 271. *дванадесте* вст. 322.; *тиожкы* чол. 324. *тиоглила* вст. 322. *гльодъ*, *жъотва*, *рьодъ* наук. 559. *жътва*, *жънатъ* чол. 277. *жнали* мил. 345. *gládam*, *váza* (*вазж*) винг. *жъдни* бср. *нопрѣгни* чол. 323. *пупрьела* 321; *дръжно* (камьоніе) наук. 559. *прѣждъми* (и *прѣждуми*) бср. = *прѣзъ зъми* (вм. *земи*, *клетва зиоме* чол. 326. (*възьметъ*). *зжмя* доз. 128 (*земля*). *жжрю* вст. 141. вм. *ѣзеро*.¹⁾ *жяна* доз. 143. *кувчиожекъ* чол. 325. зб.

¹⁾ Подобни примѣри ги има у Довона безъ четъ, отъ стр. 128 до 143, споредъ съобщени пѣсни и приказки отъ С. Верковича.

кла вст. 290. *вечър* бср. *вечар* безс. II. 5. винг. Надъ слагасната *и* е прокарана промѣна въ *ъ*, и нататъкъ, заримѣ *еджи* пс. I. 11—12, 174. *жювина* доз. 140. *жуви* I. 7—8, 110. *чучо*, *чулякъ* доз. 142. *съръмашки* пс. II. 173 = *сърмашика* отъ *сърмашика* — *сърмашика* — *сиромашка*. *ъбеска* отъ *Филибе(лий)ска* чол. 329; сжщо въ групата *ъ* + *р* + *и*, която се обръща въ *сопс.* + *ъ* + *р*: *прилѣга* — *лѣга*, *перлега* верк. 10. *пърляга* мил. 385. Срв. Русск. лог. Вѣстн. I. 195; словински *pršel* вм. *prišel* у Мишича, Vergl Gram. III. 138. Истинятъ факторъ за огласяне е досегналъ и нѣкои замѣни на *ж* въ говора на евенци, дѣто несъмнѣно чуваме *мъж*, *къшта*, *мъка* (спомъ устни съобщения), писани *меж*, *кешта*, *мека* пс. II. 17. зб. 4.

2. Отъ джшна афекция, подобно на *ъ* въ *огъи* итн., се ородила мека полугласна въ коренитѣ на словата *седъмъ* и за *седмъ*, *осмъ*, както свѣдоучатъ примѣритѣ: *седмъ* I. IX. 157. *седмъ* доз. 73. *седмдесетъ*, *осмдесетъ* чол. 334. *мъ* вм. *седмъ* (*седмъ*) безс. I. 17. *осам* пс. I. 4, 79. *мъ* чол. 304. *осмъ* чол. 310.; *седомдесе* пс. I. 11—12, зб. *седумъ* мил. 7.; *осамъ* верк. 5.; *седель* чол. 283. *сеосет* винг. *седемъ* мил. 163. *осемъ* чол. 288. *седемдесет* 73. *осемтина* верк. 19. Неинакъ ще да е вървѣла промѣна на *късмъ*, отъ *смъ* стар. IX. 142. *къмъ* чол. 264. *къмъ* I. 11—12, 167. *къмъ* чол. 280. *самъ* вст. 287. верк. 13. до *сумъ* мил. 13.

Като прослѣдихъ така гласната *ъ* на новия български *ъ*, както и дѣто се срѣща во видѣ на първична и вторична изъ самитѣ негови паметници, придавамъ нинѣ то всеобщи прѣгледъ на различнитѣ ѣ прѣходи въ *и* гласни и наопаки единъ нагледенъ образецъ на върна всички забѣлѣжени промѣни:

Първичното ѣ сирѣчь (подъ назвукъ) се мѣни най-вече въ по-ближнитѣ до себе откъмъ физиологическа страна самогласни е (е) и и, твърдѣ нерѣдко прѣминува въ 'ѣ. отъ дѣто успоредно съ обикновеното з прави пътъ до а и ж, само че съ мека съгласна отпрѣдѣ имъ, която съ врѣме и затвърдѣва, а сѣщо прѣхожда къмъ 'о; вторичното ѣ пъкъ се поражда главно въ меки безназвучни срички отъ самогласнитѣ е, (и), а, ж. Живитѣ български диалекти доставятъ многобройни доказателства за всѣкоя стѣпень на измѣнението въ кой да било смисълъ, и ние потвърдихме това съ довольно количество примѣри отъ издаденитѣ извори на народната рѣчь, дору прѣко признатия въ тѣхъ недостатѣкъ отъ гледище правописно. Голѣма часть отъ употребенитѣ съ тази цѣль слова негласи може-битѣй, и незначи онова, което ни показва правописътъ и както ние ги четохме споредъ него; но съобщената имъ звуковна страна има за себе веществени подкрѣпления и другадѣ, и за нашия въпросъ, безъ да могатъ се обѣрнатъ противъ него, тѣ се okazaхъ доста полезни.

ГЕНЕРАЛЪ СКОБЕЛЕВЪ. *)

Царя на Велика Руссия недавно прѣименува една отъ новитѣ си и най-хубави фрегати по името на Русския ярдъ — Скобелева; Славянството отвори подписка за пранъето на единъ фондъ, отъ който да се въздигне Москва паметникъ на Славянския герой, съ надписъ — „Скобелеву Славяни“; признателната наша татковина бърза въздиганъето отъ народната лепта на едно училище, което да увѣковѣчи името на Българския благодѣтель Генерала Скобелева.

Неще бжде безинтересно, мислимъ, прочее, за всѣки гаринъ да се запознае по-отблизо съ личността, характеръ и дѣлата на доблестния славянски герой, който почуди чуждия свѣтъ съ своитѣ подвиги, който нажали и „двата зовани материка“ чрезъ своята безвременна и ранна смъртъ, който бѣше гордоста на цѣлото Славянство, най-големия елмазъ отъ Русската Корона, „огнѣнния стълбъ“ и гнетенитѣ и полуосвободени славянски племена.

Всестранното описание обаче на тази историческа личность, на този великъ мъжъ изисква перо по-вѣщо, по-ушщо и по-авторитетно, отъ колкото нашето. Едининото лице, което би могло да изпълни най-добръ тѣжизна, да прѣдстави въ сжщинскитѣ му краски незабвенния пѣлководецъ и който при това щѣше да има и това смущество, да не бжде подозрѣванъ въ пристрастие,

*) Сжаска четена въ Българското ученическо дружество въ Парижъ мѣсець септември 1882 отъ Александра К. Людсканова.

бѣше дълбоко-сѣжеляванія, високо-талантливия, заслужившия на нашето отечество, интимния приятелъ и другаръ на Скобелева, когото е придружавалъ въ всичкитѣ походи и сражения, — покойния Макъ-Гаханъ, бившия воененъ кореспондентъ на вѣстника *New-York Herald*.

Съ изпълнението на подобна задача, споредъ както е извѣстно на нашитѣ слушатели, се е заела извѣстната русска писателка, сестра на паднѣлия въ Сръбско-Турската война Полковникъ Кирѣевъ, която живѣе въ Лондонъ и скоро ще издаде едно обширно съчинение върху Скобелева, въ което разисква още и въпроса, върху който Скобелевъ е ималъ твърдѣ голѣмо влияние — Панславизма. До тогава ние счетохме за добръ да приведемъ личнитѣ възпоминания на англичанина Кинеардъ Роза, на които едно отъ най-добритѣ английски периодически списания „*Fortnightly-Review*“ въ книжката си отъ м. Октомврий настоящата година е дала първо мѣсто. Тия впечатлѣния сѣ доста кратки, но при това тѣ не сѣ по-малко интересни, защото сѣ написани отъ одного, който е нѣмалъ никакъвъ интересъ да изопачава фактоветѣ и който при това ни открива довольно чѣрти отъ Скобелева характеръ. Нии ще си позволимъ да допълнимъ статията на Г. Роза съ предварителни нѣкои бѣлѣжки отъ нашитѣ тоже лични възпоминания за безсмъртния Генералъ, съ когото сме имали щастието да прѣкараме почти двѣ години въ послѣдната война за нашето освобождение.

Живота на Скобелева има твърдѣ голѣма важность, може да служи за твърдѣ поучителенъ урокъ на всѣкого отъ насъ, но особенно той е важенъ за нашето младо войнство — *якорътъ на спасението за нашето съществуване*. Подвигитѣ на нашата млада армия сѣ нераздѣлни отъ името и подвигитѣ на Славянския герой; нашитѣ млади юнаци иматъ право да се гордѣятъ, че подъ началството на единъ отъ най-славнитѣ военачалници на XIX вѣкъ тѣ сѣ ка-

ихъ въ военното искусство, като направихъ нечувания прѣздъ презъ Балканитѣ въ срѣдъ зима, прѣзъ мѣсець Декемврия; одържахъ една отъ най-славнитѣ побѣди въ Руско-турската война — Шейновската; положихъ основния члъкъ за нашето политическо сществуване; и Негово сочество Българския Князь испълни единъ всенароденъ глъ на признателностъ къмъ Скобелева, като испрати рватата медаль за споменъ на Балканския проходъ нему то помоли да „приеме и носи тоя медаль, съ което ще прави най-голѣмата честь както ней така и на българското войнство“.

Като вземемъ прѣдъ видъ Скобелева воененъ гений, овата баснословна смѣлость и самоувѣренность, неговата прѣдусмотрителность, неговата крайна любовъ къмъ ото, гдѣто бѣше поставенъ, истинското му разбиране длъжността и отговорность, на дисциплини и повинности, успѣха, който той направи въ свѣта, не трѣбува какъ да ни очудва. За него нѣмаше почивка, нѣмаше покойствие, нѣмаше сънъ, до като не свършваше длѣлото, то той си е прѣдначърталъ или което му е прѣдписано. Когато го три дни наредъ да не е спалъ може би повече отъ два или три часа на нощъ прѣди взиманъето на Ловча. Това го правяше винѣги и прѣди всѣко сражение. Когато научи ли заповѣдъ да прѣмѣста войската си, той самъ избере новата позиция, самъ ще обиколи всичката околина, до като научи на прѣстъе всѣко баирче, всѣка долина, всѣко дръвце; той самъ ще отиде на рекогносцировка, ще се изложи нарочно на неприятелския огънь отъ все и пушки, за да види самъ съ очитѣ си, какъ е разположенъ неприятеля, и ще си направи съобразно съ това плана, било за продължително стоење на прѣдписаното място, било за нападанието върху неприятеля. Твърдѣхъ, че той изненадваше неприятелскитѣ аванпости, чрезъ неговото поевяване изведнѣжъ наблизо; други пжтъ той

смайваше неприятеля, като изваждаше войската въ боевой порядъкъ и се отправяше противъ неприятеля, като за нѣкоя сериозна атака, и всичко това за може да види, какви сж силитѣ на неприятеля и какъ ще се отнесе той въ разни обстоятелства. Скобелевъ бѣше първия въ огъня, като повеждаше самъ лично всѣка една часть отъ войската си въ сражението; той бѣше послѣдния да отстъпи, което бѣше най-голѣмото насърдчение за една войска, която маркаръ и разбита се оттѣгнеше въ най-голѣмъ порядъкъ, както това се случи подиръ несполуката на 18 Юлий или на 30 Августа подъ Плѣвенъ. Скобелевъ знаеше благотворното влиание на музиката върху чловѣка, поради което, било подиръ нѣкоя побѣда, било слѣдъ нѣкоя несполука, той заставяше своитѣ солдати да му пѣятъ и чрезъ това той даваше най-сносителенъ отводъ както на тѣхната извънредна радостъ тъй сжщо и на тѣхното огорчение и униение.

Ако изложихме горнѣто, а тъй сжщо ако ще кажемъ още нѣщо отъ военната дѣятелность на генерала Скобелева, ний не правимъ това съ цѣль на военна критика, като напълно съзнаваме нашата некомпетентность за това а просто констатираме фактове, прѣдставяме на нашитѣ слушатели нѣкои страни само отъ неговъ характеръ, неговитѣ привички и неговата дѣятелность.

Скобелевъ бѣше настоящъ психологъ, и ето зато той успѣ да вдѣхне таково довѣрие, такава прѣданность и такъва привързанность на всички, които бѣхж подъ неговата команда, или които имахж рѣдкото щастие да го запознахтъ. Той знаеше да каже двѣ добри думи и на най-простия солдатинъ, кждѣто трѣбува и когато трѣбува. Твърдѣ често се случаваше, дѣто Скобелевъ като прѣпуска въ карриеръ да обиколя позициитѣ си, да съзре нѣкой старъ солдатинъ, когото той помни отъ нѣкой изъ своитѣ азиатски походи, изведнжжъ спира коня близо до бѣдния редовой.

ойто уплашенъ държи ржката си подъ козирогъ, безъ да
 нае що ще го сполѣтя. Скобелевъ го повиква при себе
 и съ най-приятелски тонъ го попитва: „Е, Братецъ,
 помнишъ ли едикой и едикой походъ?“ — „Такъ точно,
 още прѣвъсходителство“, отговаря очудения редовой. Ами
 помнишъ ли твоя Баталионенъ и ротенъ командиръ?“ „Какъ
 Ваше прѣвъсходителство, азъ Ви помниж, когато бѣхте
 де капитанъ“, отговаря въсхитения отъ радостъ солдатинъ,
 дѣто се удостоилъ за вниманието на възлюбления си
 русенъ командиръ. Скобелевъ тогава го потупва по
 шото или му подръпва ухото, като въ сжщото врѣме за-
 чва на адъютантина си да му даде нѣщо да се почерпи.
 вибира се, че него день въ неговата рота по-голѣмъ и
 щастливъ солдатинъ отъ редовой нѣма: да се удостои
 за такава милость отъ страната на Корпусния коман-
 дъ!...

Скобелевъ твърдѣ психологически разясняваше, що е
бръст (куражъ). Той казваше, че въ труднитѣ и рѣшни-
 ни моменти на живота, двѣ чувства се борятъ въ чело-
 ва: чувството на самосъхранение, — естествено вродено
 челоуѣка и животнитѣ, и чувствата на длъжностъ и
 съ — чувство възвишено, слѣдствие отъ възпитанието
 въ живѣянъето на челоуѣка въ обществото. Побѣдата
 възвишенното чувство на длъжностъ и честь върху гру-
 бо чувство на самосъхранение е *храбрость*. Той приво-
 диле примѣри отъ своя опитъ, дѣто въ опаснитѣ ми-
 ни на живота си: въ разгара на огнестрѣлното сражение
 рукопашния бой, той е чувствувалъ силно да го влѣ-
 атъ тия двѣ чувства. Разбира се, че у него чувството
 длъжностъ и честь винаги е вѣстържествувало, което
 и доставило праведното название на *храбръз*.

Скобелевъ служи като образецъ на честность и без-
 пресность въ парично отношение. Нѣка нашитѣ млади
 ери Българи и тѣхнитѣ инструктори въ своята си

служба и въ това отношение го иматъ за примѣръ. Скобелевъ гледаше съ нѣй-голѣмо прѣзрение всѣкий офицеринъ, който би далъ нѣй-малкия поводъ да се съмняватъ за неговата нередовностъ въ смѣтките. Особенно той ненавиждаше оная сганъ отъ хищници, назпваючи се интенданти и товарищества, които, безъ да се зачървятъ прѣдъ Бога и съвѣста си, крадяхъ даже отъ плесенясалия сухаръ, изгорѣлия ботушъ и изгнилата полушубка на руския великанъ солдатъ, умирающъ отъ студъ и гладъ за вѣра, Царя и отечество. Когато кражбитѣ станяхъ твърдѣ явни и вѣпющи, помниж единъ пѣтъ, на обѣдъ, генералъ Скобелевъ, безъ никакво стѣснение, прѣдложи на генерала Тотлебена, щото главния интендантъ на дѣйствующата армия трѣбува да се предаде на съдъ, и ако това, което се мълви противъ него, излѣзе истина, тогава да се обѣсе прѣдъ войската, както за нейно удовлетворение, тъй също и за примѣръ на всички други подобного рода хищници.

Скобелевъ бѣше чловѣкъ съ силна воля, рѣшителенъ и твърдъ на убѣжданието си, но при всичко това той бѣше солдатинъ крайно дисциплинаренъ. Помниж, когато Скобелева отдѣлъ занимаваше височината прѣди да дойдегъ до селото Брѣстовецъ по Ловчанския пѣтъ къмъ Плѣвенъ, подиръ несполуката на 30 Августа 1877, тогава когато Румжнския кралъ бѣше назначенъ началникъ на войскитѣ, дѣйствующи подъ Плѣвенъ и генералъ Тотлебенъ за неговъ началникъ штаба, Скобелевъ единъ день, слѣдъ като направи рекогносцировка, заблѣжи едно движение отъ страната на неприятеля, който бѣше почналъ да расширява своя отбранителенъ кръгъ, като въздигаше нови укрѣпления. Скобелевъ намѣри, че неговитѣ войски трѣбува да занемжтъ позицитѣ въ лозята прѣдъ Брѣстовецъ, за да се спре неприятелското движение на напредъ. Разбира се, че той рапортира това свое прѣдложение гдѣто трѣбуваше, но то като не се одобри, Скобелевъ безмълвно

се подчини, макаръ че подиръ нѣколко врѣме нему му биде прѣдписано да вземе съ пристѣпъ тия сѣщитѣ позиции и да загуби доволно хора, защото Турцитѣ въ тоя промежутокъ бѣхж ги заняли.

Отъ положението, което Скобелевъ занимаваше твърдѣ естествено бѣше, той да си спечели доволно неприятели, които сичко му завиждахж, както твърдѣ добръ описва това въ Розъ по-далѣ. Скобелевъ не само че получи декорации отъ Чернагора, Сърбия, Румжния и други малки държавици, но даже Германия го награди съ своя орденъ pour le mérite на шия, съответствующата на която декорация Германския II степенъ, благодарение на горѣпоменѣтата заплата, въ своето си отечество той не получи. Не само това, но нему му се правихж шикани, като му се працахж ушъ и погрѣшка вторично декорации, които той вече притежаваше. Отъ голѣмата неправда въ раздаването на декорациитѣ въ послѣдната война, дѣто офицери, които всичко то врѣме сѣ стояли при главния штабъ, като ординарци, ни сѣ ходили по командировки въ Влашко и Руссия, а кога не сѣ помирисали барутъ нито сѣ пакъ виждали приятеля, имахж гърдитѣ си покрити отъ Георгиевски, Адмираловски и пр. кръстове, когато строеви офицери, които всичкото врѣме сѣ били подъ крушуми и бомби, почихж много малко или почти никакви декорации. Скобелевъ бѣше крайно възмутенъ и силно негодуваше противъ декорациитѣ. Той казваше безъ стѣснение, че вмѣсто насърчение тѣ докарвали деморализация и развратъ армията.

Скобелевъ умѣеше да избира хората си тъй, както Наполеонъ I умѣеше да избира генералитѣ си. Началника на штаба му, неговъ другаръ въ азиатскитѣ му походи, тоя подполковникъ а сега генералъ Куропаткинъ, офицеръ отъ генералния штабъ, чловѣкъ съ твърдѣ солидно образование, съ западно-европейска репутация, награденъ

съ француск. орденъ Legion d'honneur бѣше по характеръ съвсѣмъ противоположенъ на тоя на Скобелева: до колкото послѣдния бѣше буенъ и бързъ, до толкова напротивъ първия бѣше хладнокръвенъ и тихъ, тъй щото тѣ допѣлвахъ единъ другиго. Адъютантитѣ и ординарцитѣ на Скобелева бѣхъ тоже хора млади, будни и готови за работа. Въ штаба на Скобелева нѣмаше карточна игра. На неговата софра нѣмаше пиянство, понеже Скобелевъ не пиеше никакви други спиртовни питията, освѣнъ вино; той даже не пушеше. Неговата масса бѣше центръ на най-отличнитѣ руски офицери и генерали, свѣрталище на повечето европейски и руски кореспонденти. Неговъ штабъ бѣше практическа военна школа: тамо ще чуешъ за походите на Наполеона първий, на Суворова и Дибича забалкански, на Кауфмана и Черняева, за сѣверо-американската между-особна война и за Гравелотското сражение, за Чернгорскитѣ храбри войници противъ Турцитѣ и за походите на Англичанитѣ въ Индия, Южна Африка и Афганистанъ. Скобелевъ обичаше да подига често прѣвния съ офицеритѣ си по чисто технически военни въпроси. Помнѣ. когато стоѣхме на лагеръ подъ св. Стефано, тогава именно. когато Австрийцитѣ навлизахъ да заемжтъ Босна и Херцеговина, Скобелевъ слѣдѣше съ голѣмо внимание тѣхнитѣ военни дѣйствия. Картата на Босна и Херцеговина лежеше разтворена върху неговата масса, върху която се виждахъ забити червени и зелени байрачета и които постоянно промѣнявахъ мѣстата си. Първитѣ означавахъ Австрийскитѣ войски, послѣднитѣ тия на въстанниците. Скобелевъ задаваше задачи на офицеритѣ отъ штаба си, и като имъ прѣдставяше мѣстността на картата и расположението на въстанниците, прѣдлагаше имъ да му кажѣтъ свои си планъ за най-скорошното занимание на страната съ най-малко загуби. Слѣдъ като изслушваше мнѣнието и на най-послѣдния, тогава имъ възражаваше и прѣдлагаше и сво-

ето. Или пъкъ като имъ прѣдставяше расположението и военнитѣ дѣйствия и на двѣтѣ страни, караше ги да му кажътъ своето мнѣние, относительно плана и военния успехъ на генерала Ивановича (австрийския главнокомандующъ). Макаръ и на бойното поле, Скобелевъ приемаше по-главнитѣ русски, английски, французски и германски вѣстници и периодически списания. Нито пъкъ се лишаваше отъ нѣкоя важна книга, която наскоро е излѣзла, защото нижаритѣ не забавяхъ да му ѝ доставятъ. Въ краткото нова врѣме, което той прѣкара на лагеръ подъ Цариградъ, зучи сѣверно-американската междуособна война, която ѝ считаше, слѣдъ историята на Наполеона, въ която бше залюбенъ, най-поучителната за военнитѣ хора война, цѣто граждански лица, адвокати, сѣдии, търговци и учители, командовавши отдѣлни части, показахъ нечувена доблестъ и храбрость, направихъ чудеса съ своята изобрѣтателность и практичность на лагера. Въ сжщото това врѣме ѝ изучи по-отблизо и военнитѣ подвиги на Черногорцѣ въ послѣднитѣ имъ войни съ Турцитѣ. И всичко ва не бъркаше никакъ да държи войската си въ най-гѣмъ поредѣкъ, да ѝ извозда на упражнение всѣкий ѣ, да сиѣма най-точенъ планъ на своитѣ позиции какъ и на тия на неприятеля, да обиколи и изучи на прѣе мѣстността отъ Мраморното до Черното море и да си тави планъ за всѣка случайность.

Не можемъ да склучимъ тия свои прѣдварителни бѣнки, безъ да споменемъ нѣщо за дѣятелността на генерала Скобелева по съставянъето и въоръжаванъето на гимназическитѣ общества въ Южна-България, които въ 1879 арахъ Европа да не допустне на Турцитѣ да занѣмжтъ канитѣ слѣдъ отгѣглянъето на Русскитѣ войски изъ на-България. Сливненци, Ямболци и Бургазци помнятъ, имъ, блѣскавитѣ и сполучливи смотрове, искреннитѣ насърчителни слова на Генерала; членовѣтъ на цен-

тралния, а тъй също и на окръжнитѣ комитети, помнятъ, мислимъ, куршумитѣ и сухаритѣ, заготовени отъ генерала за въ случай на нужда, па даже и машинитѣ, съ които да правятъ нови коршуми отъ гилзитѣ на изгърмѣнитѣ. Тръбува тука още да забѣлѣжимъ, че Скобелевъ бѣше изработилъ единъ твърдѣ важенъ и детайленъ планъ за защитата на Южна-България отъ страна на Турцитѣ, въ който Сръбня-Гора щѣше да бѣде централния и главния лагеръ, който да се опира върху Шипченския проходъ съ рѣкитѣ Марица и Тунджа за двѣ естествени готови съпротивления сръщу турската кавалерия и особено артилерия, поне за нѣколко врѣме, до като народа се съвземе отъ първото впечатление на една война. Не му е, мислимъ, мѣстото да се распространимъ повече върху тоя планъ; ще изразимъ само надѣжда, че нашитѣ военни начальства отъ Сѣверна и Южна България, въ даденъ случай, нѣма да испуснатъ изъ видъ тоя планъ, който е отъ твърдѣ голѣма стратегическа важностъ за отбрана на Южна-България. Скобелевъ бѣше съставилъ и единъ особенъ планъ за защита на града Сливенъ, който, ако не се лѣжимъ, той подари на Сливненския окръж. комитетъ прѣди заминаването си за Руссия.

Да припомнимъ и достопамятнитѣ думи, който генералъ Скобелевъ отправи къмъ Негово Блаженство, Българския Екзархъ, когато той посѣти въ Пловдивъ все по сѣщия пламенъ и животрепещуци въпросъ — турското прѣдстояще нахлуване въ Южна-България. Скобелевъ между другото каза: „надѣвамъ се, Ваше Блаженство, че както въ 1812 г., посрѣдъ градъ отъ крушими и бомби Московския Митрополитъ свети вода, поржси храброто русско войнство и съ кръстъ въ рѣка ги поведе сръщу неприятеля, който идѣше върху светата Русска столица; надѣвамъ се, когато послѣдната минута за сѣществуването на Южна-България удари; когато Турцитѣ, петстотинъ годишни българ-

ни угнетатели, нахлуятъ въ богатата Южна-България, въ прѣкрасната Розова Долина, за да не оставятъ ни какъ върхъ камъкъ, ни жива душа: Ваше Блаженство съ ръста въ ржка ще поведете Богоспасаемото Ваше паство и изпълни своята християнска, гражданска и човѣческа длъжностъ — да отблъснатъ заклятия врагъ на отечеството“.

Въ заключение ще кажемъ, че ако има нѣкой, който трѣбувало най-горчиво да оплаква ранната и прѣждевременно смъртъ на генерала Скобелева, то сме ние Българитѣ: едно, защото той безгранично обичаше нашия народъ: крайно негодуваше противъ Берлинския Конгрессъ, дѣто распокжеся България на толкова части, и никога не можеше да се примири съ искованото отъ Биконсфилда разделение „Въсточна Румелия“ за оная частъ отъ нашето отечество, която той даже въ послѣдното си тукъ въ ржжъ прѣбивание, както помните, винжги назоваваше *кня-България*; и друго, и най-главното, че като той да не създаденъ за осъществуванието на общенародния идеалъ — обединението на България, Тракия и Македония. Помнѣж, когато Австрийцитѣ навлѣзохъ въ Босна и Цеговина, помнѣж го, казвамъ, да се окайва, за дѣто е генералски чинъ а при това и на дѣйствителна служба, ай-вече дѣто бѣше военно врѣме, та не може да подаде гласъ си, за да отиде да помогне на възстаницитѣ. Въ съмнѣние, той щѣше да бѣде първия да притече на помощъ, ако бѣше доживѣлъ минутата, когато за нашето отечество би потрѣбувало да се истегли сабята и да запали топа и пушката.

Слѣдъ тия кратки забѣлѣжки, които мислимъ, че ще снѣматъ отъ части поне и тъй пълната и прѣкрасна картина на Г. Роза, ний оставяме тогава послѣдния да проговори върху руския Байардъ.

Русския Байардъ.¹⁾

(Истини въспоминания за Генерала Скобелева отъ К. Роза).

Панегирицитѣ, които великитѣ господари произнасятъ за свои покойни слуги или прѣдани привърженици, твърдѣ често трѣбува да се причисляватъ къмъ категорията на „неискренности, исказани прѣдъ отворени гробове.“ Но никога истински чувства не сж били по-ясно изразени отъ тия, истрѣгнати отъ сърцето на царя на всичкитѣ Руси, когато се извѣсти за смъртта на Русския Байардъ. Генерала Скобелева, и които се съдържатъ въ посланието, което Негово Императорско Величество отпрати къмъ сестрата на Генерала, Княгиня Бѣлоцѣлска. „Азъ съмъ“ казва Царя, „дълбоко потресенъ и опечаленъ отъ нечаяната смъртъ на брата ви. Неговата загуба за Русската армия е такъва, ксѣто е твърдѣ трудно да се изравни, и трѣбува да бжде дълбоко съжелявана отъ всички истински солдати. Твърдѣ тежко е да се загуби поддръжката на такъвъ единъ чловѣкъ“. Но, освѣнъ дѣто бѣше надаренъ съ най-високия воененъ гений, Скобелевото влияние бѣше господствующе въ развитието на живия въпросъ на панславизма. Нито пакъ бѣше далечъ отъ да влияе тоже върху любопитно размѣсеното и постоянно промѣнчивото течение на общата европейска политика. Неговата загуба за негова императорски господаръ, на когото той бѣше лично дълбоко привързанъ, е единъ силенъ ударъ въ настоящата критическа минута за Руссия, но тя е по-голяма за народната или папславистическа партия, усъществението на чиито аспирации е гаранцията за реформи въ великата Источна империя и спасителното противодѣствие противъ распространението на адскитѣ принципи на nihilизма.

Идола на едно плѣме, което числи отъ осемдесетъ до деветдесетъ милиона; неисповѣданото плашило на друга

¹⁾ Pierre du Terrail, seigneur de Bayard, безстрашния и неупрѣкаемия кавалеръ, който е живѣлъ въ царуванъето на Карла VIII. (1476—1524). Б. Пр.

съперническа народностъ; удивлението на всички надарени съ военна дарба; нѣжно обичанния отъ всички оние, които сж имали рѣдкото щастие да се сдобиятъ съ неговото приятелство; прѣдмѣта на страстна прѣданностъ отъ страна на хилядитѣ, които сж били подъ магнетическото влияние на оногова, когото Карлайлъ би описалъ като герой: всичко това и повече бѣше Генералъ Скобелевъ, и силитѣ на единъ цѣлъ народъ, и развълнуванитѣ чувства на два материка свидѣтелствувать за величието на лицето, което прѣди нѣколко врѣме слѣзавъ отъ сѣвната на свѣта, за дълбокото чувство, което възбуди печалната и външна кончина на една геройска кариера.

Като го описвамъ като Русски Байардъ, азъ само употребявамъ една сполучлива фраза, която единъ князь на перията употрѣби, когато се разговаряше съ мене прѣди 11 години. Скобелева воененъ гений бѣше припознатъ и всички и на послѣдне въобще исповѣданъ; но малко, поне въ Западна Европа, познавахъ неговото широко разнообразно развитие, негова кавалерски характеръ, неговата гореща любовъ къмъ отечеството и народа си, неговитѣ дълбоки и ревностни религиозни убѣждения; неговата почти женска нѣжна любовъ, която той питаше въ блиския кръгъ на своитѣ приятели. И цѣлата на гоящитѣ лични въспоминания е да прѣдставя въ Генерала Скобелева такъвъ, какъвто ми се показва въ врѣмето на неговитѣ доволно продължителни съ него сношения.

Михаилъ Димитриевичъ Скобелевъ е роденъ на 29 Септемврий (н. с.) 1843,¹⁾ и слѣдователно едвамъ достигнъ тридесетъ и деветата си година. Той не произлиза отъ нѣкоя велика или благородна русска фамилия, макаръ баща му да е генералъ, и да бѣше спечелилъ при това значителна имущественна статия, като кавалерийски командиръ въ войната срѣщу

¹⁾ Той се поминъ на 8 Юлий (н. с.) 1882 год. въ Москва. Б. Пр.

Турцитъ въ 1854. Баронъ Стюартъ, руския посланникъ въ Букурещъ, самъ, както името му го показва, отъ Шкотландско происхождение, е съобщилъ на единъ общъ нашъ приятель, че стария Скобелевъ е внука на единъ Шкотландски емигрантинъ въ Руссия, на име Скоби. Помниж, че гато попитахъ младия Скобелевъ за истиноста на този слухъ, той ми отговори, „мислѣж, че има нѣщо истинно въ него, но азъ малко цѣниж генеалогическитѣ стѣбла. Само фамилията никоги не е направила нѣкогого великъ. Ума и дѣлата, а не родословието сж пашпортитѣ за трайна слава“.

Младия Скобелевъ е получилъ общото си образование главно въ кѣщи, на бащиното си имѣние въ Спаское и въ Москва, подъ надзирателството на майка си, и съ помощта на единъ наставникъ Френець.¹⁾ Скобелевъ бѣше горещо привързанъ къмъ наставника си, който останъ приятель на семейството въ Спаское, до свършѣка на твърдѣ краткия животъ на своя блѣстящъ ученикъ. Имахъ често случаи да се срѣщамъ съ този прѣвѣсходенъ чловѣкъ. Имѣющецъ малко отъ веселоста на своята раса, той е сдържанъ, свѣтливъ, и смиренъ въ присѣтствието на чужденци. но между приятели (en famille) свободенъ и живъ въ разговоръ, който показва, макаръ не педантически, неговитѣ дълбоки познания и обширно прочитание. Лесно е да се види, подъ какво влияние Скобелевъ е развилъ вкуса за белетристиката, който той е наслѣдилъ отъ майка си.

Карлайлъ казва нѣйдѣ си, че всѣкий ученикъ и читателъ на историята, който ревностно се труди да си прѣдстави, какъвъ е билъ факта или чловѣка, който това или онова историческо название му прѣдставя, никога не се задоволява, до като не открие, какъвъ е билъ естествения видъ и лицето на чловѣка. Да прѣдставѣж единъ портретъ

¹⁾ Той се зове Жирарденъ. Той придружаваше почти на вслѣдъ Генерала Скобелева като частенъ секретаръ. Въ послѣдното прѣбивание на незабвения герой въ Парижъ и Г. Жирарденъ бѣше съ него. Б. Пр.

Руския Байардъ. Около шесть крака и двѣ инчи вислъ, добръ пропорциониранъ, квадратно широкоплещастъ, и имаше едно здраво сложено тѣло, мускулисто и първо отъ колкото дебело, прави крака (стройни конечности) свободно и грациозно движение. Ржката му не бѣше тъма, но мускулиста, съ нервно сжатие, означающе рѣтелностъ и теплота на сърцето. Една жена би описала дето му красиво, и то бѣше мъжественно въ всичкитѣ черти. Късоостроконченитѣ му хубави, почти златни, и чисто обръснатия му подбордъкъ, и добръ-изрѣзанитѣ уста, почти покрити съ дълги копринени мустаци, показваго голѣмо постоянство и силна воля. Носа му бѣше голѣмъ, правъ, добръ издѣланъ, и не твърдъ издаденъ вънъ. Гибкитѣ ноздри се расширявахъ въ разгара на сражение, въ врѣмена распаленъ разговоръ: това и скалата свѣтлина на неговитѣ ясни сини очи, бѣхъ савъ знакове за волканическата енергия на челоуѣка. Челоу му бѣше високо, курубесто отъ колкото широко, и кожата му покрита съ къса златна коса, бѣше кубелия. Икомъ неговата висока и грациозна личностъ, неговитѣ одни и учтиви маниери, запечатлявахъ вниманието ти. ствувашъ инстинктивно, че си лице съ лице съ единъ между хората. Той е най-добрия ѣздачь, когото съмъ видалъ, и негови великолѣпенъ ликъ на чело на една карийска колонна или централната фигура на единъ главъ штабъ, напълно олицетворява нашата идея за рекия характеръ. Той въобще ѣздѣше на бѣлъ или о сивъ конъ. Въ врѣме на война, той винѣги имаше апасъ, за да промѣнява ѣздата, най-малко три отъ тие окръжни хатове, които бѣхъ отгледани на собствену имѣние въ Спаское. Неговата привързанность къмъ конѣ му бѣше както тѣзи на единъ Арапинъ, и слѣдъ ѣднотвото къмъ хората, това, което най-много го сърдѣ, бѣше невниманието или свирѣството къмъ неговитѣ

конски мобилизи. Той обичаше най-много коньетъ отъ английска порода, като най-съвършени отъ конския родъ. и казваше, че най-добрата порода конье въ свѣта е единъ мѣлесъ между тѣхъ и тия отъ Украйна. Отъ неговата бѣла униформа и бѣлъ конь, той придоби между турскитѣ си неприятели името Акъ-Паша. Тамъ, гдѣто огъня бѣше най-силенъ или сражението най-убийствено, тамъ бѣше Акъ, или Бѣлия Паша, и суевѣрнитѣ Турски съдати починяхъ да гледатъ на Скобелева като на единъ видъ демонъ, живота на когото бѣше магьосанъ.

Тази репутация впрочемъ, не се ограничаваше само между турската войска; тя съществуваше и между проститѣ руски солдати съ тая само разлика, че тия послѣднитѣ вѣрувахъ, какво негова животъ е магьосанъ чрезъ особенното посрѣдничество на Светого Димитрия. Една сестра милосердия въ единъ отъ полскитѣ спитали, въ д-лината близо до Ловченския пѣть подъ Плѣвенъ, ми разказа, какъ единъ раненъ солдатинъ, когото тя е гледала, ъхъ увѣрилъ тържественно, че нищо не може да повреди генерала крушума, който му струшилъ рамото, казалъ той, прѣминжалъ прѣзъ тѣлото на генерала, но както вижги, безъ да го повреди ни най-малко.

Една скроена приказка въ Парижъ казва, че генералъ Скобелевъ билъ крайно суевѣренъ, и че причината, защо той вижги ѣздялъ на бѣлъ конь, била ушь, „че една Циганка му била прѣдказала, какъ никакво зло нѣма да го постигне, до като той ѣзди по тоя начинъ.“ Това, което по горѣ разказахъ, напълно опровергава тази басня за Циганката, и нищо не може да бѣде по-далечъ отъ истината, отъ колкото това, дѣто подобенъ здраво-мислящъ чловѣкъ да е билъ суевѣренъ, като вземемъ тѣзи дума, било въ грубото ѣ или въ по отвлечението ѣ значение. Но, както всѣкий други великодушенъ или благороденъ чловѣкъ, той гледаше на суевѣрението на единъ простъ и невѣжъ.

всѣтъ народъ повече съ състрадание, отъ колкото съ прѣ-
бывае, и много пѣти, когато ставаше дума за сѣщия този
бѣдѣтъ, той изразяваше своята надѣжда, какво суевѣр-
тъ обреди, които той твърдѣ умно казваше, онизяватъ
ноститѣ и народитѣ, полека-лека ще се искорѣнятъ само
распространението на възпитанието. Прѣзъ стотинитѣ
дни, прѣзъ които Турцитѣ управлявахъ България, го-
дѣствующитѣ власти строго запрѣтывахъ публичното по-
вание на кръста — символа на вѣрата на България. Из-
нѣжъ слѣдъ Русската окупация, съ дѣтинска радостъ
игаритѣ укачихъ кръстове отъ дърва, отъ цвѣтя, отъ
ва, по пѣтищата, по дърветата, по кѣщята, съ една
а всѣкъдѣ. Обърнахъ вниманието на генерала върху
всенародно проявление и възхвалявахъ чувствата, кои-
хъ го произвели. Той нито го одобри, нито го осѣди;
е, каза той, естественното и просто изявление на вѣ-
на единъ дълбоко религиозенъ народъ. Други пѣтъ,
найсетъ мѣсеца, слѣдъ битката на Шейново, азъ при-
кихъ генерала Скобелева на една прощанна визита,
о той направи на сцената на най-кървата битка отъ
ата. Когато се мръкваше, той ми каза: „страхъ ли ви
спите върху гробовѣтъ на двайсетъ и петъ хиляди
? Никога не ми минаваше прѣзъ ума отъ по-напрѣдъ
въпросъ. Дома, като изборъ, азъ никога не бихъ из-
ъ за бивуакъ едно гробище, но въ България чело-
трѣбува да се подчини на много малки неудобства.
нъ това нито дома, нито на друго мѣсто азъ не съмъ
дѣлъ нѣкое привидѣние, и като отговоръ на негова
чуденъ въпросъ, току що щѣхъ да повторѣ съ гласъ
последня мисль, когато генерала прибави: „Има хи-
хора, даже храбри хора, които не бихъ го направили,
брдѣ малко жени въ свѣта бихъ дързѣли да го на-
итѣ. Но ний не вѣруваме въ старитѣ балади, които

ни казуватъ, че умрѣлитъ ставали въ дванайсетъ часа прѣзъ нощъта и оплаквали своята безвръщанна участъ."

Друго. Въ врѣме на обсадата на Плѣвенъ, азъ посѣтихъ покойния г. Макъ-Гахана, военния кореспондентъ на вѣстника *New-York-Herald*, въ една малка селска къща, гдѣ то той лежеше, вслѣдствие на едно паданье отъ коня. Азъ намѣрихъ тамо нашия общъ приятель, генерала Скобелева, съ когото отидохме да се расхождаме по двора, слѣдъ като се поразговорихъ съ безсилния, но генияленъ Американецъ. Видѣхме добрата хозайка занята, споредъ както и се ней виждаше съ твърдѣ важна работа. Мжжъ ѝ бѣше сѣднѣлъ на земята, трѣперящъ цѣлъ отъ трѣска, и тя бѣше се навела върху му — въ едната си ръка имаше една дървена прѣчка, на която бѣше увѣсенъ единъ ел-лепъ прѣжда, и въ другата си ръка единъ голъ ножъ. Като бутваше главата, раменѣтъ, ръцѣтъ и пр. на бѣдния пациентъ съ прѣчката, тя удряше послѣдния съ ножа и произнасяше въ това врѣме, както се виждаше, извѣстни форменни фрази. Генерала, който познаваше добръ български, ми каза, че жената правяла магия, и той я попита за причината на това нейно тайнствено дѣйствие. Тя отговори, че прави това съ цѣлъ да пропѣди трѣската, като прибави, че по този начинъ тя била исцѣрила по прѣдписания си мжжъ. Когато това ми се обясни, и двама се изсмѣяхме отъ сърце за простодушния ѝ отговоръ. Генерала ѝ каза, че тя би имала много по-добъръ шансъ да запази този си мжжъ, ако би се обърнала къмъ единъ докторъ. Съ загрижена доброта, генерала испрати по-послѣдного отъ военнитѣ доктори да лѣчи болния.

Вродена добросърдечность и едно замѣчательно горещо сърце бѣхъ виднитѣ характеристически чѣрти на този кавалерски солдатинъ. Помнѣж, че го видѣхъ да покрие съ шинела си единъ раненъ солдатинъ, чийто кракъ бѣше направенъ на парчета отъ една бомба върху покрития съ

юзя баиръ, който води отъ долината къмъ зеленитъ гори
отъ Плъвенъ; и послѣ, когато Макъ-Ганъ бѣше раненъ,
Скобелевъ му прати единственната си покривка, която му
ставаше. Когато 16-та дивизия, която той командуваше,
бѣше расквартирувана въ Сливенъ и въ околността, при-
ружихъ го единъ пътъ въ неговото забикаляне да при-
сѣдва войската си. И ето единъ точенъ рапортъ отъ за-
болката, който азъ бѣхъ писалъ по него врѣме до единъ
ми приятель въ Англия: „генералъ Скобелевъ внимателно
иска лагера на солдатитъ си, за да види, да ли хората
сж удобно разположени, и да ли храната имъ е добра.
ми самъ опитва супата, хапва отъ кашата, хлѣба и ме-
то, които имъ се даватъ, и тежко на оня контракция,
ито доставлява лоши нища. Когато ний неочаквани влѣ-
ме въ двора, гдѣто бѣше готвачницата на полка, намѣ-
хме едно голѣмо число гладни момченца и момиченца,
ителитъ на които бѣхж убити отъ Турцитъ. Тѣ се на-
ртахж наоколо и тихо наблюдавахж солдатскитъ готвачи
гладни очи, като се надѣвахж да можтъ да получатъ
гѣ по една малка частъ отъ обѣда. Солдатитъ, когато
цѣхж генерала, когото тѣ всички обичахж и уважавахж,
о не бѣхж увѣрени, да ли той ще одобри това, дѣто
давахж една частъ отъ своя си обѣдъ на бѣднитъ уми-
ници отъ гладъ сирачета, се помжчихж да ги затулятъ,
не ги види генерала, когато станхж да го поздравятъ.
генералъ Скобелевъ, обаче, забѣлѣжи дѣцата, и изеднѣжъ
догади, за какво сж тѣ дошли тамо. И той попита сол-
титъ, „давате ли нѣщо отъ обѣда си на тия скжсани
ца?“ Тѣ му зимахж подъ козирогъ и отговорихж: „Да,
ие прѣвъсходителство! „Иджтъ ли всѣкий день“, пакъ
лта генерала. „Да, Ваше Прѣвъсходителство,“ бѣше пакъ
овора на солдатитъ. Тогава генерала трогнжтъ, промѣни
вливия си тонъ и каза: „Така, братци; храбрія сол-
нитъ е винжги и добръ другаръ: и добрия чловѣкъ

е винжги храбръ солдатинъ. Никоги не забравяйте“, прибави той, „да раздѣляте малкото, което имате съ бѣднитѣ и умирающитѣ отъ гладъ.“ На това отгорѣ солдатитѣ извикахъ ура, и Скобелевъ заръча на адютантина си да раздаде нѣкоя и друга пара на дѣчицата.

Нѣколко врѣме прѣди послѣдне разказаното приключение, азъ пътувахъ съ генерала Скобелева отъ Пловдивъ къмъ Казанлъкъ, когато колата ни се ступи въ Калюферъ. Въ врѣмето на нашето принудително прѣстояване въ Калюферъ Генерала, споредъ привычката си, отиде между жителитѣ. Като ги распитваше любезно относително тѣхната участъ въ живота, той похвали и насърдчи безинтересното поведение на една жена, която бѣше прибрала въ къщата си двѣ дѣца, останали сирачета въ слѣдствие кланьетата, извършени отъ Турцитѣ, когато се оттегляхъ, слѣдъ първото прѣминаване на Гурко прѣзъ Балкана. Генерала прибави, че „длъжностъ а тѣй сжщо и привилегия е за бѣднитѣ да си помагатъ единъ другиму, когато Богъ имъ прати нещастия“. Азъ искахъ да дамъ малко пари на жената, но Генерала, като се обърнъ на английски къмъ мене, запрѣти това, като каза, че то би могло да изглади онова чувство, което очевидно е причинило нейното добро дѣло, и да отслаби духа на независимостъ, който той се радваше да забѣлѣжи и който бѣше правило между българскитѣ селени. Но Генерала самъ успокои сърдцата на една тѣща дѣца, които бѣхъ се събрали, като имъ раздаде захаръ, който той купи отъ едно малко дюкенче на една полу-срутена къща.

Тѣсно свързано съ тѣзи страна на Скобелева, характеръ е неговото дълбоко религиозно чувство. Неговата религия бѣше по-широка отъ едно вѣрование и по-дълбока отъ колкото една форма. Тази му религия има своитѣ си корени, може би, въ набожната страна на човѣческата натура, тѣй силно развита въ всичкитѣ клонове отъ Славянската раса. Като се придържаше о православната гръцка

Църква, която той, заедно съ приятеля си Аксакова, мисли особено пригодлива за Славянски геній, той не бѣше никакъ фанатикъ и признаваше, че религията не състои въ вѣруванията въ църквата или исповѣданията на тия вѣрования, но въ едно възвишено понятие за длъжностъ, която чловѣкъ да изпълнява тъй ревностно, колкото важността на минутата позволява. Суммата на неговата доктрина се вижда да е, „това, което трѣбува да направишъ, направи го съ всичката си сила“, като оставишъ другото Бога. И въ този именно духъ — не слѣпия фатализъмъ Турчина, но сигурната вѣра на Христиенина — е бѣжката, която той направи, слѣдъ като очисти редутитѣ Зелената Гора, подиръ злополучната атака на Плѣвентъ, Септемврий мѣсець, 1877: „Направихъ всичко, което можяхъ; повече не можяхъ да направя. Никого не обвинявамъ; такава е волята Божия“. Нищо не може да бѣде възвишено отъ пламенното онова усърдие и живото това чувство на една душа, расклатена до дълбочината съ които той ми прочете на изустъ на бойното поле Шейново, една поема, мисля отъ Аксакова,¹⁾ въ която отъ далечъ се представя отъ въображението много ясна, но когато чловѣкъ ѝ срѣщне въ защитата на то светото дѣло, тя загубва всичката си ужасъ и става шествие къмъ самото небе. Неволно азъ си припомнихъ скоро да декламира „Елегия въ единъ чърковенъ дворъ“. Грея въ прѣдвечерието на атаката на Квебекъ.

Нито пъкъ нѣкога пѣ забравя тѣржественната служба спокоенето душитъ на умрѣлитѣ, която се извърши сжщото Шейновско бойно поле отъ Генерала и нѣколко другаритѣ му. Скобелева домашенъ понъ отслужи лигията, помогнахъ само отъ единъ простъ драгунъ като капитъ“. Всички бѣхме гологлави (както пишахъ по него

¹⁾ Струва ми се, че автора се лъже и че поемата, за която е думата, не е отъ Аксакова, но отъ Хомякова. Б. Пр.

врѣме); всички стояхме въ почтителни групи около една монументална колона, върху която имаше единъ кръстъ. — Генерала отъ дѣсната страна на свѣщенника. Слѣнцето свѣтеше съ незаоблачена блѣскавостъ, натурата се виждаше утихнала за тази тържественна минута и блѣлата мъгла плуваше около върха на св. Никола, най-високия Балкански връхъ, който тя обвиваше съ своитѣ влакна. Виждамъ съмъ пишнитѣ церемониялни служби въ католическитѣ катедрали на материка; зималъ съмъ участие въ богатитѣ обреди на англикански църкви; слушалъ съмъ благозвучната служба въ православни катедрали; молилъ съмъ се Богу въ проститѣ капели на презвитериянска Шкотландия: но нийдѣ не съмъ присѣтствувалъ на по-впечатлително богослужение отъ това на бойното поле на Шейново. Вѣри и форми се забравиха въ тържественността на дѣлото и усърдието и благоговѣнието на молящитѣ се; и когато треперящитѣ звукове на свѣщенника съ дебелитѣ, но сладки отвѣтствия на драгуна-псалта се разнасяхъ въ утрѣшния тихъ въздухъ, чело-вѣкъ трѣбува да се надѣва, че всичко е добрѣ, съ хладитѣ храбри хора, които сж тамо погинули въ изпълнението на своята длъжностъ. И когато службата се продължаваше, Генерала плачеше, като едно дѣте, и между малцината но дълбоко трогнатитѣ присѣтствующи много малко сухи очи имаше, макаръ че тие храбри, и по нѣкога груби солдати, рѣдко се чувствоватъ въ умилително настроение.

Скобелевитѣ отношения къмъ родителитѣ му бѣха особено нѣжни. Рѣдко се случаваше, дѣто да сжществуваше таково съвършено довѣрие и взаимно уважение между баща и синъ, както това бѣше между стария и младя Скобелевъ. Едно приключение, което прѣдставя бащината обичъ за славния му синъ се случи въ мое присѣтствие. Това бѣше два или три деня, слѣдъ успѣшното прѣминаване на Рус-

итъ прѣзъ Дунава на Зимничъ, въ което младия Скобелевъ се би като охотникъ, носяйки пушка и байонетъ и во-
 ъки нападението по стръмнитъ Свищовски баири. Върху
 ообщественната рѣка не бѣше още направенъ мостъ, и се
 адъ за нужно да се усили кавалерията, която бѣше върху
 руската територия. Инженеритъ, за да съградятъ моста
 въ варкитъ, бѣхъ взели всичкитъ понтони, които по-прѣ-
 бѣхъ употребени за прѣвозване насрѣща нѣколкото
 дѣления кавалерия, които тогава се намирахъ на Сви-
 овската страна. Младия Скобелевъ прѣдложи, щото ка-
 лерията да прѣплува отъ срѣща и той се нае да докаже
 етичността на своя планъ. Казано, и направено. Въясѣднѣ
 бѣлия си хатъ, засука надолу по стръмнитъ глинени
 мнишки скели, прѣминѣ презъ малкото мосче, което се
 остираше върху едно заливче и води въ острова Ада, и
 тази рѣката, бутнѣ вихрия си конь, който плувнѣ къмъ
 рѣщия брѣгъ. Смѣлия тоя опитъ се наблюдаваше съ
 диханно внимание отъ височинитъ на румѣнския брѣгъ,
 гѣмаше по растрѣвоженъ зритель на това смѣло прѣд-
 ятие отъ побѣлѣлия старецъ, негова баща. Съ нестѣр-
 ше слѣдѣше съ своя си бинокль успѣха, който синъ
 заедно съ благородния си конь правѣше противъ тече-
 то на силната рѣка. Тогава рѣцѣтъ му се растрепе-
 ѣ и се отказахъ да държѣтъ увеличителнитъ стѣкла.
 ѣ, който е прѣдвождалъ осемъ стотинъ кавалеристи въ
 нъ силенъ штурмъ противъ петъ хиляди Турци, бѣше
 силенъ отъ зрѣлището на такова рисковано дѣло. Князь
 етелевъ, който бѣше до него, слѣдѣше медленността, съ
 то негова другарь прѣдоляваше въ своята неравна бор-
 върху силната рѣка, въ отговоръ на усърднитъ молби
 тария генералъ, му извѣстяваше всѣко обстоятелство
 това възбудително похождение. Лека по лека душев-
) вълнение притискаше гласа на бащата, който извик-
 е отъ врѣме на врѣме: „О, моето храбро момче! Удави

ли вече?“ И когато младия Скобелевъ стъпи живъ и здравъ на бръга по-долу отъ Свищовъ, една заглушителна уга се разнесе отъ руското войнство, което бѣше свидѣтель на смѣлия тоя подвигъ; и лицата, които окружаваха съдовласия старецъ, отзоваха неговото „слава Богу“, както за него така и за успѣха на едно прѣдприятие, почти несравнено по своята смѣлость.

Любовта на Скобелева къмъ майка му и нейната къмъ него бѣше безгранична. Помнѣжъ, въ Пловдивъ, въ 1879 тя ми говори за нейното „благородно, хубаво момче.“ Той бѣше за нея винѣжъ едно момче. И красивитѣ подвижни черти на тѣзи благородна, високо-въспитана и вѣжлива госпожа се распаляваха, щомъ тя се коснѣше до дѣлата и смѣлитѣ прѣдприятия, чрезъ които синъ ѝ спечели правозаслужената слава. Тя бѣше живо заинтерисувана съ Руско-Турската война, едно защото мъжъ ѝ и синъ ѝ бѣха видни лица въ тази велика драма, и друго, защото съ Аксакова, тя вѣрваше, че резултата отъ тази война ще бѣде не само възрождението на балканскитѣ Славяни, но и на цѣлия Славянски мѣръ. Слѣдъ свършването на войната, когато мъжъ ѝ бѣше се поминѣлъ, тя дойде въ България и изведнѣжъ намѣри утѣшение за своята скърбъ и отводъ за своята изобилна енергия въ отварянѣто сиропиталища и училища за българскитѣ дѣца, защото, както сина си, тя ентусиястически вѣрваше въ възпитанието. Когато ѝ срѣцнаха, тя бѣше вече приполвила заготовляванята за отварянѣто въ околността на бойното поле едно училище, сиропиталище и църква, които да се поддържатъ отъ нейнитѣ имущества, въ споменъ на великата побѣда на сина ѝ въ Шейново.

По иронията на съдбата, Скобелевата безгранична любовъ къмъ майка му станѣ причина за жалостната и безвременна ѝ смъртъ. Той бѣше отредилъ за нейнъ съпътникъ и пазителъ одного отъ своитѣ си адютанти, — единъ

мадъ Руссинъ, когото той буквално изъ състрадание бѣше подигналъ на положението, което този офицеринъ занимаваше. Този негодяй си съставилъ дяволенския планъ да бѣе майката на своя патронъ, и да ѝ ограби драгоцѣнитѣ камъни и сумата отъ 5000 лири, които тя е имала на себе си, за да раздаде на разни учреждения, които тя бѣше основала или взела подъ свое покровителство; и гнусната тази замисль биде изпълнена, когато госпожа Скобелева тръгнѣ отъ Пловдивъ за София. ¹⁾ Скобелевъ по него време бѣше занятъ въ послѣдния си походъ за покоренето на Туркоманитѣ въ Геокъ-Тепе, и азъ вѣрувамъ, той никога не можя да се съвземе отъ жестокия ударъ, който страшната съдба на неговата обична майка му нанесе.

„Ако да не бѣше войникъ, той щѣше да бѣде ученикъ,“ ми каза единъ день Скобелева старъ наставникъ, то ми говоряше за любовта на негова ученикъ къмъ книгѣ и за чудната обширностъ на неговитѣ познания, като отрѣбн думата „ученикъ“ въ най-широката ѣ смисль. Ширноста и точноста на Скобелевитѣ литературни познания бѣхъ удивителни; но, когато си помислимъ, че отъ пишество той е билъ единъ дѣятеленъ солдатинъ на ланното поле и една жъртва „на гибелнитѣ шансове, на чии, които постоянно сж се мѣнявали отъ врѣмето и сега, отъ на-късъмъ избавяне на живота му отъ немими смъртоносни опасности:“ — тия му обширни и точни познания сж просто за чудо. Какъ е ималъ той врѣме толку да чете и да смеле четеното, е една тайна. Веднѣжъ, когато разисквахме съ него нападенията, които и двамата бѣхъме за най-неправедни и непростителни отправени

¹⁾ Автора, както се вижда, незнае подробноститѣ за смъртта на госпожа Скобелева. Офицерина Узатисъ, (убийца на Скобелевата майка) не бѣше отреденъ отъ войската за нейнъ сплтникъ и пазитель. Госпожа Скобелева биде убита близо до Пловдивъ, когато тя тръгнѣ отъ тоя послѣдния градъ за Казанлъкъ, а не за София, казва автора. При това и сумата, за която говори автора, бѣше много по-малка (1000) лири. Б. Пр.

противъ Руссия, русскитѣ патриоти, и поведението на русската армия, азъ му загатнѣхъ, че никой други освѣнъ него, по своята литературна сила, точно познание на фактоветѣ, и своето почтено положение, не е въ състояние да замълчи злословнитѣ тия прѣиначавания на дѣлата и да защити опората, върху която сж станѣли водителитѣ на мисълта въ Руссия. Той отхвърли на страна прѣдлюжението ми, като каза, че той, поне за сега, счита се неспособенъ за таково дѣло, и върху това прибави още: „азъ съмъ единъ сълдатинъ, и до тогава до когато щж имамъ да се биѣ, не мислѣ да излизамъ на арената на полемиката.“ Отъ словата обаче, които той произнесе въ Ст. Петербургъ, Парижъ и Варшава, прѣзъ послѣдната година на живота си, може би той да чувствуваше, че врѣмето наближаваше, когато той трѣбуваше да влѣзе въ борбата на полемическитѣ прѣния, но за зла честь, този периодъ никоги не можѣ да дойде за него.

Освѣнъ дѣто той познаваше прѣвѣснодно своя езикъ, и страстно любяше произвѣденията на поетитѣ и авторитѣ отъ новата епоха на русската литература, той владѣше напълно тѣй сжщо латински, английски (който езикъ той говореше безъ ни най-малкия акцентъ на единъ чужденецъ), французски, германски и италиянски. Той бѣше училъ грѣцки въ младоста си, но не е запазилъ въ мѣжката си пора нѣкоя особенна любовъ за този езикъ, макаръ и да говореше новия грѣцки езикъ. Той добръ познаваше классическитѣ английски, французски и германски произведения, и неговитѣ любими автори се виждахъ да сж Хораций, когото той никоги не се уморяваше да цитира, Шиллеръ по германски и Байронъ по английски. при това и съвсѣмъ добръ му прилѣгахъ цитати изъ Шейкспира. Другитѣ езици, които той говоряше, бѣхъ влашки, бѣлгарски, сръбски, киргиски, и вѣрувамъ единъ или два други Срѣдне-азиатски диалекти. Въ единъ избранъ кру-

токъ на близки приятели, разговора му бѣше распаленъ, ященъ и стѣнченъ, блѣстящъ отъ проблѣски на непринуденъ юморъ. Той бѣше съвсѣмъ откровенъ въ изражението на своето мнѣние, върху което обаче той доволностояваше. Относително чисто военнитѣ въпроси, той бѣе челя твърдѣ много; и когато негова штабъ бѣше въ ливенъ, въ врѣмето на руската окупация въ България въ войната, стѣнитѣ на негова частенъ кабинетъ бѣхжкрити съ дулапи, пълни съ книги върху военното искуво. По-големата частъ отъ четеньето си той правяше сулна, прѣди да приеме посѣщението на штаба си. Една лѣма частъ отъ неговата библиотека, заблѣжихъ съеше отъ английски и французски книги, много отъ прртѣ бѣхж мемуари върху британскитѣ-индийски войни, едно съ нѣколко съчинения върху великата Американа, гражданска война.

Една сутрина той разказа едно приключение, което дова обширността на негова прочитъ и прѣимуществата въ точното историческо знание за единъ солдачинъ. Въ афганската война, той е билъ при штаба на генерала Уфмана, и когато руската експедиционна войска удаа върху Махранъ, тя намѣрила опълчена срѣщу си една мадна туземна войска, която числяла повече отъ десетьзщу единъ отъ завоевателитѣ, и занимавала една силна иция. Тази позиция той обясни съ една скица, която ерта на массата съ изгорѣлитѣ клѣчки на кибрититѣ, които си бѣхме запалили цигаритѣ. Дѣсното крило на риятеля той показа, било защитено отъ каменнитѣ стѣни града Махранъ, въ фронта се виждаа една широка равна, покрита съ трѣва, когато лѣвото крило стояло върху нъ нискъ редъ отъ каменни могилки. Скобелевъ, като одавалъ позицията, билъ поразенъ отъ нейното сходо на оная, описана въ мемоаритѣ, мислж, на една отъ ширевитѣ индийски войни, макаръ че за съжаление азъ

пренебрѣгнѣхъ да запишѣ тогава името на мемуара, автора и града, на който се отнасяше. Скобелевъ изведнѣжъ съобщилъ на Кауфмана своето впечатление, и послѣдния Генералъ лаконически го попиталъ „и какво направилъ Нейпиеръ?“ На това отгорѣ Скобелевъ направилъ единъ очеркъ на Англо-индийското дѣло; какъ отъ начало английскитѣ войски атакували въ фронтъ и затѣнѣли въ тази равнина покрита съ трѣва, отъ което се видѣло, че тази равнина е била една мочорлива долина; какъ английския Генералъ е трѣбувало да отстъпи за прѣзъ ношта; какъ на другата сутрина той направилъ едно флангово движение, изненадалъ, деморализиралъ, и окончателно съсипалъ голѣмата туземна армия и заробилъ неѣ и града. Слѣдъ като Скобелевъ свършилъ расказа си, генералъ Кауфманъ тихо казалъ: „и това е точно, което ний ще направимъ, само че ще избѣгнемъ погрѣшката да нападнемъ въ фронтъ и тази нощъ“. Съ съдѣйствието на своя си началникъ, Скобелевъ организовалъ своето славно флангово движение съ своята кавалерия, и заедно съ Кауфмановата атака върху лѣвия фронтъ на неприятеля, тѣ възобновили Нейпиеровото дѣло, съвършено съсипали грамадната туземна армия, и взели Махранъ. Между стотѣхъ и петдесетъ и осемъ топа, които имъ паднѣли въ рѣцѣтъ, се намирали двата топа, които по-прѣди Хокандцитѣ били отнели отъ Русситѣ и едно голѣмо число репликати (топове, направени по подражение на европейскитѣ) изцяло туземно издѣлание.¹⁾ Това остроумие на туземцитѣ отъ Срѣдняя Азия се срѣщѣ и у Афганцитѣ, у които нашитѣ войски намѣрихъ мѣстни произведения отъ изцяла работа, направени по модела на ар-

¹⁾ На побѣдата на Махранъ Скобелевъ гледаше като на най-славното военно дѣло, което той е извършилъ въ живота си. Той твърдѣ обичаше да говори за неѣ. Негова значокъ, който е ималъ подъ Махранъ, и който е продученъ отъ курушми, опушенъ отъ барутъ и раскѣсанъ на парцали, Скобелевъ го носѣше съ себе си и прѣѣ послѣдната война. Шейновската побѣда Скобелевъ турваше слѣдъ таѣ на Махранъ. Б. Пр.

плерията, която английското правителство бѣше подарила на Амира Ширъ-Али.

Скобелева гений като Генералъ е припознатъ отъ най-искуситѣ научни военни критици въ неговото отечество, въ Германия, въ Франция и въ Англия, и би било неуместно отъ моя страна да говорѣхъ за него. Вънъ отъ неговитѣ походи въ Азия, за които нищо незнамъ отъ лични споминания, азъ мога само да покажа на неговото прѣизнаване прѣзъ Балкана въ Шейново, (което по искуството, смѣлостта и успѣха надминува всѣко военно дѣло, вършено прѣзъ Русско-турската война), — на негова прѣзъ походъ къмъ Едрене и на послѣднепното обкръжаване на Цариградъ. Както всичкитѣ велики полководци, Скобелевъ вдъхваше въ офицеритѣ и солдатитѣ подъ негово команда най-горещата привързанность и прѣданность. Чупотрѣбѣхъ една стара фраза: „тѣ бѣхъ готови да се биятъ въ вода и огънъ за него“. Трудно е да се определи точно, на какви особенни качества на младия Генералъ това се дължеше. Може би, на едно съединение на неговите велики и обичайни качества. Генералъ на двадесетъ вземата си година; най-видното лице въ всѣка депеша отъ централна Азия; на тридесетъ и четвъртата си година командиръ на най-рѣшителната битка отъ великата Българска война; водителъ на руското войнство къмъ историческата победа на традиционния неприятелъ на Сѣверната империя; на тридесетъ и петата си година командиръ на цѣль армейски корпусъ: Скобелевъ естествено бѣше предметъ на силна завистъ отъ страна на по-старитѣ генерали на царска служба. Помнѣхъ, когато говорѣхъ за това неприятно положение на работитѣ, да казва, че нему почитѣ му донасятъ добавоченъ трудъ и по-големѣ грижи, че налагатъ най-неуморимата бдителность, да не стори най-малката погрѣшка. И като знаемъ огромната работа, която той прѣдприе и благополучно извърши, не е чудно

макаръ и да е печално, гдѣто той умрѣ отъ болестъ на сърцето на тридесетъ и деветата си година.

Съ офицеритѣ подъ негова команда, той се отнасяше свободно и приятелски, но той никога не загубваше своето достоинство, или своята си здържанность даже въ минути, когато неговата веселостъ го накарваше да се пораспусне. Негова проникателенъ погледъ влизаше изведнѣжъ въ подробноститѣ на едно дѣло, и той никога не пропускаше да не забѣлѣжи похвали и награди каквото и да е проявление на доблестъ. Загубата на единъ другаръ, колкото и скроменъ, той дълбоко съжаляваше. Да дамъ единъ примѣръ за това. Единъ шестнадесетъ годишенъ юноша, отъ добра фамилия, който бѣше избѣгналъ отъ училище отъ Петербургъ, презъ врѣмето на войната постѣпи при Скобелева, като волентиринъ подъ Плѣвентъ. Той се би съ голѣмъ куражъ въ штурма и прѣвзиманьето на Плѣвентъ, и Скобелъ го възвиси въ ротенъ командиръ въ 32 полкъ. Въ битката на Шейново, това момче поведе лично штурма на централния турски редутъ, останѣ живо отъ градъ крошуми, които се сипяхъ върху му, но биде промушено съ байонетъ, когато на чело на своитѣ хора то влизаше вече въ неприятелския редутъ. Скобелевитѣ думи бѣха, когато заповѣда да се издигне единъ паметникъ върху гроба на храброто момче, който той самъ бѣше му избралъ подъ сѣнката на четири бука: „Кжсъ но героически бѣше негови животъ“.

Добъръ е казано, че Скобелевъ имаше „една почти магическа сила да се отождествява въ нѣкои случаи съ най-скромния отъ хората“. Тържественъ бѣше деня за единъ редовой да бѣде избранъ даже за най-малкото внимание отъ страна на Генерала, па било даже, да му потегли нѣжно ушитѣ, — единъ любимъ Скобелевъ начинъ за особено галение, когато бѣше въ добро расположение на духа. Въ една война той раздѣляше лишенията и храната на

ай-простия редовой, той не избѣгваше мъчнотиитѣ, които неговитѣ хора бѣхж принудени да търпятъ; ако тѣ бѣхж въ нужда, никаква роскошность нѣмаше на неговата масса. Въ своя страна, неговитѣ хора се въсхищавахж отъ Скобелевата неустрашимость и неговитѣ блѣстящи набѣги върху неприятеля. Подъ командата на такъвъ единъ генералъ и мало-душнитѣ даже ставатъ храбри войници. Кото, слѣдъ три-дневна борба съ снѣговетѣ, безднитѣ и опаситѣ на Иметлийския проходъ, прѣзъ който топове, тръгони, тенти и даже много отъ боевитѣ запаси трѣбуше да се оставятъ, — Скобелевата уморена колона се поведе въ долината на Тунджа, и дойде лице съ лице съ Паше-Пашовата армия, която що бѣше побѣдително сблъскала колонитѣ на Радецки и Мирски. — Генералъ Скобелевъ обиколи войската си, на която той съобщи, че има отсѣпване: всичко, което ѝ оставаше, бѣше смъртъ и слава, — слѣдъ като се позапря малко, — срамъ. „Смъртъ и слава“, бѣше отговора, придруженъ отъ заглушително гласъ за своя обиченъ и прѣданъ водителъ отъ страна на войската, която благородно и изведнѣжъ оправда своя изтъ. Много примѣри за неговата храбрость и хладнокрѣвѣ въ опасность сж вече добрѣ извѣстни на читателитѣ въ западна Европа. Да прибавѣмъ само единъ или два. Въ 1844. прѣди штурма на Зелено-горския редутъ, подъ Плъвъ, азъ бѣхъ заедно съ генерала върху покрития съ дървета рѣтъ, отъ който добрѣ се виждаше турската позиция. Скобелевъ се приготвяше за пристѣпъ. Самъ отъ свои наблюдения, той бѣше направилъ единъ планъ за изкающата мѣстность, и неприятеля го гледаше, когато правяше върху плана си нѣколко скици за точкитѣ, които и за мѣстността, която води къмъ тѣхъ, които бѣхж замѣтитѣ за нападения отъ страната на всѣкий единъ неговитѣ батальони. Турцитѣ почнахж да гърмятъ: начало бомбитѣ не достигажъ, послѣ тѣ прѣминувахж

надъ насъ, но нечаянно двѣ исплющихъ неприятно наблизо. Едната се пръснѣ на нѣколко метра само далечъ отъ Скобелева, който сѣдеше на единъ полски столъ и чертеше: той както и книгата му бидохъ посипани отъ ронящата се лозена прѣстъ. Безъ да каже ни дума, нито да мигне, той отърси само прѣста отъ книгата и довърши чертението на плановѣтъ си, като зарѣча на штаба си, щомъ види, че бомбитѣ продължаватъ да биждѣтъ мѣтко, да отидѣтъ на завѣтъ, задъ единъ байръ на 20 ярда далечъ. Въ битката на Шейново, — и азъ често споменувамъ за това сражение, защото неговитѣ подробности сѣ почти съвършено неизвѣстни въ Англия, — Скобелевъ, възсѣднѣлъ на бѣлия си жребецъ, отиде самъ да разгледа турската позиция. Разбира се, че той станѣ точката, върху която се устрѣмихъ силни гърмежи отъ неприятелскитѣ пушки и топове. Ето ти и една бомба да ударѣ право подъ неговъ жребецъ и се пръснѣ. Хиляди хора мисляхъ, че неговата неустрашимостъ най-сетнѣ му докара смъртта, която той се виждаше да търси. Но, когато се расчисти пушгъка, бѣлия жребецъ се виждаше да пристѣпва гордо, и негова всадникъ неповреденъ, скоро се завърнѣ при войската си. Скобелевъ ми каза, че когато бомбата се пръснѣла, той почти е билъ задушенъ отъ сѣрневия димъ, и че за минута той дѣйствително е вѣрувалъ, какво послѣдния му часъ билъ настѣпалъ. Подскачанъето на коня му обаче го е разбудило отъ потрясението, и той е можилъ да доискари своето размѣрванъе. Утѣгчително би било да увеличавамъ числото на примѣритѣ, въ които той на косъмъ се е спасявалъ отъ смъртъ или пѣкъ ония за неговата смѣлость.

Като дисциплинаренъ чловѣкъ, той бѣше твърдъ и точенъ. Никаква точка не бѣше за него тѣй малка, щото да бѣде пренебрѣгната. Скобелевитѣ ведети (сентинели) кавалеристи за да извѣстятъ скоро щото сѣ открили.

школи не сж били изненадѣни да дрѣматъ. Неговото знание за подробноститѣ на военната служба бѣхж всеобщо: — той даже можѣше да свирѣ всичкитѣ сигнали на трѣбата. Едно доказателство за дисциплината на негова корпусъ иде на умъ. Говоряхъ съ него за военнитѣ пушки, които се пълнятъ отъ отзадъ, и разисквахме прѣимущества на разнитѣ системи. Като взимамъ една „Берданка“, въ която войската напоследне е била въоружена, отъ единъ солдатинъ, той жъ разложи на всичкитѣ ѣ части и ми разказа механизма ѣ съ точноста на единъ оружейни масторъ. Като повърнахъ пушката на солдатина, той се обърна, и като отиде до единъ часовой, който стоеше на нѣколко ячки отъ насъ, каза: „Да ти видишъ пушката,“ и си прорабихъ, когато говорѣше. Солдатина взимамъ подъ корогъ и отговори: „Немогж, Ваше Прѣвѣсходителство.“ Но азъ искамъ да жъ видишъ, да ли е чиста“, настояваше перала. „Немогж, Ваше Прѣвѣсходителство,“ каза пакъ часовая, твърдѣ като една канара. Скобелевъ се улюбна, тегли му ушитѣ и си замина. Азъ го попитахъ, да ми каже това, на което отгорѣ той ми каза, че у него имало нѣтъ законъ за войната, че никой часовой, когато е на нѣтъ, подъ никой начинъ не може да си даде, оржжнето, ке нито на самия царъ. „Но,“ казахъ азъ „да прѣдпокиамъ, че часовия си дадеше пушката, когато вий по вичому тѣй сериозно жъ искахте. Какво тогава?“ „Той щѣ да бѣде застрѣленъ“, тихо отговори генерала, за непошание на заповѣдь въ врѣме на война.“

На много мѣста прѣзъ послѣднитѣ нѣколко недѣли каза, че генералъ Скобелевъ е билъ неприятеля на Англия. Въ никакъвъ смислъ не мисля това да е било истинно описание на чловѣка. Той бѣше единъ рѣдкостенъ слонникъ на Англия и на английскитѣ учреждения, царъ и да вѣруваше, че послѣднитѣ бѣхж неприспособни за неговото отечество. Истинна е, че прѣди и слѣдъ

подписването на Берлинския трактатъ, той рѣзко изражаваше своята умраза противъ политиката на Биконсфидовото правителство. Ето точния неговъ езикъ, както азъ бѣхъ го забѣлѣжилъ по него врѣме. „Неможете ли да видите, защо тази политика толкова ни възмущава? Вжтрѣ въ двѣ години ний сме наводнили тази страна (България) съ нашата кръвъ. Братъята ни сж убити, нашето отечество е направило грамадни жертви, вдовици жалѣжтъ. дѣца плачатъ, а бащи оплакватъ загубата на надѣжни синове. Всичко това ний бихме поднесли съ търпѣнието, което Господъ дава, ако тѣхната свобода, която ний бѣхме извоювали за нашитѣ братъя по плѣме, вѣра и езикъ, бѣ имъ била дадена. Но проклѣтата дипломация пристѣпва и казва! Не: само по-малката половина отъ тѣхъ ще бѣде свободна, а по-големата частъ ще се прѣдаде пакъ на вѣжната милость на Турцитѣ“. Вий знаете сами, що сж били Турцитѣ, що сж сега, и какви ще бѣдѣтъ винжги; и като се турите на наше мѣсто, не бихте ли били крайно раздосани, за дѣто нашитѣ жертви сж били напразно, и дѣто хората, върху гробоветѣ на които ний сега тѣпчимъ, сж умрѣли за нищо?“ А особено Скобелевъ, заедно съ много други влиятелни Русси, горчиво негодувахъ противъ оня членъ отъ Берлинския трактатъ, който прѣдвижда гарнизони на Балканитѣ. Подобна една мѣрка, обявяватъ тѣ, може само да отслаби княжеството, и да тури Вѣсточна Румелия на произвола на военнитѣ паши. Вѣрувамъ, че ако английското правителство би настояло въ 1879 г. да иска буквалното изпълнение на тази частъ отъ трактата. Руссия би обявила още единъ пѣтъ война. И това е една очевидна тайна, че Русситѣ бѣхъ добрѣ приготвени за неж. Всичкото мѣжко население отъ Вѣсточна Румелия бѣше организирано отъ генерала Скобелева въ една добрѣ обучена, прилично екипирана милиция; сжщеврѣменно това (мѣжкото население) отъ княжеството България подобно бѣше

организирано отъ княза Дондукова Корсакова, управителъ на княжеството прѣди избираньето на княза Александра. I прѣдъ видъ на такъва една случайность, като нова една война, генералъ Скобелевъ бѣше приготвилъ най-деталитѣ планове за нея. Той самъ е обѣздитъ почти всѣка една миля на Турция отъ Цариградъ до Дунава, е размѣнитъ всѣка позиция, удобна за защита или атака, и една ова военна карта е била съставена. Не се съмнявамъ, че дана за войната, който съдържае нѣколко волюма скици, се намира сега въ архивитѣ на Русското военно министерство, готовъ за бѣдъщи случайности.

Скобелевъ не бѣше отъ тия, които вѣруватъ, че Русия и Англия би трѣбувало да дойдѣтъ въ неприятелско ѣжновение въ Азия. Бѣхъ съ него, когато се свършваше глийската война въ Афганистанъ, и като разисквахме проса, той откровенно каза, че Афганистанъ е вѣнъ отъ ерата на рускитѣ завоевания, които той призна се грачатъ до сѣверния дѣлъ на голѣмия Азиатски материкъ, не се простиратъ до Индия. Но той прибави: „ако Русия амбиция би се прострѣла къмъ Индостанъ, на влияието въ Афганистанъ подъ Биконсфилдовото и Литтозото управление, и мѣркитѣ, които се взехъ въ послѣднѣе е политиката, отъ която по-добра неможеше се измисли, която най-добре би съдѣйствувала на прѣдполагатѣ руски цѣли: тя ще хвърли Афганцитѣ въ обаята на Русия“. Като войникъ, той бѣше очарованъ отъ планна на водянѣто на афганската война.

Скобелевъ рѣдко говорѣше върху това, което може да нарече домашната политика на Русия. Въ една смислъ се да се каже, че той бѣше силенъ империалистъ. Съ гни думи, виждаше се, че той мисли, какво гения на вянското плѣме бѣше пригодно за това, което моя ятель Профессоръ Лоримеръ въ своитѣ „институти на дународното право“ нарича „делегация на власта“ за

различие отъ конституционалнитѣ начини на управлението. Развитието на Руссия той очакваше отъ развитието на една чиста славянска цивилизация, основана отъ славянски идеи, и това именно чувство докара умразата му къмъ една извѣстна секция на германскитѣ политици. Тия послѣднитѣ, чрезъ своитѣ органи на печата, безъ да се търватъ, тържествувахъ надъ смъртта на генерала Скобелева, която тѣ сматрахъ като прѣмахване на една жива сила, която би могла да распаля не само Руссия, но цѣлия славянски мѣръ въобще, да се бие противъ „Германия и оная цивилизация, която Руссия може да добие само отъ Западъ“.

Панславизмъ, споредъ както го разбра Скобелевъ и хиляди други просвѣтени синове на Руссия, значи принципа на народността. И защо въ името на справедливостта да нѣма единъ законенъ славянски идеалъ, ако е право и умѣстно да има тевтонски, галски и даже англо-саксонски идеали? Исторически фактъ е, че много отъ смущенията, които сж станжали въ Руссия прѣвъ послѣднитѣ двѣстѣ години, се дължатъ на опититѣ за да наложатъ германски идеи за цивилизацията върху единъ славянски народъ, който не ги иска. Скобелевъ само изразяваше чувствата на болшинството на Руския народъ и на славянското плѣме, когато каза въ Парижъ: „ако Руссия не се показва винаги равна на патриотическитѣ идеи въобще, и на нейната славянска роля въ особенностъ, то е защото отъ вътрѣ и отъ вънъ тя е въспречителствувана отъ чуждо влияние. Ний не сме господари въ къщата си. Чужденеца е всѣкъждѣ и ржката му е въ всичко. Ний сме оръдия на неговата политическа жертви на неговитѣ интриги, роби на неговата сила“.

Превоствъ Парадолъ въ едно отъ своитѣ славни слова казалъ, че „Франция и Германия сж като два локомотива по сжитѣ релси на сжщата линия, които отиватъ съ найголѣма бързина въ противоположни наврaвления, но назначени да се ударятъ на нѣкоя точка“. Историята доказва

истинността на неговата прѣдусмотрителностъ. И не се иска голѣмо прѣдвиждане, за да се съгласимъ съ Скобелевото прѣдсказване че „борбата между Славянина и Тевтонеца е неизбежна; и тя ще бѣде дълга, кървава, и страшна“; макаръ да можемъ до нѣкъдѣ да се съмняваме въ неговата патриотическа самоувѣренностъ, „че Славянина ще въсържествува“.

Скобелевата славна рѣчь въ Варшава тоже не изразява нови чувства; тя е само едно ехо на едно прѣдложение, направено въ шестнадесетия вѣкъ отъ единъ полски владѣтель“. Желая, каза Скобелевъ, „всичко най-добро на Поляцитѣ, и искрено искамъ, щото тѣ да образуватъ едно ъю съ насъ, както Сърбия и България би трѣбвало а направятъ. Не сме ли всички братя?“ Около 1580, Стефанъ Батори, Полски царь, ето какъ говори на руския посланикъ при неговъ дворъ: — „Да напуснемъ праздѣлтѣ крамоли. Не сме ли братя? Що бъркатъ малки нѣмци разници въ нашитѣ религиозни вѣрувания? Защо да бѣваме сжщото знаме, сжщия главатаръ?“ Панславизмъ обаче, не е днѣшно нѣщо, и Скобелевъ знаеше това; той мо искаше да му даде животъ. До колкото можъ да сѣднѣтъ разговоритѣ, които съмъ ималъ съ него, Скобелевото реално бѣдѣще за славянското плѣме се вижда да е — 1) федеративното съединение на разнитѣ славянски държави въ едно демократическо-империялистическо правителство; 2) това демократическо-империялистическо управление въ ѣка една отъ държавицитѣ да се основава и развива въ границитѣ на *мира* — Русската система за общинската селска собственостъ, който се вижда да се одобрява, да се съгласява съ мнѣния на Славянския народъ. Въ каква форма неговитѣ мнѣния бихъ узрѣли, не нужно е тука да налучкваме. Неговия насорѣчивъ гласъ нѣма вече никоги да се чуе; неговата слава е въ ножницата на гроба. *Миръ на негови празъ.*

УПЪТВАНИЕ ЗА СЪБИРАНИЕ ГЕОГРАФИЧЕСКИ И АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МАТЕРИАЛИ.

СЪОБЩАВА Д-РЪ КОНСТ. ИРЕЧЕНЪ.

Въ първата книжка на „Периодическото Списание“ помѣстихъ една статия върху географическото изучение на България и на края ѝ се обѣщахъ, че въ една отъ иджидитѣ книжки ще обнародвамъ едно упътвание за оние, които искатъ да събиратъ материяли за да съставятъ описание на нѣкое окръжие, околия или другъ нѣкой по-ограниченъ предѣлъ на страната.

Това си обѣщание изпълнявамъ сега на слѣдующитѣ страници, които съдържаватъ единъ редъ въпроси, най-напрѣдъ топографически и послѣ археологически и исторически. Тѣзи въпроси, вървамъ, не сж до тамъ пълни, както би било, може би, желателно, но азъ бѣхъ си наумилъ да помѣстиж тука само най-важнитѣ и то представени по начинъ, до колкото е възможно, общепристъпенъ. За по-голѣма пълнота трѣбало би да се влѣзе въ подробноститѣ почти на всичката географическа наука и на цѣлата отечественна история. Нашитѣ въпроси не сж назначени за ония, които искатъ да предприематъ пространни, специални издирвания, съ мѣрениа и подробни повторавани обсервации, правени съ помощта на научни инструменти, а сж написани за всѣки родолюбецъ, който има случай и воля, да посвети свободното си врѣме на събиране разни данни за обяснение на българската география и история.

Въ отдѣлни подробни описания на нѣкои по-малки предѣли, преди всичко, се изисква голѣма ясностъ и точностъ. Всичкитѣ имена трѣба да сѫ записани съ възможно вѣрностъ споредъ произношението на мѣстното нарѣчие. Размѣритѣ най-добрѣ да се опредѣлятъ всички съ помощта на метрическата мѣрка. Съ голѣма прѣдпазливостъ трѣба да се постѣпва при събиране народни въспоминания, защото не е всичко народно предание, каквото се приказва отъ нѣкого си отъ народа; много пѣти различни лица, особено по-книжнитѣ, дотѣкмяватъ преданията съ разни свои тълкувания и прибавления. При археологическитѣ нѣща всекога трѣба точно да се опредѣли мѣстонахождението, съ подробно описание мѣстността, било въ обитаеми мѣста било вѣнъ отъ тѣхъ по полето или по планинитѣ. Археологическитѣ наши въпроси за сега могатъ да служатъ и като упътване за събиранieto на древности за българскиятъ народенъ музей.

Подобни въпроси могли би да се съставятъ и по народната икономия, за записване народнитѣ обичаи, пѣсни, приказки и пр. За събиране материяли върху обичайното право у южнитѣ Словѣне едно обширно упътване отколѣто съставилъ проф. Богишичъ. На български го превелъ Петръ В. Оджакъвъ.¹⁾ Съжалявамъ, че това упътване не е е посрѣщнало съ онова внимание, което би заслужило, защото знаѣхъ, че за изучение юридическия животъ на България има още много да се събира, особно въ западнитѣ части на Княжеството.

За начина на събиране географическитѣ материяли за научното изслѣдване на една страна въобще има въпросъ нѣкои много хубави и обширни ръководства на френ-

¹⁾ Упътване за описване правовы-тѣ обичаи, кои-то живѣятъ у народа. Съставилъ В. В. Богишичъ. Преведено и пояснено отъ П. В. Оджакъвъ, дѣйствителен студентъ правовѣдѣния. Издаде Загребска-та академия и Н. С. Ковачовъ. Прага 1874, 8°, 53 стр. Препорѣчваме тази книжка на нашитѣ сѣдии, сѣщо както и прочуто хърватско съчинение на Богишича: Правни обичаи код Славена (Загребъ 1867).

ский, английски и нѣмски езикъ. Едно отъ тѣхъ мислихъ че би било добръ да го има въ библиотеката поне на всѣко едно отъ нашитѣ държавни училища. То е на швейцарски географъ Калтбрунеръ „Рѣководство за пътника“, съчинено на френски, една голѣма книга отъ 762 страници съ 280 изображения и 24 таблици, която съдържа едно почти пълно. упътване за научни изслѣдвания въ всѣко едно отношение, за географията, геологията, метеорологията, идрологията, флората и фауната, населението, народописанието, езицитѣ, обичаитѣ, суевѣрията, костюмитѣ, храната, жилищата и пр. Изложението е вѣщо и ясно. Книгата е назначена да служи и за пътници въ чужди страни и за любители, които искатъ да изучатъ точно най-близкиятъ околности на своето жилище.¹⁾ На нѣмски такова рѣководство за научни наблюдения е издалъ Д-ръ Наймаеръ, съ съдѣйствието на нѣкои отъ най-първитѣ германски учени, най-повече за презморски пътешествия.²⁾ (Същото назначение, за мореплаватели и за пътници въ тропически страни, иматъ и разни английски нарѣчни книги.³⁾

Ако настоящитѣ наши въпроси ще дадѣтъ потикъ за съчиняване на нѣколко подробни монографии върху разни предѣли на България, цѣльта имъ ще бѣде постигната. Обнародванието на такива трудове е турено отколѣ въ программата на „Периодическото Списание“.

І. По топографията.

1. Ако предѣльтъ има едно *старо цѣлокупно име* (като на пр. Тозлукъ, Дели-Орманъ, Ахжръ Челеби, Грахово.

¹⁾ Manuel du voyageur par D. Kaltbrunner. Zurich 1879, 762 стр. въ 8°. Ц. 15 фр. Има и нѣмско издание отъ E. Kollbruner (Der Beobachter). — Отъ сѣщия Калтбрунеръ има: Aide-mémoire du voyageur ou notions générales de géographie physique, de géographie politique, de géologie, de biologie, d'anthropologie et d'ethnographie.

²⁾ Dr. G. Neumaier, Anleitung zu wissenschaftlichen Beobachtungen auf Reisen. Berlin 1879.

³⁾ Colonel Jackson, What to observe or the travellers remembrance. London 1861. — F. Galton, Hints to travellers. London 1878.

Крайце, Малешево, Дебра и пр.), трѣба да се опишжтъ точно границитѣ, до кждѣ се простира това название и да се исчислжтъ селата, които влизатъ въ тия граници. Къмъ такива мѣстни названия на цѣли предѣли трѣба да се обърща голѣмо внимание; тѣ сега отчасти изчезватъ, като не сж вѣзвжли въ официално употребление, но тѣ сж стари и важни за историческото познавание на страната.

Ако се описва нѣкой предѣлъ, който нѣма такова едно старо название, всѣкога трѣба подробно да се опишжтъ границитѣ, до кждѣ се простира предприетото описание.

2. Опишете всичкитѣ *текущи води* на вапнитѣ мѣста, рѣки, потоци и долчини. Кажете гдѣ, на кои планини, въ какви околности и при кои села се намиратъ изворитѣ имъ, въ кое направление тѣ текжтъ испърво, на кждѣ обърщатъ подирѣ течението си и гдѣ се събиратъ наедно. Най-добрѣ е да се вземе за основание най-голѣмата рѣка и да се опишжтъ притоцитѣ ѝ, най-напрѣдъ отъ дѣсна страна, послѣ отъ лѣва, всичко по редъ, отъ изворитѣ до края. При това трѣба точно да се запишжтъ имената на всичкитѣ и най-малки рѣкички, и то на разни езици, ако ги има, както и всичкитѣ промѣнения на тие имена, които настѣпватъ въ продължение на течението.

3. Забѣлжжете *водопадитѣ* и скоковетѣ, ако ги има на рѣкитѣ и потоцитѣ, имената имъ, положението, ширината и височината.

4. При *описание течението* на една вода трѣба да се каже презъ какви мѣста тя минува, кждѣ слиза отъ планинитѣ, кждѣ си пробива пжтъ прѣзъ тѣсни клисури и кждѣ тече презъ по-отворени полета. Сжщо сж забѣлжжителни дълбочината, ширината, бързината, боята, временитѣ наводнения, природнитѣ качества на брѣговетѣ, които сж или стръмни и каменисти, или низки и пѣсчливи или латисти, послѣ островитѣ и рамената и най-напоконъ най-важнитѣ прелѣзи (бродове), гдѣто минува водата. Сжщо

трѣба да се споменува, какви сж долините, презъ които минува рѣката, широки или тѣсни, тъмни или осойни. Има рѣки, които текжтъ почти направо, до гдѣто други се лажатушжтъ презъ множество кривулеци.

5. Трѣба да се обрѣща внимание и къмъ *промѣнливостта въ течението* на потоцитѣ и рѣкитѣ. Има текущи води, които въ историческо врѣме полѣка съвсѣмъ сж се пренесли на друго мѣсто. Други пакъ рѣки иматъ широки пѣсѣчливи и каменисти корита, но се напълняватъ само зимно врѣме или слѣдъ голѣми дѣждове, а другояче обикновено сж почти изсъхнали. При голѣми рѣки (на пр. при Дунава) е забѣлѣжително постепенното подкопаване крайбрѣжнитѣ глинести височини отъ водата или отъ друга страна постепенното отстъпване и замѣстване старото течение съ пространни пѣсѣчливи пустини.

6. На много рѣки има направени *бендове* или *язове*, назначени за воденици и други индустриални предприятия, съществуването на които трѣба да се споменува. Сжщо трѣба да се забѣлѣжи да ли рѣката може да носи *салове* или *ладии*.

7. Има ли *подземни води*, сирѣчь рѣкички, които на мѣстѣ излизатъ на явѣ, на мѣстѣ пакъ се губятъ въ пещери, блата или понори?

8. При стоящи води, *езера* и *езерца*, е забѣлѣжително пространството имъ, обемътъ, ширината и дължината, дълбочината имъ и тѣхнитѣ периодически промѣнливости, послѣ и боята на водата; описвайте природата на брѣговетѣ и околноститѣ имъ, островитѣ, както и притоцитѣ на езерото и споменете, на какѣв истича водата на самото езеро. Не трѣба да се испущатъ отъ внимание и най-малкитѣ езерца, които се намиратъ тукъ-тамъ разпсѣлѣни по планинскитѣ долини и полѣни. Освѣнъ къмъ името трѣба да се гледа и къмъ различни предания и приказки, каквито ги има особно за планинскитѣ езерца.

9. Забѣлѣжителни сж *блатата, тѣрсинитѣ и мочорливитѣ мѣста*, имената имъ, пространството, вънкашниятъ имъ видъ (да ли сж покрити съ трѣва, съ гора или сж отворени), периодическото имъ напѣняване съ вода и пресъхване, отъ кждѣ приематъ вода и на кждѣ тя истича отъ тѣхъ, и сжщо има ли периодически испарения и мъгли, които се образуватъ надъ тѣхната повърхность.

10. Много сж важни разнитѣ *топли и студени извори*, както и *минерални води* (слани, горчиви, цѣлители и пр.). При такива источники трѣба да се запише не само името и мѣстоположението имъ, но трѣба да се забѣлѣжатъ и свойствата, които имъ се приписватъ отъ населението; сжщо е нужно да се опредѣли температурата имъ съ термометра.

11. Край *морето* вниманието трѣба да бжде обърнато собно къмъ вънкашността на крайбрѣжieto и къмъ припанищата, както и къмъ устията на рѣкитѣ.

12. Исчислявайте *планинитѣ*, опредѣлявайте посоката имъ, забѣлѣжвайте имената на всичкитѣ върхове, надъ кое село или надъ изворитѣ на коя рѣка кой отъ тѣхъ се намира, споменувайте за вънкашниятъ имъ видъ и опишайте изгледа отъ по-забѣлѣжителнитѣ височини. Койтъ тия върхове населението счита за най-високъ?

13. При *описванието на планинитѣ* трѣба да се обърне внимание къмъ *растителността*, кои мѣста сж голи каменисти, кои сж покрити съ пасбища и кои съ гора, то гора отъ какви видове на дърветата. По планинитѣ сж любопитни всичкитѣ отдѣлни названия на мѣстоститѣ, на разни върхове, чуки, проваали, полѣни, пасища, кладенци, трапища, клисури и пр.

14. Обаждайте всичкитѣ *клисури, пѣтеки и прегоди* съ планинитѣ, заедно съ разстоянията.

15. Любопитни сж ония мѣста, гдѣто сж се распадли и строполили нѣкои стѣрни канари и сж покрити

по-долни мѣста съ распилѣни исполински камънѣ; въобще голѣмо внимание заслужватъ всички такива по-нови промѣнѣния на земната повърхностъ, заедно съ свѣдѣнията, кога сж станжали тѣзи преврати.

16. Сжщо сж забѣлѣжителни разнитѣ *уединени канари*, които се срѣщатъ по планинитѣ и които нѣкога иматъ една чудна вѣнкашностъ; трѣба да имъ се забѣлѣжи названието, както и преданията и приказкитѣ за тѣхъ.

17. Въ българскитѣ предѣли има тукъ-тамъ и *пещери*, сухи или съ текущи или стоящи води. Любопитни сж леденитѣ пещери. Изисква се забѣлѣжаване името, измѣрѣние пространството и описание вида на стѣнитѣ въ пещерата. Въ нѣкои пещери се намѣрватъ и кокали отъ предпотопни животни или слѣди на най-старитѣ човѣшки жилища. За много отъ тѣхъ има и всѣкакви приказки и предания.

18. Между планинитѣ се срѣщатъ отворени заселени равнини или *полета* отъ различна величина, всѣко съ особено название; трѣба да се записватъ размѣритѣ имъ, както и кои села се намиратъ на дѣното имъ.

19. Важни сж свѣдѣнията за *землетресенията* въ минжитѣ врѣмена. Трѣба да се распитватъ годинитѣ и дѣнѣтѣ, кога сж ставали тия приключения, съ какви особени явления и въ какъвъ размѣръ.

20. Отъ *климатологията* най-важното е опредѣлѣнето, кога захваща и свършва зимата, кога става жетвата и кога зрѣйтъ овоцията, какъ сж чести дъждоветѣ (особно въ планинитѣ) и да ли има нѣкои мѣстни особени вѣтрове (на пр. както е „вечерникъ“ въ Родопскитѣ долини).

21. *Горитѣ* сж били едно врѣме по-гъсти и имало ги е по-много, отъ колкото сега. Трѣба да се опише сегашниятъ имъ видъ и распространение и да се каже, отъ какви дървета състоитъ (борове, елхи, букове, джбове, брѣстове, габрове, липи и пр.). Важни сж свѣдѣнията за гори.

които ги нѣма сега, и за врѣмето и начина на изчезването имъ. И имената на горитѣ и корииѣ по нѣкогажѣ биватъ доста любопитни.

22. На много мѣста има *уединени* стари сѣнчести *дървета* съ огромни клонове, къмъ които населението гледа съ нѣкакво си уважение или суевѣрие.

23. Приказвайте, каква *дивячъ* се намира въ описанитѣ въ васъ мѣстности (мечки, рисове, вълци, лисици, дивитѣтки, рогачи, сърни, диви кози, диви свини, зайци, дрошци, яребици и пр.) и каква още дивячъ се помни, да иж мало едно врѣме.

24. Кои планини, рѣки, полета, градове и други мѣстности особено се споменуватъ въ мѣстнитѣ *народни пѣсни, пословици и приказки*?

25. Какви *народности* живѣятъ въ описанитѣ प्रदेशъ?

26. Съ особно внимание трѣба да се забѣлѣжаватъ *мѣстнитѣ названия*, които се употребяватъ за *жителиѣ*, или риносно или като насмѣшка; такива названия сж на пр. манци, Загорци, Рупалани, Шопи, Торлаци, Кланки, Ървачи, Бърсяци и пр., или у Гърцитѣ въ Каваклийската олия Кариоти, у Турцитѣ Юруци, Коняри, Кжзжлабаши. И всѣко едно име трѣба да се опредѣля распространението и границитѣ му, сжщо и тѣкуванията на значението му, ако се приказва нѣщо за това между народа.

27. Важни сж бѣлѣжкитѣ за *мѣстното нарѣчие*, особеноститѣ на произношението на нѣкои звукове и мѣстни кои думи и изрѣчения, другадѣ непознати, сжщо и до дѣ се простира този начинъ на говорение.

28. *Обычаитѣ, костюмитѣ* (дрѣхитѣ), *характеритѣ, суеверията* и всичкия начинъ на живѣнието у мѣстното население представлява единъ твърдѣ благодаренъ и обилень материалъ за описание. Външния видъ на хората, голѣмъ и малкия имъ ръстъ, боята на очитѣ и космитѣ и

пó-силното имъ или пó-слабо тѣлосложение сжщо принадлежатъ между предмѣтитѣ на народописанието. Между друго трѣба да се гледа и къмъ особеноститѣ на фамилиярния животъ, на пр. да ли жителитѣ живѣятъ само въ малки отдѣлни фамилии или задружно и купно въ цѣли родове по 40—50 или пó-вече души, и какъ се управляватъ тие родове.¹⁾

29. *Къжитѣ на селскитѣ жители* отъ какъвъ материалъ сж правени и какъвъ имъ е планътъ? Има и къщи (бурден) на поло заровени въ глинистата земя, като на пр. въ Ломско и Раховско.

30. Любопитни и важни сж даннитѣ за *земледѣлието*. земледѣлчески растения и орждия, за *градинарството*, за *скотоводството*, за *занаятитѣ* и *търговията*, пазаритѣ и панаиритѣ. Безъ за да се впуцваме въ подробности, обърщаме тука вниманието къмъ разни икономически и юридически особености на земледѣлието въ нѣкои предѣли. както на пр. работение нивя „на исполица“ въ Кюстендилско и другадѣ, отношенията на тѣй нареченитѣ „кесимджии“ въ Кюстендилското Краище, „паракендета“ въ Еленско и др. При скотоводството забѣлѣжителни сж обичаитѣ на номадическитѣ пастири, Власи или Българе, които лѣти пасятъ на високи планини, зимѣ въ пó-топли равнини: условията на тѣхното пасение, обичаитѣ имъ, названията свързани съ тѣхното занятие, сроковетѣ, кога дохождатъ и кога си отиватъ и пр.

31. Записвайте *всичкитѣ села съ имената имъ на разни езици*, съ числото на къщитѣ или на домохозяята и по възможности и на жителитѣ, по народностъ и по вѣра. Има села събрани на едно мѣсто, когато други сж разпърснати по планинитѣ, въ махали и колиби, които иматъ

¹⁾ Въпросътъ за родоветѣ въ България (има ги особно между Шопитѣ) още никакъ не е изученъ. За важноста му вижъ пó-обстоятелно въ поменатото уелтване на профессора Богшияча въ превода на Оджакова.

особни названия. За всѣко село трѣба да се каже, подъ коя планина и при коя вода лежи, и трѣба да се опредѣлява разстоянието му отъ административното сръдоточіе а описания предѣла. Ако селото е мѣнявало нѣкакъ името и трѣба да се споменжтъ тия промѣнѣния.

32. За пълнотата на описанието е нужно, да се каже, *или голѣми нѣктица* крѣстосватъ описаната страна и презъ *или мѣста тѣ* минватъ, съ какви разстояния и пр.

II. По археологията и исторіята.

1. Има ли дири отъ човѣци, които сж живѣли въ *или* нѣкои *дупки*, нарочно издѣлбани въ глини-тѣ стрѣмнини на върховетѣ? Какво се приказва въ на-чнитѣ приказки за *най-старитѣ човѣци*?

2. Край езерата и блатата невиждатъ-ли се тукъ-тамъ *или коллове*, полу потънжли, като слѣди отъ древни села, *или* хората сж живѣли въ кѣщи, издигнжти надъ во-*или* надъ блатото за по-голѣма сигурностъ и защита?

3. Не намиратъ ли се нѣйдѣ по горитѣ, по плани-тѣ, по ливадитѣ или между нивята *уединени голѣми ка-ме безъ надписи*, турени очевидно отъ човѣшка рѣка, *или* по-голѣми надъ по-малки като столове, другаде *или* редени въ редове или крѣгове (monuments mégalithiques)? *или* зове народътъ тие камънѣ и какви предания сжще-ватъ за тѣхъ?

4. Намиратъ ли се при оране или при копание малки *или* падени дългнести камънѣ съ дупка или безъ дупка, *или* едно врѣме сж служили за първобитни сѣкири и *или* при, тѣй називаеми отъ народа сега *громове* (*астрополъ-и у грѣцкитѣ селени*)?

5. Ископаватъ ли се и други *каменни орѣдия*, ножове, *или* пици, орѣдия по нѣкои мѣста въ България називаеми *или* — за размилание на житото съ въртенѣ единъ *или* тѣтъ камъкъ въ другъ единъ издѣлбанъ камъкъ, та и

други такива древни груби издѣлия? При това всѣкога трѣба точно да се опредѣля мѣстонахождението.

6. Намиратъ ли се *древни гргнчета отъ глина*, испъсени съ пепелъ, въ които сж се съхранявали изгорѣлите остатъци на мъртвите тѣла? Въобще голѣмо внимание трѣба да се обърща къмъ *езическитѣ гробища*, съ тѣла изгорѣли или съхранени изцѣло, заедно съ разни сѣдове и други нѣща.

7. Срѣщатъ ли се при копанието *бакърни, бронзени или жельзъни орждия*, като мечове, сѣкири, стрѣли, ключове, разни накити и пр.?

8. Ископаватъ ли се *староврѣмски голѣми кюпове*, назначени за съхраняване жито или вода?

9. Много любопитни сж могилитѣ (тецета), които се намиратъ по Пловдивското, Казанлъжското (Туловското, Софийското поле и почти на сѣдѣ по България. Тѣ сж гробници на стари владѣтели, войводи и боляре. Трѣба да имъ се описва положението, като се обясни да ли се намиратъ по нѣколко заедно въ редове, или распилѣни надалеко; сжщо е важенъ и обемътъ имъ и височината, послѣ да ли иматъ остъръ върхъ или сж горѣ плоски, и сжществуватъ ли около тѣхъ дървета и извори. Много отъ тия могили иматъ си свои имена и приказватъ се за тѣхъ разни предания. Нужно е да се распитва, да ли се е отварила нѣкоя могила и какво се е намѣрило вътрѣ. Освѣнитъ това трѣба да се пригледва, имало ли е на върха имъ нѣкакъвъ камъкъ поставенъ или не.

10. Случватъ се по нѣкога и *могили*, които сж служили не за гробъ, а само за *опредѣление границитѣ* и които сж вътрѣ празни.

11. Намиратъ ли се нарочно ископани *транове*, направени или като обкопъ около нѣкакъвъ староврѣмски лагеръ или като дълга линия на укрѣпления за нѣколко ча

две пжть. Трѣба да се опредѣли ширината и височината на насипитѣ, както и ширината и дълбочината на трапизата, споредъ размѣритѣ, найдени въ ония мѣста, гдѣто това укрѣпление още не е разсипано или разорено. Такива мекки насипи има на пр. въ Добруджа.

12. Нахождатъ ли се на пусти мѣста, на кръстопъща или другагѣ, *голѣми истесани камънѣ* съ издължени знакове или груби изображения, като *звѣзди, слънце, мѣсецъ, рогачи, конѣ* и пр.?

13. Срѣщатъ ли се по канаритѣ и стърмитѣ мѣста, кога високо надъ пжтьтъ, разнообразни *тесани въ живия възъ букви, знакове, изображения* и пр.? Такива паметници трѣба по възможности най-точно да се описватъ, най-добрѣ помощта на едно изображение.

14. На сждѣ по българскитѣ страни се намиратъ *разни на стари крѣпости* (градѣща). Тѣ най-повече лежатъ по-високи мѣста, подъ ребрата на планинитѣ, на стърединени канари, край клисури или въ жгълътъ, гдѣто тичатъ двѣ рѣки. Най-повече сж четвероужгълни, съ гли или нѣколкожгълни кули; по нѣкогажъ всичкото впадение състои само отъ една кула съ нѣколко стѣни и добра защита. Въ нѣкои клисури отъ укрѣплението излизали и стѣни, които сж затварали пжтьтъ на прѣко; въ стѣната се минувало съ една врата. Трѣба точно да се описва положението на крѣпостъта, размѣритѣ, материалътъ (камъкъ тесанъ или нетесанъ, или тухли, свърсъ хорозанъ, или едно и друго, камънѣ и тухли въ въ плогъ надъ други) и планътъ: *къдѣ сж кулитѣ, какъ се види, че сж биле вратата, имало ли ископани хеннаоколо и пр.* Сжщо трѣба да се записватъ български, гръцки или други имена на градището, както сданията за тия развалини, какъ сж се викали разнитѣ мѣстности, какви сждбини е ималъ градътъ, кога е за-

пустѣлъ, и какво сж изровили жителитѣ случайно между съсипнитѣ.¹⁾

15. Голѣмо внимание трѣба да се обърща къмъ *старитѣ калдърмисани пѣтища*, слѣдитѣ на които подъ името „царски пѣтъ“ или „Трояновъ пѣтъ“ често се срѣщатъ по България. Трѣба да се забѣлѣжи съ най-голѣма точностъ, кждѣ се намиратъ такива остатѣци отъ древни калдърми, отъ кое мѣсто (при кое село) до кждѣ се простиратъ съхраненитѣ имъ части, въ коя посока отиватъ, отъ какъвъ материялъ е направенъ пѣтътъ, каква му е ширината, какъ го нарича народътъ и какво приказва за него.

Въобще голѣмо внимание заслужватъ остатѣцитѣ и преданията за старитѣ пѣтища, които не сж вече въ употребление, и то не само за калдърмисанитѣ римски друмове, но и за сръдовѣковни пѣтеки и тия отъ турскитѣ врѣмена, употребявани преди направата на днескашнитѣ шосета.

16. По нѣкогажъ има и части отъ *римски пѣтища, тесани въ живия камѣкъ* въ клисури или по каменити мѣста, както на пр. въ Македония въ Вардарската Демиръ-Капня.

17. Важни сж *старитѣ каменни мостове*. Ония съ обл. сводове и равенъ пѣтъ сж отъ римска или сръдовѣковна направа, ония пакъ съ остри сводове и пѣтъ издигнати по сръдата сж преправени или съградени въ турско врѣме. Много пѣти се намиратъ разрушени остатѣци на нѣкакви „латински мостове“ въ пусти мѣста, гдѣто сега не се минава. Съ най-голѣмо внимание трѣба да се препишатъ латинскитѣ, грѣцкитѣ, словѣнскитѣ или турскитѣ надписи на такива мостове, помѣстени въ перилата или въ калдърмѣтъ. Най-повече мостове иматъ въ народа и свои имена и свои предания.

¹⁾ Отъ пълно събрание на свѣдѣния за всички такива древни крѣпости, отъ които нѣкои сж биле употребявани отъ Римлянетѣ, Византийцитѣ, Българетѣ и даже още отъ Турцитѣ, както и отъ и диванитѣ на старитѣ калдърмисани пѣтища зависи пълното обяснение на българската география за древний и сръдний вѣкъ.

18. Близу до калдърмисани римски пѣтица срѣщатъ се *кръгли гладки камъне съ надписи* (milliaria), единъ човѣшки бой високи, които съхраняватъ важни свѣдѣния за вѣмето на направата или поправката на тие пѣтица въ вѣремената на римскитѣ царие. Такива камъне по нѣкога вѣършено сж захвърлени по нивята или по турскитѣ робища, а важноста имъ за старата география е неоцѣнима.

19. По България на много мѣста се намиратъ остатѣци на *цѣли пространни древни градове*, сега съвсѣмъ запусѣли зарастнали съ трѣва и гѣсталакъ. Трѣба точно да имъ опише положението, като имъ се издири най-напрѣдъ адската стѣна, която при римскитѣ и срѣдовѣковнитѣ градове обикновено е представлявала единъ четвероугълъ и е била направена отъ тухли или отъ камѣкъ, съ или въ извѣстни разстояния. Каменния материялъ отъ я развалини много пѣти е развлеченъ по близскитѣ нивни градове и села, гдѣто слѣдитѣ му се видятъ по пѣята, мостоветѣ, джамнитѣ, черквитѣ, чешмитѣ, гробитѣ, за назначението межди на нивята и др. Това сжщо бѣа да се каже за остатѣцитѣ на древни градове, които се иратъ засипани подъ улицитѣ и кѣщитѣ на нинѣшнитѣ дѣца (както въ София, Стара Загора, Кюстендилъ и др.). Тамъ особно внимание заслужватъ турскитѣ гробнигълъни съ древни стълбове, украсени камъне и други етници. ¹⁾

20. Често се срѣщатъ на сждѣ по България разни *тени камъне*, малки и голѣми. Най-важнитѣ сж оние *изображения* (basreliefs), плочи или цѣли *саркофаги*, олѣ и пр. Такива камъне трѣба внимателно да се приатъ и съхраняватъ, особно въ училищнитѣ здания; отъ в най-удобно е да се снема изображение, вѣщо нарису-

¹⁾ Вижъ Пер. Спис. 1882 кн. II. стр. 30 и слѣд.

вано, или най-добъръ една фотография, която надминува всѣко какво годѣ *по-искусно* подробно описание.

21. Сжщо трѣба да се каже за *статуитѣ*, каменни и металически отъ разни величини.

22. По нѣкогажъ се намиратъ на уединени мѣста цѣли като *стѣлбове съ украшения и надписи*, както на пр. тѣй наречения Дикили-ташъ при селото Мусина, между Търново и Севлиево.

23. Между най-важнитѣ стари паметници принадлежатъ *надписитѣ*, които, латински и гърцки, не сж рѣдки въ България. По-много отъ тѣхъ сж прости надгробни камънѣ, но има и надписи, подигнати въ почетъ на римски императори, войводи и други длъжностни лица, спомени за съграждане публични здания, надписи съ религиозно съдържание, съ законни постановления и пр. До като тѣ немогжтъ да се прибержтъ всичкитѣ въ единъ народенъ музей въ столицата, най-добъръ е да се пазятъ въ мѣстнитѣ училищни здания.

Когато има да се препише единъ надписъ, най-напрѣдъ трѣба той да се очисти съ вода и съ една метла, за да се отдалечи отъ него всичко, земя, прахъ, мѣхъ, растения и др., което заличава буквитѣ. Единъ вѣренъ принципъ, въ който се забѣлѣжва и величината на надписа (въ сантиметри), може по нѣкога да послужи съвсѣмъ добръ за обяснението му. Но има надписи, изтесани въ единъ мекъ камъкъ, почти извѣтрѣлъ, съ букви издѣлани небрежно или повредени съ по-нататъшно употребенне на камъка. Тамъ и преписъ не стига. Заради това научнитѣ паметници употребяватъ слѣдующето средство за снеманне надписитѣ: камъкътъ се омие съвсѣмъ чисто, послѣ се положи върху него една добра чиста хартия, намокрена съ вода (или нѣколко хартии, една върху друга) и тя съ помощта на една четка се притисва къмъ всичката му повърхностъ, като се пригледва особно къмъ

това, щото тя да вникне въ всичкитѣ букви на надписа. После се оставя върху камъка, догдѣто изсъхне; снимкътъ ще представява една върна копия отъ повърхността на камъка съ всичкитѣ му гладки и издълбани мѣста и може да се чете, гдѣто и да е, като да четешъ салия оригиналъ на надписа.

24. Намѣрихъ ли се случайно *малки металлически плочици съ латински надписи* (римски военни дипломи)?

25. Въ околноститѣ на голѣмитѣ градове особно внимание заслужаватъ остатъцитѣ на древнитѣ *водопроводи*, надъ земята или подъ нея, съградени отъ камънѣе или отъ тухли.

26. Важни сж зданията за *бани*, нѣкога доста стари после поправени въ течението на вѣковетѣ, особенно цѣ топлитѣ извори. Забѣлѣжителни сж всичкитѣ надписи и предания за поправяние на постройката до найово врѣме.

27. Въ всичкитѣ страни на южна Европа намиратъ при граденіе, копание, оране и пр. разнovidни дреботи, издѣлия на древната индустрия, отъ злато, сребро, онязъ, бакъръ, кость, камъкъ, печена глина и пр., като *ниста, играчки, украшения, фигузки на хора и на животни, юани, игли, нѣрстени, обици, работени камънчета отъ разни сѣдове, теглилки* и други нѣща, които за археологията сж по нѣкога една твърдѣ голѣма цѣна. Въ древнитѣ градове се срѣщатъ и *стѣклени сѣдове*, които сж много люпитни.

28. Римлянетѣ сж употрѣбавали при граденъето на нѣмѣ здания най-повече тухли (*tegulae*). Заради това на нѣмѣ, гдѣто е имало римски колонии, се намира много голѣми, добрѣ испечени, *червени тухли*. Тѣ по нѣмѣ сж иматъ *надписъ* като печать, съ името и числото на нѣмѣтъ (въ крѣпоститѣ на пр. край Дунава) или съ то на *фабрикантина*. Намиратъ се и голѣми тухли като чини, съ цѣли надписи, грубо изтиснати.

29. *Монетитѣ* не сж нищо рѣдко въ България. Тѣ често се ископаватъ на обработени и необработени мѣста. Като се събиратъ и описватъ, всѣкога трѣба да се забѣлѣжава мѣстонахождението имъ, защото по тия данни узнаваме кои мѣста сж били заселени въ ония врѣмена и презъ кои пѣтища е вървѣла търговията.

30. Какви предания има у народа за старитѣ *Латини*?

31. Сжществува ли между народа, вѣнъ отъ влианнето на най-новитѣ български книги и училища, нѣкой споменъ за християнскитѣ държави преди турското завоевание, за *българскитѣ царие и велможии*, за *гръцкитѣ царие* и пр.? Приказва ли се нѣщо за *турското завоевание* на градищата или на цѣлия предѣлъ?

32. Описвайте всичкитѣ *стари черкви*, които се намиратъ въ обитаемитѣ нинѣ мѣста и още служатъ, или които сж обрнѣти въ джамии или които сж запустѣли (църквища) и лежатъ вѣнъ отъ нинѣшнитѣ жилища. Забѣлѣжвайте размѣритѣ и планътъ имъ, отъ какъвъ материялъ сж правени, името имъ, преглѣдвайте живописътъ, преписвайте надписи словѣнски или гръцки, особно оние, въ които се споменватъ ктиторитѣ или нѣкои лѣтописания, и събирайте преданията за тие черкви.

33. Има ли по васъ *дървени черквици* отъ по-нови врѣмена? Кждѣ сж се черквували хората въ турско врѣме?

34. Много сж важни *мзнастиритѣ*. Тѣ трѣба точно и обширно да се описватъ съ положението имъ, черквата, паметницитѣ, преданията за тѣхното основание, ктиторитѣ и сждбинитѣ имъ отъ най-старитѣ до най-новитѣ врѣмена.

35. Има ли *мзнастири разрушени или запустѣли* и какви предания сжществуватъ за тѣхъ между народа? Нѣма ли мзнастири обрнѣти заедно съ имотитѣ имъ въ турски джамии или теккета?

36. По нѣкогажъ (на пр. въ черноморскитѣ предѣли близу до Цариградъ) нахождатъ се на високи канари издѣлани въ стѣната *пещери*, гдѣто сж живѣли *пустинно-жителіи*. Има тамъ и черквици, живописъ по стѣнитѣ и гари надписи.

37. Важни сж *старитѣ черковни утвари*, одѣжди, по-трп и др., съ надписи словѣнски или гръцки. Нѣма ли редания за *звонове*, закопани въ врѣме на турското на-ествие?

38. Срѣщатъ се *стари икони*, нѣкога съ лѣточисления, любопитни за историята на живописътъ въ българскитѣ едѣли. Трѣбва да се распитва, кждѣ сж работени тия они и да се събиратъ свѣдѣнія за по-старото черковно живописание (на пр. въ Трѣвня и Самоковъ).

39. Най-важно нѣщо сж старитѣ *ръкописи*, на кожа и на птия, както и *старопечатнитѣ книги*, печатани въ Сър-і, Венеция, Влашко или Русия; на корицитѣ имъ има кога любопитни стари записи. На много мѣста се при-ва за книги закопани въ по-нови врѣмена въ черквитѣ.

40. Любопитни сж и *старитѣ християнски гробища*, нѣ-а на осамотени и пусти сега мѣста, съ каменни кър-ве и плочи, съ надписи или безъ надписи.

41. Обръщайте внимание къмъ мѣста, които се викатъ *кажа*, *Стражище*, *Стзргелъ* и пр. Край Дунава има наси-и могилаки, гдѣто едно врѣме стояхж стражитѣ. Любо-ни сж и мѣстноститѣ, наречени *Падало*, *Царево падало* (акъ), които сжщо съхраняватъ споменъ отъ срѣднитѣ ве.

42. Трѣба да се събиратъ *преданията и разказитѣ* за *ли*, станжали въ старо врѣме, за бойни поля („разбое“, бойна“ и пр.), гдѣто се ископаватъ оржжия и човѣшки .и.

43. Въ България тукъ-тамъ се срѣщатъ *старовръмски оръжия*, или ископани отъ земята, или съхранени по християнскитѣ или турскитѣ къщи, мечове, сабѣи, лѣжове, стрѣли, копия, харби, буздогани, шлемове, щитове и др.

44. Помни ли се нѣщо за старий начинъ на *ловъ* съ опитомени *соколи*? Сжществувало ли е употребяване на соколи за ловъ до неотколѣшно врѣме у мѣстнитѣ турски бейове?

42. Има *писти селища* съ особни имена, за които се помни, че на тѣхното мѣсто е имало едно врѣме село, та има и предания, какъ сж пропаднали тия села или защо сж се пренесли на друго мѣсто.

46. Много сж драгоцѣнни свѣдѣния за *стари рудници*, съ прокопи хоризонтални или вертикални, съ слѣди на видни и самокови и съ купове стара сгория. Познава се, каква руда се е вадила, и преданията нѣкога знаятъ, отъ кога се е престанало да се обработва рудникътъ. Трѣба да се опише точно мѣстоположението и да се забѣлѣжатъ имената на всичкитѣ мѣстности, особно на руднитѣ планини и на самитѣ прокопи (рупи или долове).

47. Свѣдѣния за нѣкогашната *търговия*, за безвѣстнитѣ, керванитѣ, мѣста, отъ кждѣ сж се донасяли стокитѣ и кои на кждѣ се изнасяли, за старовръмскитѣ търговци, както и за старитѣ пазари и панаири сж отъ голѣма цѣна.

48. Сжщо е необходимо да се събиратъ свѣдѣния за *занаятитѣ и индустрията*, какви занаяти сж се работили едно врѣме и какви предания има за тѣхъ, какво сж разказва за началото на нинѣшнитѣ мѣстни индустрии, да ли сж отъ паметивѣка или да ли сж донесени недавно отъ другадѣ, послѣ какви промѣненія сж ставали въ начина на работението имъ. Какви *мѣрки и теглилки* сж се употребявали въ по-старитѣ врѣмена или имало ли въ тѣхъ до най-подирнѣото врѣме нѣкоя мѣстна особеностъ?

49. Има *градинарски и земледѣлчески растения*, които сж занесени недавно. За тѣхното въвождане по нѣкога се по-
пн, кога е било (оризъ, барабой и пр.).

50. Особенно внимание трѣба да се обърща къмъ свѣ-
дѣнията за *границитѣ между епархиитѣ*, съ промѣненіята,
онто се помнятъ въ тѣхъ, сжщо и за границитѣ между
или, кадилъци и санджаки, и въобще за всичкото *сзсто-*
ние и промѣняване на административното и черковното
здѣление на страната дору до послѣдната война. Тия
ари граници на турското врѣме най-повече си влекжтъ
чалото още отъ българската държава. Трѣба да се рас-
ства, кой градъ или паланка е спадалъ подъ кое по-
лѣмо административно срѣдоточие и колко нахни или
уги подразделения е ималъ санджакътъ.

51. За *градоветѣ* е нужно да се прибержтъ всичкитѣ
дѣния и предания за голѣмината имъ, какъ сж се уве-
тавали или пропадвали, имало ли е по-вече Турци или
истияне въ тѣхъ и какъ сж се умножавали християнетѣ.

52. *Турцитѣ* всѣкога сж се населявали тамъ, гдѣто сж
фрили нѣкои християнски укрѣпени мѣста, градове
и паланки. Заради това турски селения въ българскитѣ
ани всѣкога сж се намирали въ мѣста отъ стара стра-
ческа или административна важность; по тая причина
ба да се испита, кждѣ сж сѣдѣли Турцитѣ и за такива
та, гдѣто въ послѣдно врѣме ги нѣмало по-вече а гдѣто
юмни, че сж сѣдѣли нѣкога въ по-напрѣшнитѣ врѣ-
и.

53. Почти по всичкитѣ градове има остатѣци отъ *тур-*
здания, особно отъ джамии, куршумли-ханове, кули на
ѣ, безестени, бани, чешми, шадравани, укрѣпления съ
и и пр. Въ нинѣшнитѣ врѣмена тия здания се разру-
итѣ и пропадватъ, и къмъ тѣхнитѣ надписи и къмъ
анията за тѣхната направа не се обърща никакво вни-
е. Но тѣзи турски паметници сж важни за историята

на България и тѣхнитѣ надписи могатъ да ни дадѣтъ много обяснения за състоянието на страната и на живота въ нея слѣдъ падението на българското царство. Има джамии, които сж биле по-напрѣдъ черкви; други сж направени за споменъ на нѣкои особни събития.

54. Край голѣмитѣ пжтища намиратъ се развалини отъ пространни *ханове* и *каравансераи*, които трѣба да се описватъ съ своитѣ въспоминания, предания и размѣри.

55. Важни сж свѣдѣния, съхранени по предание за по-свободнитѣ български села въ турско врѣме, за *войници*, *дербенджии*, *туганджии* (соколари). Всичко каквото може да се распита, трѣба обстойтелно да се опише.

56. Има ли съхранени нѣкои *стари фермани*, дадени на войнишки или други села, на джамии или каравансераи, на нѣкои български или турски фамилии, или ако сж пропаднали тие нѣща, помни ли се поне за тѣхното съществуване?

57. Трѣба да се запишѣтъ преданията за *по-видни Българе въ старитѣ турски врѣмена*, владци, влиятелни граждани, хайдуци и други поборници, потурченци и пр.

58. Ако има *Помаци*, внимателно трѣба да се издирватъ тѣхнитѣ предания, кога и защо сж станжали мюсюлмане, какво помнѣтъ отъ християнското врѣме, какви сж били тѣхнитѣ отношения къмъ Турцитѣ, кои видни човѣци сж излѣзли отъ тѣхната срѣда въ турскитѣ врѣмена, въ какви воини сж участвували тѣ, и сжщо трѣба да се слѣди за особенноститѣ на езика имъ, за тѣхнитѣ обичаи, пѣсни, пословици и приказки.

59. Отъ по-старото *турско врѣме* сж забѣлѣжителни всички свѣдѣния и предания за начина на управлението и на живота, особно ония особни случаи, които народътъ всекога помни въ преданията си и които по нѣкогажитѣ ясно описватъ минжлото врѣме. Приказва се за стари

данъци и ангарии, за бегове и спахии, правата и произво-
литъ имъ, за наследственни паши, тѣхната властъ и гра-
ницитъ на предѣлитъ имъ, за еничеритъ и други части
на старата турска войска, за междуособията между Тур-
цитъ, за борбитъ между беговетъ за аянажкътъ и пр.

60. Трѣба да се распитва всичко, каквото се помни
за старитъ *изселвания и преселвания*, на християнетъ и
мюсюлманетъ. При нѣкои села се знае още, кога сж били
заселени отъ предѣлитъ на нинѣшнитъ имъ жители и отъ
къдъ сж дошли тия преселенци. Любопитни сж *поселенията*
арнаутски, гръцки, влашки (цинцарски) между Българетъ
както Арбанаси при Търново или Арнаутъ-къой при Раз-
градъ) и тѣхнитъ исторически сждбини, както и споменитъ
а нѣкогашнитъ сега изчезнали общини отъ *Латини* (тър-
овци италиянски или рагузански), *Ерменци* и *Евреи*.

61. Съ внимание трѣба да се бѣлѣжжтъ всичкитъ
промѣнения на мѣстнитъ имена, на градове, села, рѣки и
р. за които се помни, български, гръцки и турски, и тъл-
куванията, които дава народътъ на тия имена. Нѣкога се
нае при турскитъ села старото имъ българско название;
ругадъ турската форма на името е съхранила споменъ отъ
бѣдовѣковното название, и тогава, когато това послѣд-
ното е паднало вече въ забвение у самитъ християне.

62. Народътъ помни много подробности за *промѣне-*
ията, които сж ставали въ *начина на живѣнието*, на пр.
дрехитъ, въ боитъ имъ, въ храната, въ цѣнитъ и още
руги любопитни подробности.

63. Много може да се издири още за по-старото чер-
вено управление подъ *гръцкитъ владци*, за употребява-
е на гръцкий езикъ въ черквитъ и училищата, за на-
на на духовната администрация и др. По черквитъ се
блцатъ гръцки надписи съ лѣточисления, любопитни за
и периодъ на мѣстната история. Служило ли се по сел-

скитѣ черкви нѣкога по грѣцки, или се е спазила всѣкога словѣнскій езикъ? Писало ли се български съ грѣцки букви?

64. Забѣлѣжвайте въспоминанията за по-старитѣ *руски войни*, на пр. 1810, 1828—1829 и пр., до колкото може да се узнае още за тѣхъ отъ старитѣ хора.

65. Събирайте преданията и разказитѣ за *Кърджалиитѣ*, за тѣхнитѣ началници, разбойничества и походи, за начина на живѣнието имъ, за дрехитѣ и оржията имъ, и сѣщо за *арнаутскитѣ и еничерскитѣ смутове* въ края на минжлий и въ началото на наший вѣкъ.

66. Врѣме е да се запишжтъ сѣществующитѣ още въспоминания за по-старитѣ *движения и възстания въ България*, за участието на Българетѣ въ „завѣрата“ и въ грѣцкото възстание, за Видинското възстание 1851 год. и пр.

67. Кога се е захванжло *новото българско събуждане* въ описанитѣ мѣста? Кои сж били главнитѣ двигатели и учители (съ по-обширни биографически данни), кога сж се направили нови черкви, кога се е отворило първо българско училище, какви случки е имало въ послѣдната борба срѣщу грѣцкото духовенство — всичко това несмѣе да липсва въ едно подробно описание на нѣкой градъ или на нѣкое окржжие.

БЪЛЪЖКА ВЪРХУ КАМЕННИТЪ ВЪГЛИЩА ВЪ СЪВЕРНА БЪЛГАРИЯ.

ОТЪ Г. Н. ЗЛАТАРСКИ.

За распространението на каменнитъ въглища въ Княжеството, за староста на формациитъ, въ които тѣ се напратъ, както и за външнитъ имъ бѣлѣзи, имахъ случай да говоря въ третата книжка на Пер. Списание.¹⁾ Въ настоящата бѣлѣжка искамъ да запознаѣмъ почитаемитъ читатели и съ качеството на нашитъ въглища.

Презъ врѣмето на пребиванието си въ Виена, благодарение любезността на Карла Ф. Иона (C. v. John), направихъ се анализи на нѣкои отъ нашитъ въглища, въ лабораторията на виенския царско-кравевски геологически институтъ. Отъ добититъ резултати, които тукъ излагамъ, ясно се вижда, че до сега намѣренитъ фосилни въглища въ отечеството ни притежаватъ най-добритъ качества и могатъ да се употребѣятъ съ най-добъръ успѣхъ въ сичитъ клонове на индустрията.

М а с т о	Вода %	Пепель %	Гориви веще- ства %	Кало- рий	Еквив- алентъ	К а ч е с т в о
Божинно	9.33	5.60	85.07	5206	10.0	Сури въглища I
Бучино	6.75	3.40	89.85	5898	8.9	" " I
Бладея	4.25	11.30	84.45	4787	10.9	" " II
Берникъ	11.25	6.85	81.90	4847	10.8	" " II
Берно Уйло	13.55	1.30	85.15	4020	13.0	" " III
Боспей	6.40	3.55	90.05	5184	10.1	" " I
Бучино	5.85	38.35	55.80	3058	17.1	" " III
Бѣвля	2.05	49.80	48.15	2627	19.9	Черни к. въгл. III
Бѣлоградчикъ	0.25	41.40	58.35	2468	21.2	" " " III

¹⁾ Вижъ кн. III, стр. 118—131.

Въ първата колона на горнята таблица намиратъ се имената на мѣстата, отъ дѣто сж ископани въглищата. Мошино, Бучино, Владая и Перникъ спадатъ на сжщото корито. Горно Уйно е въ Кюстендилско, Доспей въ Самоковско, а Кунино въ Врачанско. Трѣвненскитѣ въглища сж изъ Бѣлно-врѣхъ, а Бѣлоградчишкитѣ сж събрани на два километра на юго-истокъ отъ града.

Втората колона показва, колко вода има въ 100 дѣла въглища. Тѣзи бройове не сж до тамъ вѣрни, защото анализиранитѣ парчета сж стоели дълго врѣме въ сбирката ми, а съ това тѣ сж изгубили нѣщо отъ хигроскопическата си вода.

Ако разгледаме третата колона, ще се увѣримъ, че трѣвненскитѣ и бѣлоградчишкитѣ въглища даватъ почти невѣроятенъ процентъ пепель. Причината на това можемъ да отдадемъ на глината, която въ тънки пластове се намира въ тия въглища (Schieferkohle). Тукъ трѣба и това да забѣлѣжж, че изслѣдванитѣ парчета сж събирани отъ повърхността; нѣма съмнѣние, че въ по-дълбокитѣ пластове тѣ ще бждатъ не само по-чисти, но и по-добри въ сѣко отношение.

Въ четвъртата колона имаме въ проценти горивитѣ вещества.

Въ петия стълбъ намиратъ се калоритѣ на каменнитѣ въглища; тѣ показватъ, колко дѣла вода се сгрѣватъ за 1°С, когато изгори единъ дѣлъ въглища.

Шестия стълбъ показва колко центнера въглища отговарятъ на единъ клафтеръ мекки (борови) дърва.

Въ практическия животъ, най-голѣмо внимание се обръща къмъ послѣдната колона, за това и азъ счетохъ за нужно да ѝ вмѣстѣ на настоящата таблица. Но да бжде тя по-пристъпна на читателя, тукъ мислѣхъ да дамъ нѣкои разяснения.

Фосилнитѣ въглища дѣлимъ обикновенно въ три отдѣлни групи. Въ първата група броимъ антрацита и останалитѣ въглища, които се намиратъ въ формацийтѣ Карбонъ, Пермъ, Триясъ и Лиясъ. Тѣ носятъ името прави или черни каменни въглища. Споредъ горивата имъ сила, подраздѣляме ги въ три разряда.

Въ I разредъ	броимъ оние,	които иматъ еквив.	7·2 до 8·7
Въ II	" " " "	" "	8·8 " 10·0
Въ III	" " " "	" "	10·1 " 10·7

Въ втората група броимъ въглищата отъ Кредна, Еоценска и старо-миоценска формация т. е. суритѣ въглища; споредъ качеството на горивостта имъ, дѣлимъ ги така:

Въ I разредъ,	които иматъ еквивалентъ	8·2 до 9·7
Въ II	" " " "	10·2 " 12·2
Въ III	" " " "	12·3 " 14·2

Най-послѣ въ третата сичкитѣ по-млади въглища или лигнитъ. По разреди дѣлимъ ги на слѣдующия начинъ:

Въ I разредъ,	които иматъ еквивалентъ	11·2 до 13·9
Въ II	" " " "	14·0 " 15·9
Въ III	" " " "	16·2 " 21·0

Имайки, слѣдователно, предъ видъ горнитѣ подраздѣления на тритѣ групи, както и добититѣ еквиваленти при анализиранieto на нашитѣ въглища, можемъ твърдѣ лесно да се увѣримъ за доброто качество на нашитѣ терциярии каменни въглища. Колкото за Трѣвненскитѣ и Бѣлоград-пшкитѣ, азъ се надѣвамъ, че повторнитѣ анализи, които наскоро ще послѣдватъ, ще даджтъ твърдѣ желаемъ резултатъ.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

I.

ОТЪ ЖИВОТА И ЗА ЖИВОТА.

Ето ме до стола
Замисленъ до пети,
Драцъж протокола
На моитѣ мечти.

То се смѣжъ, плачъ,
Осждамъ азъ свѣта,
Мисленно се влачъ
Въ небето и калта.

Мислж и говорж
Резони слѣдъ резонъ,
Самъ съ себе си спорж
Съ серьезно-смѣшенъ тонъ.

Пишж бързо, вписвамъ,
Какво душа желай,
Чувствата записвамъ
Въ утопии безъ край.

Тукъ се виждамъ личенъ,
Въ очитѣ си юнакъ,
Тамъ микроскопиченъ,
Слѣзливъ глумецъ, острякъ.

Зеръ, средъ люди раснжхъ
На грѣшната земя,
Съ глумата се сраснжхъ
Отъ ранна младина.

Малко не опитахъ
Азъ хорский егоизмъ;
Малко не се спитахъ
Въ лъжовний силлогизмъ!

Още ме напушва
Той съ своя блескъ лъжливъ;
Още ме оглушва
Тукъ шума му гръмливъ.

Криво бѣ врѣмето,
Защо роди глупци?
Не роди то клето
Все строги мѣдреци!

Сѣщамъ тукъ, приливатъ
Въ душа ми чувства али;
Спомени насилватъ
Горчивитѣ сълзи.

Сферата бѣ душна
Отъ наглия цинизмъ;
Массата послушна
На дивий варваризмъ.

Тѣй свѣта увлеченъ
Безумно средъ грѣха,
Виждахъ го съблеченъ,
Изложенъ на смѣха.

Гледахъ и се питахъ:
Гдѣ-й разума искритъ?
Тръсихъ го, налитахъ
Девиза му истритъ!

И запѣвахъ смѣло
Съ обичний астеизмъ;
Тозъ животъ на дѣло
Приличалъ на софизмъ!

II.

НА ПАМЕТЪ М-ВУ.

Грѣй, блести, о луно
 Въ тъмносиний сводъ,
 Плавай тихо, мудро —
 Спи човѣшкий родъ!

Спи щастливий сладко
 И въ сѣня се смѣй
 Спи нещастний гадко,
 Тжга го лелѣй.

Карай на реда си
 Въ тая тишина;
 Клетий и въ сѣня си
 Плава средъ влина.

Нѣкой, чуй, въздъхнѣ
 Посредъ тоя мѣръ;
 Тозъ въздъхъ заглъхнѣ
 Въ спящій людски виръ.

III.

СПОМЕНЪ ВЪ ГОДИНИ МЛАДИ.

1.

Ношта е тиха въ небесата
 Звѣздитѣ свѣтятъ въ миръ и слога;
 Въ тозъ часъ смжтенъ, убитъ въ душата
 Испитвамъ трескава тревога.

Блаженъ е спящій безъ терзанъя,
 Кому сърцето е безгрижно
 Когото ангела въ лобзанъя
 Преспива сладостно, поспѣшно!

2.

На околъ всичко дръме сладко,
Гжстѣ мрака безпредѣлно;
Защо ми става страшно гадко,
Защо се вирамъ тъй безцѣлно?

Ей спомнихъ азъ въ години млади
Ония ласки, чувства нѣжни,
Когато въ ангелски отради
Дѣчица спѣхме безмятежни.

3.

Ношта чернѣй, душа ми страда,
Мечтитѣ хвъркатъ безнадѣжно,
И въ мисли глухи, безъ улада
Минува часъ слѣдъ часъ прилежно.

Желалъ мъртавъ да почивамъ,
Да спя дълбоко въ гроба хладенъ
И съ вѣчний сънъ да се упивамъ,
Далечъ отъ міра безпощаденъ!

1876.

IV.

ПРОДАНЪ.

(Сатира).

Не бѣ ли ти богатенъ,
Продане, щастливъ?
Не бѣ ли момъкъ златенъ,
Уменъ, дървостливъ?

Е, какъ би тъй да минешъ
До мъртвитѣ наредъ
И рано да откинешъ
Младъ отъ тоя свѣтъ?

Яжкъ за твойта младостъ,
Ти самъ се разори;
Продаде се на радость
Чорту за пари!

Копя си самъ ти гроба,
Каквото пожела;
Заровихъ те съ влоба
Гнуснитѣ дѣла!

Сега повесели се,
Въ земята се тѣши,
И съ сироста упий се,
Ада разсмѣши!

V.

С В Ъ Т Ъ - Т Ъ .

Ахъ, свѣта е красно
Езеро бездѣнно,
Гладко, но опасно
И съ въздъшки пълно.

Плаватъ си по него
Кораби несмѣтни,
Ширятъ се и много
Стигатъ край завѣтний.

Много, като плаватъ,
Давятъ се въ сълзитѣ,
И средъ пѣтя ставатъ
Жъртва на вълмитѣ.

Всѣки го минува
По веднѣждъ въ живота;
Всѣкому вълнува
Разума въ душата.

Моя въ сокрушеніе
Корабъ се люлѣе:
Горѣ утѣшеніе,
Долу бездна зѣе.

VI.

Не почести трѣсѣжъ,
Не трѣсѣжъ спокой,

Въ гърдитъ си носѣхъ
Талента азъ свой.

Доволенъ съмъ; слава
Не мой ме смѣти: —
Душата ми плава
Въ неземни мечти.

Ахъ, вий ѝ гонѣте,
Търсѣте ѝ вредъ,
До гдѣ се превийте
Подъ нейния гнетъ,

Защото щѣ хвъркамъ,
Пакъ щете пълзѣ:
Азъ Бога ще стигамъ,
Вий — земни князе.

1881.

В. Поповичъ.

I.

НЕ Е СЕГА ВРѢМЕ, ДРѢМКА ДА СЕ ДРѢМЕ.

Що стоишъ, та мислишъ
Българино милий?
Да ли дрѣмка дрѣмишъ
И спишъ сънь унилий?...

Не е сега врѣме,
Дрѣмка да се дрѣме,
Но сега е врѣме,
Паметъ да береме!.

Учи си дѣтето,
Учи го съсъ врѣме
И буди момчето,
Баръ то да не дрѣме!.

Не е сега врѣме,
Дрѣмка да се дрѣме,
Но е сега врѣме,
Паметъ да береме!..

Чи врѣмето иде,
 Лѣти и минува —
 С' око се не види,
 Какъ си се минува!..

Не е сега врѣме,
 Дрѣмка да се дрѣме,
 Но сега е врѣме —
 Паметъ да береме!..

Чи комшини чакатъ
 Будни — на пусия,
 Евреитъ сакатъ
 Твоята кисия!..

Не е сега врѣме,
 Дрѣмка да се дрѣме,
 Но сега е врѣме —
 Паметъ да береме!..

II.

ЯСНОТО СЛЪНЦЕ ИЗГРѢВА.

Ясно слънце изгрѣва
 На истокъ надъ планинитъ,
 Росното цвѣте огрѣва
 И на рѣкитъ водитъ;

Въ сѣка се капка огледва,
 Какво ѣ румѣно, огнѣно,
 Съсѣ сѣка тихомъ приказва, —
 Съ весело лице замѣно.

Цвѣтнитъ билки от'рано
 Съ миризми го посрѣщатъ,
 Кланятъ му се засмѣно,
 И умилно го поглеждатъ.

Пѣкъ то весело, засмѣно,
 Своитъ зари распуца
 И всѣка билка любезно
 Съ топли цалувки обграца

Тихий вѣтрецъ насрѣща,
Дебни полека-полека
И трѣвата го н' усѣща,
Чи поздравява юнака!

Едри и дребни гадини
Весело припкатъ и пълзятъ
По градини и планини,
Бога славятъ и възпѣватъ.

Славѣя зора преваря,
Пѣе у равна градина,
Съсъ другари се надваря,
Юще отъ тъмна ранина.

Горскитѣ птици весели,
Рано станжли у зора,
Своитѣ пѣсни запѣли
И гледатъ истокъ какъ гори!

Ц. Гинчовъ.

НАРОДНА ПРИКАЗКА.

Приказка за тѣй, што цицая дваесе и пет години.

Имало едѣн юнак, што цицая дваесе и пет години. Майка му отишла давня да чине: Не могла да га отбие. — „Деф да га чинете, не можу да га дою,“ рекла майка му. И они деф га учинале у гора зелена: дзверове да га изедев, вуци да га удавев. — Пашата правил един конак голем, па и сви носиле тамо на пашата, како при'од — ете дърва, птици...., отъ села, градишта до'агялю; и тѣй што цицаѹ дваесе и пет години, рекаѹ: „чекай и я да отнесу, сви носат дърва, и я да отнесу“. Набрал е греди, упрегнал воловете, па рекая: „чекай малко да поеду.“ — Дошле два вука, удавиле двата вола; па он им рекъл: „едете, синку, едете, ако можете, синку, да носете.“ Па кога поручал, станал, отишъл, фанал вуците, упрегнали, па ги потѣрал: кѣе носе на пашата имдад. Кѣд га видел пашата, почудил се; растоварил дѣвката, па га сургьон учинал.

Отишъл е па по горите, нашъл е и друг юнак: што до девет земѣи кавга има, он чуе. — „Добро вечер, побратиме!“ — „Дал Бог добро, побратиме.“ — Што имаш юнаштво, побратиме? — „Юнаштво имам: до девет земѣи кавга што се чине,“ я чую: — Али си от мене пѣ-юнак? „Не знам от тебе да съм пѣ-юнак ама имало едѣн — дваесе и пет години цицал, он може да е пѣ-юнак от мене.“ — Ал да бидемо побратими двоицата. „Да бидемо,“ рекъл. — „Да тражимо й-ош побратими.“

Па са ошле, оште пѣ-натамо: и друг юнак седе на пут, със воденични каменѣе, како със камѣнци беш-чеш, играе си. — Добро утро, побратиме. — „Дал Бог добро, побратими.“ — Еве смо двоица, побратиме, да бидемо троица, побратиме. — Што имаш юнаштво, побратиме? — „Юнаштво имам: кѣд сакам овѣй камен кѣе го ископам и кѣе го направам казан от камен.“ — Мож да бидѣш от мене пѣ-юнак? — „Кѣе бидѣм, зашт нейкѣем; не знам от тѣй. што е цицал дваесе и пет години — он от мене пѣ-юнак кѣе искоче.“

Ставили се троица побратими. „Аде да гледамо, побратими, земя на што се държе.“

По-там ошле, нашле и друг побратим. — Добро вечер, побратиме! — „Дал Бог добро, побратими.“ — Ад да бидемо, побратиме, четворица, троица смо. Што имаш юнаштво? — „Юнаштво имам, големи мустаки, със едън мустак онай гора обришу, със други-йо овакай речу и оная обришу.“ — Да ли си от мене по-юнак, рекъл тѣй, што цицал дваесе и пет години. — „Не знам, от тебе може да съм по-юнак, ами едън имало дваесе и пет години цицал, от негa не може да буду по-юнак.“ — Ад да бидемо четворица юнаци.

Отишле са до морето близо. Там са нашле и друг юнак, како шпе. — Добро вечер, побратиме! — „Дал Бог добро, побратими.“ — Еве смо четворица да бидемо, побратиме, петина. — „Да бидемо, побратими.“ — Што юнаштво имаш. — „Юнаштво имам: морето къд акам псцицувам и пак го пуштам.

’Одиле, ’одиле петмината, па на едно место рекъл тѣй, што цицал дваесе и пет години: айде овдека е ’арно за нас. К’идемо лов а ловемо; еве близо вода, кѣ носемо ловове, кѣ правемо вечери. Айде, побратиме, ти да направеш казан, рекъл на тѣй, што бил юнак ъс каменѣе. Направили казан от камен. Отишле на лов, па сви доеле лов. Здробиле месото, приставили га, оставили тѣй, што бил юнак на морето, да га варе, а оние отишле па на лов: кѣ дойдѣт и ручѣт.

Сгърмело морето, искочил едън юнак зъл от морето. — Добро тро, побратиме. — „Дал Бог добро, побратиме.“ — Што работеш я. — „Еве огин си кладу овдека, побратими са на лов, кѣ дойдат вечера, я им вечера готву.“ — Ад да се облагамо, побратиме. — Да се облагамо..... на што?“ — рекъл тѣй, што варил манджата.

„Да се боремо, ако ме превратеш да ми земеш главата; ако те сврату, кѣ ти изручам вечерата.“ Па са се забориле. Дочул ги ѣй, што до девет земѣи слуша, рекъл: „Онамо има голема кавга, а ни изручая вечерата.“ Превратил га, изручал му вечерата. Па егнал у морето, и си дошле ония побратими. — Кам, побратиме, пера? — „Не прашай, побратиме, вика тѣй што беше се борил, съв едън юнак искочи от-доле, от морето, облагахмо се: ако га сврату, да му зему главата, ако ме преврате, да ми изруча вечерата; преврати ме, изруча ми вечерата.“ Па са оставили тѣй, што пинал планините със мустаките си; издробил месото, седел, клали си огин и правил на другарите вечера. Па избучело морето, искочил тѣй юнак. — Добро ютро, побратиме! — „Дал Бог добро,

побратиме.“ — Што си правеш, побратиме? — „Огин кладу, побратиме.“ — Ад да се облагамо, побратиме! „Да се облагамо.“ На што да се облагамо. — „Ако ме превратиш, да ми пресечиш главата; ако те преврату, да ти изручам вечерата.“ Превратил га, па му изручал вечерата, па си улегнал у морето. Дошле са ония побратими! „Кам, побратиме, вечера?“ — Е, побратими, голема борба се бориме, ама не могах, преврати ме, изруча ми вечерата тѣй юнак.

Па оставиле тѣй, што до девет земји слуша. И он седнал, спотичал огин. Изринал па тѣй юнак от морето: Добро утро, побратиме! — „Дал Бог добро, побратиме.“ — Што работеш? — „Огин кладу, побратиме.“ — Ад да се облагамо. — „На што, побратиме?“ — Ако ме превратиш да ми земеш главата, ако те преврату, да ти изручам вечерата. Много са се бориле, юнако, што излазаше от морето, наваса, преврати го други-йо юнак, па му изруча вечерата и си улегна у морето.

Дошли побратимите. — „Ех море, побратими, па нема вечера на нас; боже се юнаци кажете, ништо юнаштво не створихте.“ Оставиле га тѣй, што морето цицал; искочил и на нега и са се бориле с нега; изручал му вечерата. Дошли побратимите: „Ех, побратими, п'а нема вечера на нас: толко лов ловихмо, ништо не изедохмо.“ — „Аде да виду я, тѣй юнак какъв е, я кѣ остану“, рекал тѣй, што дваесе и пет години цицау. Огин си кладе, чибук си пие; искочил па тѣй юнак: „добро утро, побратиме!“ — Дал Бог добро, побратиме! — „Айде да се облагамо.“ — Да се облагамо; на што? — „Ако ме превратиш да ми земеш главата, ако те преврату да ти изручам вечерата.“ Па са се бориле много; не може ни тѣй тога да поваса, ни тѣй тога. Найпосле юнако, што цицал дваесе и пет години правратил тога, што излазаше от морето; пресекъл му главата, ударил гу у земя; девет аршина у земя пропаднала; онѣй се па разлюти, фана, зема си главата, улегна си у море. Други-йо па отъ лютина пеня фърля из уста. Издойдо'а побратими. — „Ех, побратими, едете, пийте, и скоро стануйте: еве кървовве, дека юнакова глава пресекох, девет аршина у земя улезна, он стана, зема си главата и па у море улегна.“ Па ручале; тогай тѣй што дваесе и пет години цицал, рекъл на тѣй, што морето изцицувал: „Ех, побратиме, да испиеш овой море, я кѣ тражу тѣй човек, што го заклах.“ Испил морето; станала една църна дупка..... Боже!..... направише южнини отъ коприви, па рекъл што дваесе и пет години цицал на другито: „побратиме, ти да сметнеш онай планина, овдей да гу донесете. И онай што е ондека.“ Дошел е планините с мустаките. — „Вържете

ме, браќа, за половина.“ Вържале го за половина. Рекъл: „къд ќе заклату южето, да пуштате гранки на-надоле.“ Пуштале, пуштале; заклатил, пуштале гранки; па заклатил, па пуштале; слегнал е на долина земя, друга земя имало доле: къд да види три девојки плакав. — „Зашто плачете, батино?“ — „Како да не плачеме, брате! Едн татко има'мо, искочи на горна земя; много пути искачаше, па си дохагыаше; съга искочи, не ни дойде.“ И он рекаў на себе си: „и я той тражу;“ — „ако е, батино, рекаў, он е стар, нека мрее.“ Имале си девојките: по-старата — *сам се разбой ткае*, по-малата — *сам гергев везъл*, най-малата *позлатени пилци* имала; а они 'убави биле, што немало на векът векъе, от них по-'убави немало; а най-малата, по-векъе сынце греяла, толко 'убава била.“ — „Ех, рекъл, да да ве изнесу и вас на горна земя; бате ќе ве изнесе да видите горна земя.“ — „Ех, рекли, к'идемо, бате, ама сакамо да носемо и разбой, и гергев, и пилци.“ — „Ех, ќе ги носу и разбой, и гергев, и пилци.“ Разглобил разбой, турил га у пазука; разглобил гергевът, турил га у джебове; земал и пилците; заклатил южето.“ — „Платете ми се, рекъл, на рамената; вие по-стари, дръжете ми се за лавата,“ а най-малата земал у руки; истеглиле го на-нагоре. Виделе дружината девојките, една от той рамо земале, друга от оној, ресекле му южето, и пагыале на-надоле: *тзи, малката девојка и он*. Та доле имало един црѣн овѣн, друг бел; девојката викала: „бате, ачвай се на бели-йо да паднеш; ако паднеш на църни-йо, ќе идеш оште три земъи на-надоле“. Она паднала на бели-йо, изфърлил гу на-нагоре; он паднал на црѣн-йо, изфърлил га на-надоле, оште три мѣи доле паднал. Па рекъл: „ох, сполайти Боже, от дружина и я ой теглих!“

Легнал малко да поспие; заспал. Къда над нега имало една пола, на тополата на орли гнездо; къд да виде, станало е пискот гнездо; къд да виде, една змия стое на тополата, от корено, та върво; извадил е своя боздогана и ударил змията по глава, туй и оставил. Па си легнал да преспие; къд да стане, орла му сенка авеше; после рекъл на орлата: „мори орло, што си се раскрилила ми мене държеш сенка? — „Како да ти не държу, еве до съг и години я челядь не мож да подигну. И рекла: „сакай, што ќе сап, я овой бакшиш ќе ти даду.“ Он рекъл: „што ќе сакам, да изваде господ на нашата земя.“ Па станал, отишъл на-надоле.

Сретнал е едно момиче; оздол иде и слъзи роне. — „Дека деш тизе, момиче?“ — „Овам к'иду, милу бате: у наша касаба да нема, овдек има вода, па туя има едѣн аждер, на секъи дѣн и

човек гъта, по един курбан; на сви кукъи редом гъта; я съм царева кърка и до мене дойде ред; па ме мой татко испрати и я да иду курбан да биду.“

— Не бой ми се, мила сестро. Седнале са до морето, па е легнал на нойните скутове и ву дума: „попоскай ме мила сестро“. — Аде, братче, не седи туя и ти: кье погинеш и ти помене. —

„Не бой ми се, мила сестро“.

Па му запоска главата и он ву задремал на скути. Узгърмело морето, заплакала момата. Падна слъза на образа юнака, та дури га изгорело. Веднъг станал юначина, седнал си е коленички, извадил си боздогана; искочил е тоя аждер, па се явил и е зинал веднъг. Устата му колко врата; измахнал е юначина, располютил аждерина, устеко'а кърваве, искочи'а от аждерина момичета, што ги е гътал, кои цели, кои живи, кои половина. Па гу испрати момата на-надолу. — „Аде съга, мила сестро, аде съга, ти си иди!“ Отидела дома, къда гу татко ву видел, вракъл гу на-надолу: „ад иди, куде сви идоа и ти к'идеш“ — „Е, тате, рекла, едън юнак срещнах там доле, он на-нагоре, я на-надолу идех. — „Дека к'идеш, рече ми, батино“. — кажах: дека аждер по един курбан гъта. — „Седни туя, рече ми, до морето“. Седна'мо двоицата. — „Попоскай ме, рече ми, батино“. Легна да га попоскам и бирден заспал. Я чух узгърме морето и ми слъзи потеко'а от очи; капнало му на образ, он рипна: — „Што ме толко изгоре със твоите слъзи!“ Извади си боздогана; а искочи аждерина, веднъг зина. Юнако къд си махна със боздогано, раздели га право на пол; свите курбани, што гътал, искочи'а, кои цели, кои мъртви, кои живи, и они си издойдо'а“.

Не верувал гу татко ву. Па она рекла: „Ако не веруеш, те погледни — ете река тече кървава, мутна“. Тъг гу поверувал. — „Викнете ми, рекъл, тъй юнак, да га виду какъв е!“ Викнале га юнакът. И он отишъл при цара. — „Сакай, што кье сакаш ти юнаку. царштина да ти дадем“. — Нейкью я царштина, рекъл той; я съм от пет земи доле слегнал. Сакам на земя горна да ме качеш, ако можеш кабил да найдеш некако“.

Собирале човеци от селата, от съв град се собирало; не мога никой да се нафине да га изнесе; най-после собрал е пиликите: и они не мога, што бе'а картали, орли не мого'а. Рекли орлите: „никой не може, ама има едън оръл от триста години, той може да направя туй, ама соблача се, длака мени, пердух фърля. Он ако може да га изнесе, он е най-стар, искачал е на горна земя“. Па га викнале и него, прашал го е царо: „можеш ли овъй човек на пет земи

горе да изнесеш?“ — Можу, рекъл, ама све се соблачам, гол съм сега, не можу.

„До-къд къде се облечеш?“

— Къде се облечу, рекъл, до-дека вие да заколете два бивола, коските да истребите, месото да скъцате: едната кожа месо, другата кожа вода да напунете, и я къде се облечу до тогай: помалко да ми давате до-дек да се облечу“. Заклале два бивола, истребили коските, искъцале месото, напунили кожата; дошъл оръло. На едното крило му ставиле едната кожа, на другото другета, а у-сред седнал юнако! па му рекъл оръло: къд къде речу: врак! месо да ми дадеш, къд къде речу: гро! вода да ми дадеш“. Литнал оръло; рече врак! месо му даде, рече гро! вода му даде. Не останало месо, вода има, месо нема, изручал месото; па си секъл юнако от ногите, въртел си месата от свакуде, дека имал, све се исекъл, та ранил оръло. Оръла го ифърлил на горна земя. — Ех, рекъл, стани съга да 'одеш, да виду можеш ли да 'одеш. — „Ех, рекъл, къде 'оду, ама ме много болят местата, што си секох“.

— Е, от дека ми дава месо.

„От-туй, от-туй, от-туй отголил се, па рекъл“.

Тъг рекъл оръло: пф! пф! исплювал месата, што изручал. „Де, рекъл, съг стани, да виду, можеш ли да станеш“.

Оздравел, станал веднъг.

Отишъл на-нагоре до морето; ония се й-оште били за девойките, е ги земале. Девойките требало съ каул да се земат: кой къде про-але един брес голем, колко троица да га прегърнев, толко широк ил; от едно ма'анье, кой къде прокара низ него със алатна ябука, ил къде земе коя сака. Илим кой къде найде разбой сам да ткае, той ќе земе най-големата сестра; кой къде найде гьергъев сам везъл, той ќе земе средната сестра; кой къде найде пилци позлатени, той къде ме най-малата сестра. — Собрал се град, много инсан се собрало, гати, чудновии, той дърво да го прокарав; сви се обидувахи, ни-и не могъл. И он седнал там близо до ния, поседел, поседел, от-рил се. — „Чекай и я да се обиду, сви се обидо'а и я да се обиду, ли можу да пробию той брес.“ земал е тай ябука позлатена, мах-ал е на зелен-ьо брес, прошла ябуката низ сред бресо. Извадил е *разбой сам да ткае*, земала го големата сестра; извадил е *гьергъев, то сам везе*, земала го средната; извадил е *позлатени пилци* земал най-малата. Свите три ги он земал; па ги ожени ония двете за ре-вци, таквия, а малата он гу зема. И я бе' на свадбата, ядо', пи',

и на мене дадо'а едно гърне с мед; тамъм се облизва', рипна вашето куче, та ми собори гърнето, и я не можах 'ич да лизна от медо. За той дойдо' да ви кажу, да си чувате кучето.

Забъл. Тази приказка е записана от мене въ Кратово отъ устата на една жена — *Мария Биревница*. Митическото и епическо значение на тази приказка оставямъ на страна, а само ще кажа, че любопитния може да сравни тази приказка: 1) съ пѣснѣта св. Георгий 31 и 38 отъ братя Миладиновци и други различни пѣсни въ такъвзи смисълъ; 2) съ Руската приказка „Жаръ птица“, която се намира въ Филоновата Христоматия; 3) съ житието на светаго и праведнаго Михаила Война отъ Потока“; и 4) съ житието на св. Георгий Канодокийскій.

По-любопитни особености на Кратовския говоръ сж тия:

1) Употрѣбление на тѣпия затворенъ звукъ *а*, който въ приказката е писанъ съ *ъ* въ всичкитѣ тия случаи, гдѣто трѣбвало би да стои *ъ* или *ь* споредъ старобългарското правописание; употреблението на звуковетѣ *у* или *ю* (*ьу*), гдѣто трѣбвало би да стои старобългарски *ъ* или *ь*, освѣнъ въ вин. пад. женск. родъ, ед. число, гдѣто е окончанието *а* или *я*.

2) Звукътъ *з* (зѣло) се употреблява съ произношението *дз*. дзвезда, дзвон.

3) Звукътъ *х* постоянно е като придихание, на пр. *'убав, сна'а. реко'*, намѣсто *хубавъ, снага, рѣкогъ*.

4) *Сабья, зѣмья, сабын, зѣмын*, намѣсто *сабля, сабли* и пр.

5) Подиръ звуковетѣ *г* и *к*, *е*-то и *и*-то се произнасятъ меко: както и въ началото на думитѣ *е*-то се произнася меко.

6) Стария юзъ *ъ* се замѣнява съ *е*.

7) *До'агям, пагям, рагям* вм. *догаждамъ, падамъ, раждамъ*. т. е. *д*-то въ корена испада, йотата се обръща въ *г*.

8) Настоящото врѣме на глаголитѣ по слѣдующий примѣръ бива така: *пишу-еш, е, емъ, ете, пишевъ, рѣдко пиизтъ; играм, аш, а, амо(с)ате, ав* (рѣдко *аятъ*).

9) *Раздууру, избегуру, изгоруру*, намѣсто *раздувамъ, избѣгвам, изгорувамъ*, т. е. многократността се изражава съ звукътъ *у* намѣсто *в*.

10) Причастнието спрягателно м. родъ се окончава на *л*, *я* *ѹ* — *викал, викая, викау*; звука *л* въ срѣдата на думитѣ се изхвърга и подвижний *ъ* се обръща въ *у* — *вук, жут*, намѣсто *вълкъ, жълтъ*.

11) *Викале, играле, бегале*, намѣсто *викали* и пр.

12) Бждѣщето врѣме се изражава чрѣзъ *къе*.

13) *Един, еден, едни* се употребляватъ безразлично.

14) *Човеко, мосто* т. е. членътъ бива *о*, рѣдко *тъ* — човекътъ.

15) Мѣстоимение 1-во лице *я*, *ми* или *ни*; второ лице мн. число *вие*; третѣе лице м. родъ ед. число, вин. падежъ *га*; ж. родъ дат. падежъ *ву* (?), вин. пад. *гу* (*ж*-то минало въ *у*, *г*-то е станѣло отъ йотата чрѣзъ *ж*-то, т. е. *гу=ж*).

16) Прѣдлогътъ съзъ е по-употрѣбителенъ отъ прѣдлога съ; на-
хѣето ъзъ се употрѣблява у.

Кратовския говоръ е прѣходенъ между източнобългарскиятъ и
и западнобългарскиятъ или македонскиятъ, но съ много еднакви
свойства съ сърбския езикъ, които свойства въ по-малкъ степенъ
се срѣщатъ на истокъ въ Кочанско, въ по-голъма на западъ въ Ку-
мановско и въ най-мало на югъ въ Щипско.

Ефремъ Карановъ.

КНИЖНИКА

РЕЦЕНЗИЯ.

География и История. За учение въ III и IV отделение. Допълнение на Бацинъ езикъ. Отъ Д. В. Манчовъ. Книжка прѣпоръчена отъ областний училищенъ съветъ. 1883 стран. 152.

Въ кръга на елементарнитѣ учебни пособия за ученици отъ отдѣленията, издадени до сега отъ г. Д. В. Манчова, тая нова допълнителна книжка не представя нѣкой особенъ по-практиченъ новъ методъ въ педагогическо отношение; тя е подражание, просто събранъ и кое какъ сносничко изложенъ, съкратенъ учебенъ материалъ по отечественната и всеобща география и история, извлеченъ отъ съществуващитѣ чужди и наши по-пространни ръководства по тие предмети.

Всичкия материалъ въ книжката е расположенъ едно слѣдъ друго не толкова съ една по-опредѣлена цѣль, колкото въ возрастающа пропорция и за да съдържа учебно вещество за III и IV отделения, поради което и книжката, намѣсто да излѣзе съ единъ или два дѣла, трѣбвало да се раздѣли на четири дѣла, първитѣ два за запознавание дѣцата съ най-елементарнитѣ понятия и знания по българската и всеобща география, вторитѣ два за запознаването имъ съ по-личнитѣ страници изъ отечественната история, и само съ нѣкои случайни и не подходящи на възпитателната цѣль страници изъ всеобщата история.

При нѣманъето отъ по-добри дѣтски начални пособия по тие предмети, не може се отказа г-ну Манчову въ сполучната идея да улесни учащитѣ и учащитѣ се въ това отношение; но съзнаваме, че въ рѣцѣтъ на единъ вѣщъ педагогъ, значението на такава една идея било би съвсѣмъ друго. Отъ толкова нагрупанъ суровъ материалъ, той би направилъ нѣщо по-осмислено, по-систематическо, по-цѣлесъобразно и по-методическо, а изъ подъ перото на г-на Манчова книжката излѣзла нито занимателна и увлекателна читанка, както иска-

да заприлича тя въ началото си, нито строго обмислено ръководство, макаръ и въ катехизическа краткостъ, книжка, въ която всичко да стои на мѣстото си, споредъ возраста и силитѣ на учащитѣ се въ III и IV отдѣление и неотмѣненитѣ правила на педагогиката. Тая е причината, гдѣто още отъ началото тая книжка, дава да се съгледатъ, че компилатора ѝ не е билъ до тамъ снабденъ съ педагогическа въѣщина, и книжката му излѣзла на цѣли 152 страници. Това, което би трѣбвало той да помѣсти въ една особна специална читанка, заедно съ всичкитѣ предварителни общи понятия по естественната и математическа география, изложена въ разказъ, и сетнѣ да пристъпи къмъ скратенитѣ скици отъ политическата и историческа география и къмъ самата история, изложена въ двѣ особни книжки, съ назначение първата за въ третото, втората за въ четвъртото отдѣление, то стои въ началото на двата дѣла, особито предъ втория, както то стои въ всѣко пространно гимназическо ръководство. Въ тоя случай компилаторътъ самъ се намѣрилъ на тѣсно и дори не указалъ, колко отъ материала въ книжката е назначенъ да се мине въ третото и колко трѣбва да остане за минувание въ четвъртото отдѣление. По нашето мнѣние, това е единъ отъ главнитѣ недостатъци въ тая книжка, при развлечеността ѝ на мѣсти.

Най-личнитѣ дѣлове въ книжката сж второй и третий. Ако би ѝ се притурило до втория и краятъ на първия дѣлъ, всичко, което се отнася до географията на княжеството България, Источна Румелия, Одринския вилаетъ и Македония, и изложено въ тѣсна връзка съ изложеннитѣ фактове по българската история въ втория дѣлъ, книжката би излѣзла много по-малка, но по-цѣлесъобразна и достатъчна да се мине само въ послѣдното отдѣление и въ една година. По тоя начинъ такъво едно най-елементарно ръководство, което би въдржало едно кратко паралелно учение по географията и българ. история, било би достатъчно още за да се довърши на неговитѣ нови първоначалното образование на дѣцата отъ четвъртото отдѣление и да послужи за тия, които ще искатъ да слѣдватъ по-нататкъ, сериозна и ягка подготовка за постъпването имъ въ първия класъ на гимназиитѣ. Тѣй и четвърти дѣлъ по всеобщата история, която само по себѣ се минува въ гимназиитѣ въ два периода, въ краткъ и пространенъ обемъ, станалъ би не нуженъ, както и не е потрѣбенъ и въ тоя видъ на книжката, и прилича повечето на вътъ кърпелчета до едно, ако и не до тамъ износена, но иначе по-годѣ истрита дрешка, разнищенитѣ мѣста на която нито достатъчно заличаватъ, нито могатъ да съставятъ нѣкое особно украше-

нис на неж, и които кърпели разборчивия педагогъ ще отхвърли на основание: или всичко, било би въ най-малкъ размъръ, или въщо подходяще и храняще душата и сърцето, или нищо.

Препоръчваме ж на вѣщитѣ педагози съ предварително предпазване обаче, да си избиратъ и извличатъ изъ тая нова книжка отъ посредственното по-хубавото, което може да имъ влѣзе въ работата, повечето за четвъртото отдѣление, а отчасти и за третото, като си съхранятъ пълната свобода да трѣсятъ и другадѣ по-испечено учебно вещество за подсирване отъ врѣме до врѣме своята вѣщина отъ къмъ знанието на предмета си и метода на преподаванието.

Тѣй, ако имъ остава излишно врѣме за запознаване дѣцата отъ четвъртото отдѣление и съ материалъ, извлеченъ изъ страницитѣ на всеобщата история, свободни сж да си трѣсятъ и отбератъ градиво по волята, сир. образци и примѣри за истинскій патриотизмъ характеръ, рѣшителностъ, политически, военни и граждански доблести, образующи началата на истинскитѣ граждани още отъ отдѣленията!...

Учебникъ по зоологията съставилъ А. Я. Гердъ, превелъ на български и издалъ З. Бояджиевъ. Частъ първа, кн. I съ 86 фигури. Русск 1883, in 8°, стр. XV+ 109.

Много се зарадвахме, като видѣхме учебника на г. Герда преведенъ на Български. Тази зоология, опредѣлена за горнитѣ класове на срѣднитѣ учебни заведения, както и за самообразуване, написана е по една твърдѣ сполучлива и лесно достъпна метода. Материяла е тѣй добръ распределенъ и съ такъва ясностъ, изложенъ, щото не само ученика, но и сѣкнй приятель и любитель на естественнитѣ науки, ще може лесно да се снабди съ първоначални поточни познания върху организацията на една малка серия животни. избрани да представляватъ главнитѣ групи на животното царство.

Прочутия английски естествоиспитателъ и знаменитъ педагогъ Нуклеу, като говори върху методата за изучаване на зоологията, ето що казва върху този предметъ: „ако имахъ да подготвямъ ученици въ горнитѣ класове на срѣднитѣ училища, азъ щж си избера една сладководна гжба, единъ сладководенъ полипъ или една циянеа (медуза), обикновенната сладководна скойка, рѣчния ракъ, кокошката като типични на разграненитѣ клонове на животното царство; щж разлениж състава имъ въ сичкитѣ тѣхни потѣнкости, и щж покажж въ какво сѣка отъ тѣзи потѣнкости разяснява великитѣ зоологически

принципи; слѣдъ като прекарамъ внимателно това, което ще бже бато основа, върху която могъ да расчитвамъ, азъ щж разясня на сжщий начинъ, безъ да влизамъ въ сжщитѣ подробности, и нѣкои изреди избрани измежду главнитѣ типа; най-послѣ ще обърнж вниманието на ученицитѣ върху специалнитѣ форми“. И наистина внимателно изучаване на едно отъ най-обикновеннитѣ и най-незначителни животни, води ни стъпка по стъпка отъ най-проститѣ до най-сложнитѣ понятия, до най-труднитѣ и най-мжчнитѣ задачи на зоологията.

Било е врѣме, когато за ученъ зоологъ се е считалъ онзи, който е познавалъ нѣколко стотини птици, риби или пакъ неперуди и бубулечки; който е умѣялъ да наброи външнитѣ бѣлѣзи на по-главнитѣ животни и да ги распознава практически. Днесъ обаче не е вече така: по-малко се обърща внимание на външността, а по-вече на вътрѣшния съставъ и на функциитѣ на органитѣ. Послѣднитѣ можемъ да знаемъ, ако слушаме само предаванията на другитѣ и четемъ тѣхнитѣ книги; тука трѣба да играй най-главната роля разлѣзното ножче, съ помоща на което ний расчиаме и отдѣляме сичко послѣ наблюдаваме съ лупа или микроскопъ. Не трѣба да забравяме, че зоологията е наблюдителна наука и само съ наблюдения можемъ да ѝ изучимъ. Книгата и учителя само показватъ нжтя, приличатъ вниманието на ученика върху интереснитѣ точки и му показва, какъ трѣба да свладѣй мжчнотинитѣ. Само на този начинъ изучаване зоологията, може да принесе очаквания плодъ, като възпитателно срѣдство, само така може да постигне възвишената си задача.

Модернитѣ взглядове върху преподаванието на зоологията най-лѣскаво се отражаватъ въ учебника на г. Герда. Автора, безъ никакви първоначални познания, преминава въ изучаването разнитѣ дупи на животното царство. Той захваща отъ най-едноставнитѣ, най-несъвършеннитѣ, като избира за сѣка група по единъ или два представители, лесно да могатъ да си доставятъ както учителя, така и ученика; освѣнъ това и расчианieto на тия не е нужденъ нито особенъ локалъ, нито пакъ скжпи и многобройни инструменти. Тѣй пр. отъ Protozoa той зема една Амеба (*Amoeba*) и единъ инфузорий (*Paramecium*); първото животно е избрано измежду най-несъвършенитѣ въ тоя пипъ а другото измежду най-съвършенитѣ, двѣ крайности, съ които ако се запознае добръ ученика, той ще може лесно опише и другитѣ животни, които въ класификацията се намиратъ жду имъ. Отъ втория типъ (*Coelenterata*) той зема като примѣри обикновенната идра (*Hydra vulgaris*) и морския анемонъ (*Actinia*

mesembryanthemum). Отъ червеитѣ (Vermes) описва медицинската пиявица (*Hirudo officinalis*), отъ иглокожитѣ (*Echinodermatama*) — морската звѣзда (*Astropecten aurantiaca*) и тъй на татѣкъ. Отъ грабначнитѣ (Vertebrata) автора зема за примѣръ обикновенната водна жаба (*Rana temporaria*), разглежда доста подробно главнитѣ нейни анатомически части, а съ тѣхъ заедно тълкува и физиологическитѣ въпроси; запознава ученика съ научнитѣ термини, като му дава чисти и ясни идеи върху функциитѣ, които се случватъ при грабначнитѣ животни.

Слѣдъ точното отдѣлно изучаване на нѣкои членове, като представители на типа или разреда, слѣдватъ главнитѣ характеристични бѣлѣзи на типа, а послѣ и раздѣлението на сѣщия въ разреда. Въ общия прегледъ на отдѣла, ученика се запознава съ главнитѣ бѣлѣзи на разредитѣ, които бѣлѣзи той може твърдѣ лесно да схване, защото и самъ ги е наблюдавалъ. Отдѣла се завършва най-послѣ съ таблица, въ която се излага класификацията на типа, който е ималъ да се изучи.

И тъй, споредъ този учебникъ, ученика нѣма да се мъчи съ изучаването признацитѣ на семействата, родоветѣ и видоветѣ; главата му ще бѣде свободна отъ много неплодни названия, а ще съдържа само най нуждното и най-важното, което ще му остане като вѣченъ капиталъ. Имайки такива познания, ученика ще може безъ мъка да се занимава и осъвършенствува въ тѣзи толкова хубава наука; той ще бѣде вингги приготвенъ да разбира и най-тежкитѣ въпроси по зоологията, па даже и по биологията.

Колкото добръ да е написана книгата, колкото ясно да е излюженъ материяла, неопитния ученикъ мъчно ще може самъ сичко да схване и изучи, ако самия учителъ не му притече на помощъ. Първата длъжностъ почива слѣдователно на учителя; отъ него се изисква дълбоко да гравира въ ума на ученика основнитѣ нѣща. Учителя нетрѣба само да ги раскаже, той трѣба и да ги покаже, да даде даже да ги попитатъ; той трѣба да ги направи до толкова достъпни на ученицитѣ си, щото да неможе нищо да ги избърше изъ паметта имъ. Но сичко това може да се постигне съ демонстрации. и съ опити, върху което именно и най-много внимание се обръща въ настоящия учебникъ. Другояче предавана зоологията не дава солидни познания върху организацията на животнитѣ.

Едно нѣщо може да се приговори на Гердова учебникъ, — ще кажѣтъ нѣкои че е обширенъ. Неможемъ да се съгласимъ върху такава една забѣлѣжка, защото въ него се намиратъ и много ени-

води изъ живота на животнитѣ, които ученитѣ сами ще полюбопытствуватъ да прочетатъ въ дома си, безъ даже учителя да ги приканва на това. Освѣнъ това, вѣщия учителъ ще може твърдѣ лесно да скрати нѣкои нѣща, безъ да може да се осѣти, така щото противъ този учебникъ ний нѣмаме почти нищо да кажемъ.

Между другитѣ добри преимущества на тѣзи зоология, ний считаме за длъжностъ да споменемъ и това, че много фигури красятъ страницитѣ на книгата; тамъ, дѣто ученика не може да се сдобие съ специментъ за разсичене или пакъ съ добъръ препаратъ, той ще може голѣма полза да извлече отъ тѣзи фигури.

Но, да кажемъ нѣщо и за превода. Г. Бояджиевъ много добръ е сторилъ, дѣто се е заловилъ съ превежданieto на горния учебникъ. До сега е излѣзла първата книжка, и както ни той обѣщава въ предговора си, въ кратко врѣме ще издаде и останалитѣ три книжки. Издаването на книжки направилъ е той отъ неманис материални срѣдства, за да издаде цѣлия учебникъ изедно.

Превода е точенъ, но езика слабичкъ, нѣщо което преводача не може да исправи твърдѣ лесно при второто, може би, издание. Въ наименованието на животнитѣ, както и въ научнитѣ термини, преводача строго се е придържалъ о рускитѣ; нѣкой отъ тѣхъ сж смисловичиви, но други не сж свойственни на нашия езикъ. Но върху ова не можемъ за сега се произнесе, до като една комисия отъ компетентни лица не рѣши въпроса за тѣзи наименования.

Предговора на автори заслужва да се прочете. Той е извлеченъ отъ една статия, четена отъ г. Герда въ комисията при петербургския педагогически музей, по поводъ съставянието на новата програма за естесственитѣ предмети въ срѣднитѣ учебни заведения. Въ този предговоръ читателитѣ ще видятъ причинитѣ, които сж поддѣлили писателя за съставянието на настоящия учебникъ. Въ него изложена методата, по която сж преподавани естесственитѣ науки еднѣ Любена, разглежда се доста подробно методата на Любена и неинитѣ недостатъци, като предлага въ сжщото врѣме като какъ тѣба да се предаватъ естесственитѣ предмети въ срѣднитѣ учебни заведения. Върху програмата на автора, имаме да направимъ малки изречения, но мислимъ че тука не му е мѣстото.

Г. Н. Златарски.

КРАТКИ ВЪСТИ ОТЪ НАУЧНИЙ И КНИЖОВНИЙ СВѢТЪ.

Софийскитѣ старини.

Презъ мѣсець Юний т. г. г-нъ Д-ръ Конст. Иречекъ заедно съ Отца Иконома Тодора Митова е прегледалъ всичкитѣ стари софийски черквици. Тѣ сж седмъ на брой и се намиратъ всичкитѣ въ самата нинѣшна Еврейска махала или близу до неж. Види се, че тамъ е било срѣдоточието на старий градъ и че испанскитѣ Евреи, които сж се населили въ София въ 16 вѣкъ отъ Солунъ, слѣдъ не-доброволното имъ преселвание отъ Испанія въ Турция, по-лека лека сж завзели тая частъ на града. Почти всички ония черквици сж направени по единъ и сжщи начинъ и размѣръ, — съ единъ дългъ сводъ (кевгиръ) и нѣколко прозорци, които обикновенно сж се намирали отгорѣ доста високо въ свода; апсидата, сирѣчь частта на олтаря, която се издава на вѣнъ, е кръгла. Всички, безъ исключение, лежжтъ подъ нинѣшната земска повърхность, тѣй щото се слиза въ тѣхъ долу по стълби, нѣкога на единъ човѣшки бой дълбоко. Едно врѣме, разбира се, сж биле въ сжщата височина съ околнитѣ къщи, но послѣ въ течение на дълги врѣмена се е събрало едно множество насипи, които сж въздигнали нѣкогашната повърхность нѣколко метра по-високо, едно явление, което се срѣща такожде въ сичкитѣ стари европейски градове. За основанието имъ нищо не се помни, но очевидно сж съградени въ втората половина на срѣднитѣ вѣкове; пѣтникътъ Герлахъ 1578 ги е видѣлъ вече, само че тогава сж били по-вече на брой.¹⁾

Въ тия черкви има много любопитни паметници. Живописъ разбира се, е новъ, най-повече отъ наший вѣкъ, съ исключение на св. Петка Самарджийска, гдѣто въ олтаря има стари изображения съ словѣнски надписи. Любопитни сж иконитѣ, исписани на дърво, съ словѣнски надписи, нѣкога доста стари; за опредѣление, нѣма на тѣхъ имената на зографитѣ или лѣточисленията, освѣнъ на новитѣ вече отъ наший вѣкъ (1810 и др.). Освѣнъ това ония черквици съхраняватъ драгоценни паметници на българското златарство, хубавѣ ковани евангелия съ надписи, които съдържатъ имената на ктиторитѣ, на майсторитѣ и съ годинитѣ; въ речената св. Петка има едно ръкописно евангелие на хартия, види се отъ 14-и вѣкъ, оковано за сжщата черква въ год. 1581, и въ другитѣ черкви се срѣщатъ подобни свидѣтелства за нѣкогашната софийска златар-

¹⁾ Преводъ на пѣтешествието на Герлаха ще налѣзе въ VI кн. на „Пер. Сир“

ска индустрия чакъ до началото на нинѣшното столѣтие (1803, 1804, 1807). Намиратъ се стари печатни евангелия и други черковни книги, отъ Венеция, Лъвовъ, Острогъ и Москва. Има и рѣкописи, на пр. едно хубавѣ украсено евангелие въ черквата Великий св. Никола на чаршията, писано въ 1563 год. въ Македонский градъ Кратово, който поради цвѣтущите си рудници, обработвани отъ християнѣ, въ 16 столѣтие е билъ единъ центръ на образованието за цѣлата вътрѣшность на Балканский полуостровъ.

Любопитни нѣща се намиръхъ въ черквицата св. Архангели, която се намира на лѣво отъ нинѣшния съборенъ храмъ на свети краљ и св. Недѣля, на едно съвсѣмъ дълбоко мѣсто, и сега е запустѣла. Въ неѣ лежатъ до 12 старопечатни (най-повече Венециански) и до 13 рѣкописни книги, които отчасти по-напрѣжъ сѣ принадлежали на мѣнастиря св. Никола въ селото Сеславци, при сѣверо-источния край на Софийското поле, подъ Стара Планина. Рѣкописите сѣ отъ 15—17 вѣкъ, нѣкои съ я, други безъ него. Стѣнитѣ сѣ сега вапсани съ варъ, но като се искърти лѣпилото, излѣзе на вѣ добъръ старъ живописъ съ словѣнски надписи, и надъ вратите ѣже единъ отчасти съвсѣмъ ясень надписъ съ лѣточислението 1547, което се отнася, види се, до възобновението на храма и на живописанieto му.

По-дълбоко отъ тия седмъ стари черкви лежи арменската црква, сѣщо въ Еврейската махла, до самата стѣна на митрополията. Тя почти съвсѣмъ е подъ земята. Когато старата арменска колония, която е съществувала въ София преди 200—300 години, разпиляла, този храмъ е останалъ пустъ и полузаровенъ, догдѣто га. слѣдъ войната, се е събрала една нова арменска колония и го възобновила.

За едно отъ най-древните здания въ София счита г-нъ Ирекъ тѣй наречената „Гюлджами“, въ Еврейската махла, въ срѣдатажду св. Петка Самарджийска, друга св. Петка и арменската черница. Тя сега служи за складъ на медицинский съвѣтъ. Прилича кула, която вътрѣ има диаметръ отъ 9-20 метра и 10 метра височина; като е снабдена съ осмъ прозорци, направени въ една значелна височина. Всичката постройка е съградена отъ ятки тухли. За е древния митрополски храмъ св. Георгий. Въ неѣ най-надалѣ е лежалъ св. краљ сърбски Стефанъ Урошъ II Милутинъ, като тѣлото му въ 15 столѣтие, въ врѣмето на турското завоевание на Сърбия, е било прѣнесено отъ прочутия поради рудниците градъ Треще (на сѣверъ отъ Прищина) въ София. Послѣ въ

1469 г. въ сѣщия храмъ шесть денѣе е стоялъ св. Іоанъ Рилски, когато е ставало пренесението на мощитѣ му отъ Търново въ Рилскій мѣнастирь. Въ половината на 16 вѣкъ, не се знае защо, Турцитѣ сѣ усвоили тази черква и направили джамия; пѣтникътъ Герлахъ (1578) ъ видѣлъ кратко врѣме слѣдъ това, и описва ъ сѣщо като единъ видъ кула. Вжтрѣ, подъ тѣлстото лѣпило на сѣдѣ излиза старий живописъ съ словѣнски и грѣцки надписи. Турцитѣ сѣ построили наоколо единъ видъ широкъ коридоръ и едно викало (минаре). Г-нъ Иречекъ мисли, че е желателно, тая достопамятна старина сега, слѣдъ възобновението на българската независимостъ, да се повърне на нѣкогашното си назначение и да стане пакъ черква св. Георгій, както си бѣше въ врѣме на старото българско царство.

Въ послѣднѣо врѣме се намѣрихъ и нѣколко стари латински и грѣцки надписи въ самия градъ София. Отъ всичко това се види, колко драгоцѣнни старини се крижтъ непознати и забравени въ България и съ колко открития може да се обогати още отечествената ни история.

Отъ Българското Книжовно Дружество.

БЛАГОДАРНОСТЪ

къмъ срѣдецкото град. общинско управление.

Долуподписанный привъръмененъ управителенъ комитетъ на Бъл. Кн. Дружество бърза да извести на всичкитъ наши еднородци, че срѣдецкото градско общинско управление съ пълна готовностъ и радостъ тѣзи дни отстъпи единогласно даромъ на Бъл. Кн. Дружество едно мѣсто отъ 400 квадратни метра, на вѣчни вѣремена, за съграждане на малка ботаническа градина за Дружеството. Това прекрасно мѣсто се нахожда до самото австро-унгарско консулатство на цариградското шосе. Въ идещата кн. на Пер. Описание ний ще имаме приятенъ случай да дадемъ по-обширно уведомяване на почитенната публика по това благодарно и многопохвално дѣло на настоящето срѣдецко градско общинско управление. За сега не можемъ да не кажемъ, че, съ тойзи свой щедъръ и тѣй великодушенъ подарѣкъ, градското общинско управление на новобългарскій престоленъ градъ свидѣтелствува най-краснорѣчиво, колко високо уважава то и цѣни правилното распространение науката и народното образование между българскій народъ, което е самата задача на Бъл. Книж. Дружество, идещата академия на наукитъ въ България.

Поради това споменѣтиятъ комитетъ на Дружеството счита за своя света и най-приятна обязанностъ да изкаже публично и по най-тържественъ начинъ сърдечна благодарностъ и признателностъ на гореспоменѣтото градско общинско управление, и чрезъ това да зарадва същевременно всичкый нашъ народъ за това негово тѣй народолюбиво дѣло.

Срѣдецъ, 28 Юний 1883 год.

Привърѣленный управителенъ комитетъ
на Бъл. Кн. Дружество.

КНИГОПИСЪ.

Въ редакцията на „Периодическото Списание“ съ голѣмо благодарение се приеха долуозначенитѣ книги, подарени отъ разни господа за библиотеката на Българското Книжовно Дружество въ Сръдецъ:

I. Отъ покойний книжаръ въ Търново, Н. Тодоровъ.

1) Тайнитѣ на Инквизиціята. (Часть първа). Отъ В. де Фереза, съ забѣлѣжки отъ М. де Куендіаса. Преводъ: Н. Михайловскаго. Издава: Н. Тодоровъ. Цариградъ, въ Печатницата на О. Каваѣянъ. 1875 година. Стр. 230. Цѣна 10 гроша.

2) Тайнитѣ на Инквизиціята. (Часть втора). Отъ В. де Фереза, съ забѣлѣжки отъ М. де Куендіаса. Преводъ: Н. Михайловскаго. Издава: Н. Тодоровъ и С. П. Гавіевъ. Цариградъ. 1877 год. Стр. 223. Цѣна половинъ сръбърно меджиѣ.

3) Цариградскы Потайности и третѣ тома. Преводъ: П. Р. Славейковъ. Издава: Н. Тодоровъ. Руссе, въ печатницата на Н. К. Жейнова. 1881 год. Стр. въ I-й томъ 224, въ II-й — 192, и въ III-й — 146. Цѣна 1.60 лева.

4) Варвара Убрихъ, калугерица въ Краковъ. Истинска повѣсть, написана на Полски отъ И. К. Превелъ отъ Ромжнски: П. Кисимовъ. Издава: Н. Тодоровъ. Цариградъ, въ печатницата на Читалище. 1873 г. Стр. 124. Цѣна: 6 гроша.

5) Отечество и любовъ или отъ трѣнь та на глогъ (Поляшка приказница). Прѣвелъ: П. Р. Славейковъ. Издава: Н. Тодоровъ. Цариградъ, въ печатницата на Читалище. 1873 год. Стр. 126. Цѣна: 1 цванецъ.

6) Грамматика за новобългарскыя езикъ отъ Ив. Н. Момчилова. (Издание четвърто). Книгопродавницата на Тодоровъ, Недѣлковичъ и Др. въ Търново и Руссе. 1881 г. Руссе. — Печатницата на Н. К. Жейнова. Стр. 142. Цѣна: 2 франга.

7) Учебникъ по Математиката за третии классъ на трикласнитѣ народни училища. Съставилъ: П. Икономовъ. Търново. — Книгопродавницата на Н. Тодоровъ. Стр. 183. Цѣна лева 2.

8) Уроци по Естествовъѣденіе за употрѣбление въ IV отдѣленіе въ първоначалнитѣ ни народни училища. Събралъ отъ разни по тази часть учебници М. Б. Сеизовъ (съ 25 картинки). Второ издание. Търново. — Издава книгопродавницата на Н. Тодоровъ. 1882 г. Стр. 63. Цѣна 70 ст.

9) Малка Свещенна История за основнитѣ Българскы училища. Отъ Ив. Н. Момчилова. Шесто издание. Търново. — Книгопродавницата на Н. Тодоровъ. 1883 г. Стр. 32. Цѣна 30 ст.

10) Историческо Отечествовъднение за употребление въ IV отделение въ първоначалнитѣ ни народни училища. Събралъ отъ историтѣ на Дриновъ, Пречекъ, Войниковъ и други М. В. Сеизовъ. Трето издание. Търново. — Издава книгопродавницата на Н. Тодоровъ. 1882 г. Стр. 63. Цѣна: 60 ст.

11) Килия. Комедия въ едно дѣйствиѣ. Отъ И. Х. Прѣдставлявана въ Свищовъ, Габрово, Русчукъ, Търново, Севлиово, Етрополе, Плевенъ, Цариградъ, Ловечъ, Шипка и Варна. Книгопродавницата: Тодоровъ, Недѣлковичъ и Др. Търново и Руссе. 1881 г. Стр. 22. Цѣна 60 ст.

П. Отъ г. К. Кушлева, управитель на книжарницата Б. П. Д. „Промышление“:

1) Всеобща История на педагогичията за ръководство на учащитѣ се въ учителскитѣ семинарии и срѣднитѣ училища. Съдържа: Системитѣ на възпитанието и методитѣ на обучението въ старитѣ и новитѣ врѣмена; живоописанията на всички знаменити педагози; постепенното развитие на училището отъ срѣднитѣ вѣкове до днесъ; сравнение и характеристика на педагогичитѣ Англ. йска, Нѣмска, Француска и пр. ипр. Посвятена на учебнитѣ въ нормалнитѣ училища, на учителитѣ, на началницитѣ на учебнитѣ заведения и на училищнитѣ власти (училищнитѣ настоятелства). Съчинение отъ Юлия Пароца, директоръ на нормалното училище въ Пезо, при Невшателъ. Прѣводъ отъ французски, отъ четвъртото (1881 г.) прѣработено и допълнено издание. Прѣведе Д. Петровъ — Ковачъ. Издаватъ: Прѣводачтъ и К. Кушлевъ. София, книгопечатница на Янко С. Ковачевъ и С-ие. 1883 г. Издание първо. Цѣна 4 лева. Стр. 482.

III. Отъ А. А. Макакова:

1) Книжка първа: Гръбначнитѣ животни. Нагледна Природна История отъ Д-ръ Алойсъ Покорний. Часть първа: Зоология за долнитѣ класове на българскитѣ реални училища и гимназии. Превелъ А. А. Макаковъ, учител на Сливенската реална гимназия. Съ 526 образа и една картина съ цѣтлове напечатана. Въ Прага. На свое издживение. — Печатница на Д-ра Едуарда Грегера. 1881 г. Цѣната на цѣлата книга 5 среб. франки. Стр. 160.

2) Втора книжка: Безграбначнитѣ животни. Нагледна Природна История отъ Д-ръ Алойсъ Покорний. Часть първа: Зоология за долнитѣ класове на българскитѣ реални училища и гимназии. Превелъ А. А. Макаковъ. Прѣгледава и одобрена отъ Дирекцията на Народното Просвѣщение. Съ 526 образа и една картина съ цѣтлове напечатана. Въ Прага. На свое издживение. — Печатница на Д-ра Едуарда Грегера. 1882. Стр. отъ 192—296. Цѣната на цѣлата книга 5 среб. франки.

IV. Отъ г. Цаня Гинчова:

1) Български Басни. Отъ Цаня Гинчова. Второ издание. Издава книгопродавницата на Н. П. Недѣлковичъ и Др. Въ Търново. 1883. Стр. 104. Цѣна 1 левъ.

V. Отъ г. С. С. Бобчова:

1) Живнѣвътъ. (Животописъ и просвѣтително-книжовна дѣятелностъ). Отъ С. С. Бобчева. Прѣпечатано отъ „Наука“. Пловдивъ. Областна печатница. 1883 г. Стр. 31. Цѣна петдесетъ стотинки.

VI. Отъ г. И. Н. Миятова:

1) Два разсказа: I Скъпиятъ гостенинъ и II въ прѣдвечерието на Пасхата. Прѣвелъ И. Н. Миятовъ. Сливенъ. Печатница на вѣстникъ „Българско Знаме“. 1883 г. Стр. 53. Цѣна 3 гроша.

2) Майчино възпитание основано на природните закони. Отъ Ж. Рамбоссона. Второ издание. Превелъ И. Н. Минтовъ. Сливенъ. 1882 г. Издание и печать на вѣстникъ „Българско Знаме“. Стр. 86. Цѣна 4 гроша.

3) Бишелевецътъ, разказъ отъ Полъ-де-Мюсе. Прѣвелъ И. Н. Минтовъ. 1873, Сливенъ. Печатница на в. „Българско Знаме“. 1882 г. Стр. 43. Цѣна 2 гроша.

4) Пятинасъ и Дямонъ или искрено приятелство. Драма въ едно дѣйствиѣ. Прѣвелъ И. Н. Минтовъ. 1872 г. Сливенъ. Печатница на вѣстникъ „Българско Знаме“. 1883 г. Стр. 24. Цѣна 1½ гроша

VII. Отъ г. Г. Н. Златарски:

1) Материяли по Геологията и Минералогията на България. Рудитѣ въ България. Събралъ и описалъ Георги Н. Златарски. Препечатано отъ II и III кн. на Периодическото Спасение на Българското книжовно дружество въ Сръдецъ. Сръдецъ. Държавна печатница. 1882. Стр. 76.

VIII. Отъ книжарницата на Д. В. Манчова въ Пловдивъ:

1) География и История за учение въ III и IV отдѣление. Допълнение на книга Бащинъ езикъ. Състави Д. В. Манчовъ. Книжка прѣпоръчена отъ Областний Училищенъ Слѣтъ. Печатница и книжарница на Д. В. Манчовъ въ Пловдивъ, Свѣштовъ и Содунъ. 1883 г. Стр. 152. Цѣна 1 левъ.

IX. Отъ г. С. И. Сирманова:

1) Начална Грамматика (по Тихомирова). Съставилъ С. Илиевъ за отдѣленіята и първитѣ классове на трикласснитѣ и сръдни училища. Русчукъ. Печатницата на Н. К. Жейнова. 1882. Стр. 107. Цѣна 1 левъ златъ.

X. Отъ г. Т. К. Коджова:

1) Иясненіе на Евангеліята, които са четатъ на Господскитѣ и Богородичнитѣ празници. Отъ священника Александра Свирѣлина. Преведе и издаде Т. К. Коджовъ. Русчукъ. Скоро-печатница на в. „Славянинъ“. Стр. 52. Цѣна 2½ гроша.

XI. Отъ г. В. Поповича:

1) За звъковѣти. Конспектъ изъ етимологията на ново-българския езикъ, отъ В. Н. Поповича, учитель при военното на Негово Высочество училище. София. Книгопечатница на Янко С. Ковачевъ и С-ие. 1883. Стр. 32

XII. Отъ г. Т. Странскій:

1) Начална праволинейна тригонометрия отъ А. Давидовъ, ординаренъ профессоръ при Императорскій Московскій Университетъ. Прѣвелъ Т. Странскій. Москва. 1883. Типографія А. Гатцука, Никитскій бульв., собствен. домъ. Стр. 106. Цѣна 2 фр.

XIII. Отъ подпоручика В. Кутинчова:

1) Наставление за изучаваніето на стрѣлбата. Съ 26 фигури. Утвърдено и прието въ Русската армия. Първа частъ. Най-ново издание на Русскій языкъ. 1881 год. Превелъ отъ Русскій и издалъ подпоручникъ В. Кутинчевъ. Издание I. Русчукъ. Печатницата на Н. К. Жейнова. 1881 г. Стр. 179. Цѣна 2 лева и 50 ст.

(Слѣдва).